

Абдумутал АБДУЛЛАЕВ

ҲАЗРАТИ АТТОР

Маърифий қисса

«Шарқ юлдузи» журнали
2011 йил, 5-6-сонлар

1

Йўл азобли эди.

Фалак токидаги қуёш гўёки қум барханларини эритиб, уммонга кўшиб юборгудай шиддат ила борлиққа олов пуркарди. Қилт этган шабадага зор янтоқлар оғиздан чиққан нафасга ёнғудай. Бархан биқинида турган эчкиэмар, томоғи лўққилашини ҳисобга олмаса, худди ёғочга ўхшаб кўринади. Бир қарашда саҳрода ҳаёт сўнган каби борлиқ рангсиз ва нурсиз.

Дафъатан ҳарорат остида жилоланаётган, саробий манзара ортида икки нуқта кўзга ташланди. Бу нуқталар аста-секин катталашиб, ниҳоят одамзотнинг шакл-шамойилига айлана бошлади. Ажабки, инсон қораси кўриниши билан қизиган қозондай ёнаётган саҳрога ғайритабиий файз ингандай туюлди. Қуруқ ёғочга сўна каби ёпишган бояги жонивор ҳам ҳайратланиб, инсон пойқадамига кўз тикди.

– Ҳазрат, танамда бир томчи сув қолмади, – сафарга отланганларидан буён илк бора зорланди озгин, юзи қумуш каби йилтираётган одам.

Ундан уч қадам олдинда кетаётган қўлига асо тутган, оппоқ соқоли чехрасига ажиб улўғворлик бағишлаган, тим қора кўзларидаги нур сўнмаган нуроний ортига ўгирилмай лўқма ташлади.

– Қарбалонинг ҳар қадами минг бало, болам, яна озгина сабр айла, худо хоҳласа ҳадемай улус кўрғонига кириб борурмиз.

Мурид тоғдай тоқатидан урвоқча бардош қолмаганини уқтиришга ботинолмади. Боз устига йиртиқ бошмоғи орасидан товонига ботган туфроқ худди қайноқ кўрғошин каби қуйдириб, юрагига безовталиқ

соларди. Шу аснода ёши юзга яқинлашган пирининг шахдам одими, тетиклиги, сувсизликка бардошидан хайрону лол эди.

– Сен бўлмағур ўйларни хаёлингдан чиқариб ташла, умидсизланма.

Хафиф дилидан кечган фикрларни илми ладуний сири ила англаган устозига яна бир сидра қойил қолди. Шошиб узр сўради. Пири муршид гапида давом этди.

– Минг балоли Карбалони бир бало қилиб босиб ўтгаймиз. Аллох дилни тоблаш асносида танни ҳам тарашлаб, мисқолга гўшт қолдирмас. Билсанг, семизликни кўй кўтаради. Одам боласи ортиқча юкни ортмоқлаб юриши кўнглида турли майлларга рағбат уйғотгай. Пайғамбар расулуллох (с.а.в.) марҳаматига кўра, мўмин кишида битта чучварага лойиқ ортиқча эт қолмаслиги керак.

Хафиф, эти устихонга айланса-да, вужудини шижоат, завқ-шавқ тарк этмаган пири комилга ҳавасланиб боқди.

– Сен, болам, мендан андоза олма, гоҳо ожиз банда билиб-билмай нафсининг алдовига кўнаман. Ҳолбуки, Сахл Тустарийдек буюк зот нафсини ҳамиша хумда қама-гандай сақлаган, лекин унинг етовига юрмаган, дод-фарёдига қулоқ солмаган эди.

Шогирд устознинг ушбу авлиё ҳақидаги битикларини оққа кўчирганида ёдида қолган ҳикматларини эслади.

Ҳазрати Сахл:

– Тавба муяссар бўлмас ул кишигаким, токи тилсиз бўлмағунича; тилсиз бўла олмас, токи хилватга кирмағунича, хилватга кира олмас, токи ҳалол емағунича; ҳалол емоқ ҳосил бўлмас, токи ҳақнинг ҳаққини адо этмағунча. У ҳам ҳосил бўлмас, то вужудини пок сақламағунича, у ҳам ҳосил бўлмагай, ҳақдан иноят етмағунича! – деб ёзган эканлар.

– Устод, – деди Хафиф, бағрини ўртаётган ташналик ариганидан севиниб, – Абдуллох Тустарий фикрича, аллоҳдан иноят бўлмағунча ожиз банда тўғри йўлни тополмас эркан, у ҳолда муриднинг риёзатидан не мурод?

Муршид бир нафас тўхтаб, ортига ўгирилди. Оппоқ соқолини силаб, оғир тин олди. Сўнг тамомила бошқа мавзуда гап қотди.

– Баданимда нам қолмади дея зорланурсен, пешонангдан реза-

реза тер оқур.

Хафиф ўнғайсизланди. Бу не ҳол. Ҳозиргина пешонаси куп-курук эди.

– Ҳайронман, ҳазрат, бу тер қайдин пайдо бўлди экан.

– Болам, кошки бу мен айтгандай ва сен ўйлагандай тер бўлса.

– У ҳолда нима деб мушоҳада қилурсиз?

– Бу қалб кири!

Шогирд беихтиёр бошидан кулоҳини олди. Анчадан баён сув кўрмаган сочи шокила-шокила бўлиб, елкасига тўкилди.

– Қўрқитманг, пирим. Ахир, неча йилдирки, ҳақ истайдурман, ҳаромдан ҳазар, ҳалолдан такво қилурман. Муродимға етдим деганда сиз кўнглимни чўқтиурсиз.

Устоз жандасини ечиб, қизиган қум устига ташлади. Ўзи ҳам жандага ўтирди. У шундай ҳолатда эдики, гўё ёнидан дарё ўтадур, бошига дов-дарахтлар соя ташлаб, уларнинг шохларида булбуллар хониш айлашур. Аллоҳнинг валийлари учун олтин билан туфрок орасидаги моҳият йўқолур, деганлари шудир-да.

– Сенда битта нуқс бор, илло ундан қутилмоққа сира рағбатинг йўқ.

Хафиф устоз ёнига чўқди.

– Айтинг, менинг басирот кўзларим бу нуқсонни илғашга қодир эмас шекилли.

– Болам, инсон ўз қусурини кўз жавоҳири ила кўролмайди. Сен шайтонни анойи деб ўйлама. У ўз ҳийласини минг бор ўйлаб, сўнг ожиз банда қалбига сингдирур.

– Ё раб, наҳотки ҳақни таниган сиздай зот хизматидаги мурид дили пок бўлмаса, наҳотки сиздай улуғ ҳазрат ёнига шайтон қўрқмай яқинлаша олса?

– Ҳамма иллат шунда-да. Иблис савдойи ёки анойи эмас, у олим, фақат унинг борлиғини кибр эгаллаган, холос. Билки, у оддий кимсаларни чалғитишдан кўп қувонмас, у тузокни ҳақ истаганлар йўлига қўюр. Мингта оми шахсни аврагандан, битта олимни чалғитган афзал, деб билур.

– Нега?

– Чунки олимнинг адашуви – оламнинг адашуви! Пайғамбаримиз

(с.а.в.)нинг “Мавти олим – мавти олам”, яъни олимнинг ўлими, оламнинг ўлими деган ҳадисини унутдингми?

Энди мунозара кизиб, офтоб тафти ҳам сезилмай қолганди.

– Ҳамонки шайтонни олимлар қизиқтирар экан, бунда менда не нуқс?

– Сен шайтони лаъинга қулоқ берасан, у иблис сен орқали мени кўлга туширмоқ истайдир.

– Менинг камчилигим қайда?

– Катта хатоинг, ҳақни қидирасан-у, бироқ топишинга ишонмайсан.

Хафиф чўчиб тушди. Ё раббий! Бу не синоат? Чиндан ҳам неча бор дилида иккиланиш, келажагига хавотир туйғулари бош кўтарганини пайқаганди. Ўзи-ку пайқабди, бу сирдан огоҳлик устодда қандай зуҳурланди экан.

У тура солиб пирининг этагини ўпди.

– Маъзур тутинг, устоз, лекин бу ҳиссиёт ихтиёримдан ташқарида рўй берур. Мен мутлақо иложсизмен.

– Иложсиз инсон йўқ. Фақат бардошим суст, эътиқодим заиф деб билсанг, ҳақиқат рухсorigа соя тушмасди. Баски шу кирлик қалбингга чандиқ солибдими, энди астойдил эътиқод қил, бўш келма. Биламан, сен таскин истарсен, бироқ бу фароғат манзилини билмассен. Бу манзилга жуда оз қолди, сендан сабр, яратгандан иноят. Уқдингми, болам?

– Уқдим, фақат...

– Хўш?

– Нега ўша иноятга етишмоғим чўзилур?

Шайхнинг чиройли чехрасига табассум югурди.

– Болам, ёшинг нечада?

– Ҳадемай элликка боргаймен.

– Мен эсам, шукур, юздан ўтдим. Аммо ҳануз ҳақни қидирамен.

– Пирим, наҳотки сиз ҳам шу иштибоҳдасиз, наҳотки сиз ҳам шу пайтгача уни топмадингиз?

– Бу оғир жумбоқ. Ҳақ бир ёмби эмаски, мана кўлимга тушди-ю, мақсадга эришдим, деб ўйласанг. Ҳақ йўли умрнинг сўнги манзилигача ойдинлашиб бораверади. Биринчи кўринган нур билан

кифояланган одам жуда озига кўнган, кўпини билмаган зоҳиддир.

Хафиф муршид қиёфасида суҳбатга нуқта қўйиб, сафарни давом эттирмақ тараддудини сезиб, дарров хизматга ҳозирланди. Пирининг илқидан ушлаб туришига кўмаклашди. Улар анча маҳалгача чурқ этиб оғиз очмадилар. Олисда денгиз мавж-ланди. Унинг суви кўм-кўк эди. Қирғоқда қора чағалайлар пастлаб учаяпти. Фалак тоғига чувалашган кумуш ранг булутлар гўё ҳозиргина чўмилиб чиққандай.

– Қаранг, денгизга чиқибмиз! – Хафиф шодлигини яширмай даштни бошига кўтариб ҳайқирди. Сўнг ким билан келаётганини ҳам унутиб, олдинга қараб чопди. Калта чориғига қум тўлиб, оёқларини қиздирганига-да парво қилмасди. Шу аснода тилим-тилим барханлар узра икки бор ағдарилди. Бироқ у жон талвасасида қирга ўрлар, эс-хушини йўқотган девонадай оғзидан кўпик сачратиб бақирарди.

– Бечора, болам, – ич-ичидан унга ачиниб боқди устоз, – наҳотки зийрак кўзларинг саробга алданди, тафаккуринг яна панд берди.

У битта-битта босиб тепаликка чиқиб келди. Хафиф кўрганлари рўёлигидан ўксиб-ўксиб йиғлар, бутунлай умидсизланиб, юрагини ваҳм ва жаҳл тўлдирган эди.

– Қани кетдик!

Устоз унинг елкасига қўл ташлади. Бироқ алданган одамга гап қор қилмади.

– Устоз, имом Ҳусайннинг қонини ичган бу қумликлар бизни ҳали сарҳадидан тирик чиқармайди шекилли?

Пири комил ҳар галгидай хотиржам ҳолатда, чанг босган киприкларини артди. Нигоҳини олис-олисларга тикди.

– Яна шайтонни елкангга опичладингму?.. Ахир ҳозиргина шу хусусда гурунглашиб эдик-ку. Бунчалар бардошинг заиф, болам?

Хафиф бошини икки оёғи остига эгиб, чурқ этмасди.

– Ўйлаб кўрсам ўн йилдан буён соямдай эргашасан, хизматимга ҳозир нозирсан, укувлисан. Аммо энг зарур паллада ихтиёрингни кўлдан чиқарасан. Ахир муридлик нонини ейиш осон бўлганида ортимдан фақат сен эмас, ўнлаб, юзлаб толиби илмлар юришмасмиди. Энди манзилга етганингда ёмон от каби ётиб олма.

– Мени йўл азоби эмас, сабрсизлик эзиб ташлаяпти, руҳимни синдириб қўйяпти.

– Бекорчи гапларни қўй. Айнан сабр-бардошинг туфайли шу манзилгача етиб келдинг.

– Унда нега бардошинг сушт дедингиз?

– Бунинг масаласи шундай. Сенинг тоқатинг ўз мақомингдагилар орасида анча мустаҳкам, лекин валийлар даражотида ҳали пишиб етилмаган. Қани ўрнингдан тур, бизни мусофирлар кутишяпти.

– Мусофирлар дейсизми, бийдай саҳрода жон зоти кўринмайди-ю, сиз яна устимдан кулурсиз.

– Айтим-ку, олдинга қара деб.

– Қарадим, довонни кўраяпман.

– Сен уни ҳисобга олма. Ҳозир у ортга сурилгай. Ана энди кўзларингни катта оч. Хўш, нималарни илғадинг?

– Ёпирай, даштнинг қоқ белида ажойиб карвонсарой кўрк тўкур. Отлар, туялар, эшаклар бир томонга боғланган. Ёғоч эшикли хужралар одамлар билан гавжум. Бу қандай синоат, устоз?

– Аллоҳнинг қудратига ҳамиша инонмоқ керак, ўзига осон. Сен қаршингдаги қирни кўриб кўрқиб кетдинг. Ҳақиқат ҳам шундай, нигоҳинг етмаган жойга яшириниб олур. Қидирган уни албатта қўлга киритур, оҳ-воҳ билан бошини деворга урганлар эрта ғафлатда қолур. Қани, энди оёқларингни чўз, илдам ҳаракат қил. Бу кеча дилбар суҳбатга эришмоқ эпкини ҳалитдан кўнглимга ҳузур бағишламоқда.

2

Работ шундайгина дашт этагида қад ростлаган бўлиб, неча кунлар оч-наҳор юрган, ташналик силласини қуритган одамлар учун ёруғ дунё жаннатидай туюларди. Аслида саҳро шу ерда адоғланиб, поёнига етар ва нарёғи ям-яшилликка бурканган улуслардан иборат эди.

Қир ошган кишида табиийки суҳбатга аржумандлик уфуриб, меҳр куёш янглиғ ёғдулангай. Бироқ работга жойланиб улгурган бўйдор, юзлари қизғиш, серсоқол эранлар афтидан каломдан сукутни устун кўрувчилардан шекилли, одатдаги “чух”, “тисс”, “орқага торт”, “жиловини ушла” каби қисқа гап-сўзлардан нари ўтишмасди.

Хафиф юраги жизғанакка айланиб ёнаётганлигига қарамай

бегоналардан сув сўрашга ийманиб турганида ёнидан ўтиб бораётган хушқомат, мошгуруч соқоли кўркам юзига ярашган киши сувдонини узатди.

– Эй марҳаматли дўст, боримизни баҳам кўрайлик.

Хафиф таъзим айлаб, беихтиёр қўлини чўзди. Шу дақиқада анча узун очик айвон бўйлаб кетаётган устоз ортга ўгирилди-ю, нигоҳлар тўқнашди. Нотаниш одам сувдонни олмоқ ниятидан қайтган саҳройига ҳайратланиб боқди, унинг кўзлари бошқа кимсага қадалганини фаҳмлаб, охиста ўша тарафга бўй чўзди. Шу он кўзларидаги чарчоқ ва хотиржамлик кўтарилиб, вужудида титроқ уйғонди. Ўзи сезмаган ҳолда дилидаги нидо тилига кўчди.

– Ҳазрат!

Устоз ўз исмига қўшиб айтилгучи бу лутфни яқин орада эшитмаганди. Аксинча бу эҳтиромни унуттиришга интилгучилар дашномига кўникиб ҳам улгурганди. Шу боис ҳозирги эъзоз бутун борлиғини ларзага солди. У йўқлагувчини танимади. Танимаса-да, қаршисидаги салобатли, дилбар инсон ҳурмати бир-икки одим ташлаб, истиқболига пешвоз чикди. Лекин нотаниш одам ундан ёшроқ ва қувватлироқ эди. Илдам югуриб бориб бағрини бағрига босди, анчагача кифтларини силаб қўйиб юбормади.

– Ҳазрат, сизни аллоҳ етказди, бу кеча меҳмоним бўлгайсиз.

– Куллуқ, тақсир, аммо изнингиз билан таҳоратимни янгилаб олсам, кейин бафуржа гурунглашардик.

– Бу борада риёзатга ҳожат йўқ, мулозимлар сизга қаршиб юборгай.

Устоз анча ҳаяллаб қолди. Унга қадар шинамгина безатилган хонақога дас-турхон ёзилиб, ноз-неъматларга тўлдирилди. Хизматга бел боғлаган Хафиф чанқоғини қондириб, энди бири иккинчисидан хушбўй таом ва меваларга сукланиб қарашдан ўзини тиёлмасди. Покланиб хонақога қадам босган муршидни тавозе билан қарши-ладилар. Бояги савлатли киши меҳмонни тўрға чорлаб, ўзи унинг ёнидан жой олди.

Кўринишидан қавм-қариндошлиги билиниб турган беш-олти нафар киши анчага қадар устоз олдида қўл қовуштириб турдилар ва алоҳида таклифдан сўнг тўшакларга тиз чўкдилар.

– Ҳазратим, – деди мезбон пирга меҳри товлаб, – мен балхлик Баҳовуддин Валад бўламан.

Бу гап адоғига етмай муршид ўрнидан туриб кетди. Ўзига эргашган мезбонни узоқ вақт кучоғидан бўшатмади.

– Ё рабб, бир хил мустарлик тортган ожиз бандаларингни учраштирганинг учун ўзингга шукур.

– Шундоқ тақсир, мен ҳам дийдорлашувдан бошим осмонга етди.

Ҳаммалари ўтирдилар, ноз-неъматлардан тотиндилар. Пири комилга эътибор берган шахс уни ҳозиргина зиёфатдан келган одамга ўхшатарди. Зотан, авлиёлар учун моддий неъмат маънавий зиёфат олдида ўз аҳамиятини йўқотган эди.

Устоз, кўзлари ярим юмук, худди беозор мизғиётган каби хомуш ҳолатда кў-ри-нарни. Бироқ бу зоҳирий баҳо эди. Одатда улуғлар ана шу хокисорлик либосига ўралганларида ҳаққа яқинлашгандай ички бир ҳайрат ва қувонч ардоғида ҳузур-ланишарди.

Мезбонлик вазифасини ўтаётган Баҳовуддин Валад неча йиллардан буён орзу қилган олий учрашувга тўсатдан эришганлигини аллоҳнинг катта инояти деб билар, шу боис юрагида тахланиб ётган саволлар қатини бузишга журъат этолмай ҳазратнинг нигоҳи ўзига бурилишини тоқат ила кутарди.

Бу орада таомлар ейилиб, Урганч ва Хива бозорларида қадри баланд мевалар қокисидан тайёрланган ширин сув тортилди. Шундан сўнг ҳужрада икки улуғ инсондан бошқа ҳеч ким қолмади.

– Мен сиз ҳақингизда кўп яхши муждалар эшитганман, айрим ҳикматларингизни дафтаримга ҳам қоралаганман, – деди бир тутам жуссасини ёнбошга буриб устоз.

Бу хабар мезбон дилига олам шодлигини олиб кирди. У ўрнидан кўзгалиб таъзим бажо айлади.

– Мендай ожиз бир илм хизматкори ҳақида сиздан шу лутфни эшитмоқ аллоҳнинг бечора бандасига буюк марҳаматидир.

Пир Нишопурда туғилиб, умрининг асосий қисми саҳро ва даштларда, тоғу тошларда, совмаю ғорларда ўтганлиги боис тил безагига эътибор бермасди, дилга келганини очиқ-ойдин баён этиб кўя қоларди.

– Мен сизни Хоразмшоҳ саройида хизматда деб эшитгандим.

Алҳол, бу хабар янглишлигидан ҳам дарак топиб севиндим. Олим одамнинг подшоҳларга яқин юриши илмнинг заволидир. Эшитганмисиз бу ҳақда Суфёни Саврий ҳазратлари нима деганини?

Меҳмоннинг кўзларида нур шуълаланди. Баҳовуддин изза тортиб катта бошини сарак-сарак қилди.

– Тақсир, Саврий ҳазратлари ҳақида оз билурман деёлмайман. Аммо сиз айнан қайси каломини назарда тутаётганингизни англамай турибман.

– Суфён ҳазратларининг тилида ниш бор. Бу ниш тош юракларни ҳам тешиб юборгай. Ул зот айтибдурки, “Жаҳаннамда бир водий борки, унда фақат подшоҳларни зиёрат қилгувчи қори олимларни кўрурсиз”.

– Ё раб, ўзинг сақлаганинг ҳамиша рост бўлсин, – йўғон овозда хитоб қилди Валад, – шукурки, Муҳаммад Хоразмшоҳнинг бир эмас, бир неча таклифларига рад жавобини бердим. Ҳатто унинг йўлдан оздиргувчи ваъдаларига чап бердим. Баъзан иккиланган пайтларим ҳам бўлди. Эҳтимол, шоҳ саройидаги мавқеим туфайли ёлғиз ўғлим Жалолиддиннинг бахти очилармикан, деган иштибоҳга ҳам бордим.

Буни қарангки, ўша шайтон васвасага солган кунлари пайғамбаримизнинг: (с.а.в.). – Олимларнинг ёмони амирлар хузурига борганларидир, амирларнинг яхшилари олимлар хузурига келганларидир, – деган ҳадисига кўзим тушди. Буни мен каби ғафлат кўчасига қадам босишдан ҳайиқмаган ғофил кимсаларга набийи акрамнинг буюк насихати деб тушундим.

– Рост айтадурсиз, шу важдин расулуллоҳ “Насихат – диннинг устун” деганлар. Энди бояги масалага қайтсам, мен сизнинг адашмаганлигингизни исботловчи баъзи ҳикматларни ёдингизга солай, токи қалбингизда заррача пушаймонликка ўрин қолмасин. Ўз замонасида Авзой деган улуғ зот яшаган. У “Амалдорни зиёрат қилувчи олимдан кўра аллоҳга ёқимсизроқ ҳеч нарса йўқдир” деган эди. Сайд ибн Мусаййа (р.а.) эса, “Қачон бир олимнинг амирлар олдида ўралашиб юрганини кўрсангиз, ундан эҳтиёт бўлинг, чунки у ўғридир” деганлар.

Баҳовуддин Валад ҳазратнинг гапларини тинглаш асносида кўзларига ёш келди, дили шам каби эриб оқаётгандай туюлди ва шу

ҳолатда: “Пирим, давом этинг, ҳар бир сўзингиз малҳам каби вужудимга шифо, қалбимга таскин бағишляпти”, дейишдан нари ўтмасди.

Устоз эса завқ-шавққа тўлиб-тошиб, ҳаттоки ёнидаги гурунғдошини-да ёдидан чиқаргандай берилиб ҳикоясида давом этарди.

– Филҳол Ҳасан Басрий отлиғ зоти шариф алломани билурсиз?

– Шундоқ, ҳазрат!

– У муҳтарам зот айтадилар: Саъд ибн Абу Ваққос подшоҳлар атрофида ўралашиб юрмасди. Фарзандлари унга “Сиздан улуғлар ҳам уларнинг ҳузурига боряпти, сиз ҳам қатордан қолманг” дейишди. Ул зот: “Эй фарзандларим! Қавм бир ўликни ўраб олган бўлса, унга мен ҳам борайми?! Аллоҳга қасамки, кучим етгунича улардан қочаман”, дедилар. Фарзандлари: “Эй отажон! Унда биз очликдан ўлиб кетамиз-ку?” – дейишди. Саъд ибн Абу Ваққос уларга шундай жавоб берди:

– Эй болаларим! Семиз мунофиқ ҳолда ўлишдан кўра, оч мўминлигимча рихлатга чекинишим мен учун суюклироқдир. Туфроқ, имонни эмас, гўшт ва ёғни ейишини унутдингларми!..

Исо алайҳиссалом ёмон олимлар ботқоқдаги ўт кабудурки, зоҳири чиройли, ичи балчикқа тўла дебдурлар.

Абу Дардо дебдур:

– Билмайдиганлар ҳолини бир бора билиб, унга амал қилмайдиганлар ҳолига етти бора вой бўлсин.

Ва ниҳоят, олимлик мартабасига қизиққан инсон шуни ёдидан чиқармаслиги зарурки, расулуллоҳ (с.а.в.) марҳамат этганлари каби, “Ёмонларнинг энг ёмони – олимларнинг ёмони, яхшиларнинг энг яхшиси – олимларнинг яхшиси”. Бу ўғит олимлар виждонини белгиловчи мезондир. Шукур қилинг, саройдан қочиб, имон ва виждонингизни сақлаб қолибсиз.

Баҳовуддин Валад хун-хун йиғлаган ва лаззат топаётган бир маҳал ҳужра дарчаси қиялаб очилди-ю, остонада олти-етти ёшли бўйдор, нигоҳи ўткир бола пайдо бўлди. Мезбон нимадир демоқчи бўлиб оғиз жуфтламай, пир болани ёнига чорлади. У ҳам дадил юриб келиб, таъзим ила салом берди.

– Қани бизга ҳамсуҳбат бўл! – Пир бир сидра унга нигоҳ ташлаб,

кейин яна бошини қуйи эгди.

– Бу ўғлим Жалолиддин, – изоҳ берди Баҳовуддин Валад, нафақат ўзи, ўгли ҳам устоз суҳбатига эришганидан димоғи чоғ бўлиб.

– Бизни хушнуд этгулик инъоминг борми? – овозига майин тус берди устоз.

– Шундоқ, пирим! – Боланинг товуши кичкинагина хонақо ичида янаям жаранглаб чиқди.

– У ҳолда қулоғимиз сенда, қани бошла!

Жалолиддин Куръони каримдан кичик бир сура ўқиди. Унинг кироати дуруст эди, муҳими тutilмади, сўзларнинг маъносига алоҳида урғу берди.

– Энди билсанг, икки-уч байт шеър эшитмоққа рағбатимиз бор.

Ички туғён гирдобида фарқ бўлаёзган отасига бир қараб олган Жалолиддин қуйидаги байтни ўқиди:

Ба ҳар қисват, ки меҳоҳад барояд,

Ба ҳар нақше, ки меҳоҳад номояд.

Мазмуни: аллоҳ қандай либосда хоҳласа чиқаверади, ҳар бир хоҳлаган суратида намоён бўлаверади.

– Етар, болам. Айт-чи, бу кимнинг асари?

Жалолиддин дув қизариб, яна падарига юз бурди. Ундан тасдиқ ишорасини уқиб, жавоб берди.

– Ҳазрат, бу пиримиз Фаридиддин Атторнинг “Жавҳоруз зот” асаридан.

– Бу рисолаи сенга ким берди?

– Падари бузрукворим шу китобни севиб ўқийдилар.

– Падарингдаги ихлос ва эътимодни тушуниш мумкин, бироқ бу рисоладаги фикр-лар мағзини сен қандай чақурсен, қувваи ҳофизангга бу оғирлик қилмасму?

– Устоз, дунёни тушунмак истаги олдида ҳар қандай риёзат заҳмати сезилмас. Аллоҳни билмак ва унга етишмак осон эмасдир.

– Бу ўз фикрингга ўхшамайди, шундоқми?

– Менинг устозим – падарим. Шул важдин қаерда оғирлик билсам дарҳол ёрдам бергайлар.

– Жуда қизик. Ҳозир сен ўқиган байт анча билимли кишилар учун ҳам чақилмаган ёнғоқ каби туюлуру. Нахотки Баҳовуддин Валаддай соҳиби илм фарзандини болаликдан илмдан бездириш хавфини билмаса?

Фарзандига маҳлиё ўтирган падар бу хилдаги саволни кутмаганлиги боис бир оз сукутга чўмди, кейин жўяли жавоб топди.

– Болага балиқ бергандан кўлига қармоқ тутказмоқ, мағиз едиргандан олдига ёнғоқ кўймоқ ўринли деган андишам бор. Тайёр илм хотирада узоқ сақланмайди, машаққат билан топилган нарсанинг кадри баландроқдир.

Устоз Валад ҳазратларига астойдил миннатдорлик билдириб, яна Жалолиддинга ўгирилди.

– Энди ўз фикрингни айт.

– Ё аслинг каби кўрин ёки кўринганинг каби зухурлан.

– Бале, ажойиб байт.

– Айтсанг кўрқма, кўрқсанг айтма!

– Офарин!

Устоз ўрнидан кўзғалиб эди, Баҳовуддин Валад хизматига шайланди.

– Буюринг тақсир!

– Шундайми, у ҳолда Хафиф ёнимга кирсин.

Кўп ўтмай пойгакда муриднинг уйкусираган афт-ангори кўринди.

– Хафиф, болам, менинг бўҳчамни келтир.

Тугун келтирилди. Устоз уни шошилмай очди. Китоб ва ёзув қоғозлари орасидан хушбичимгина рисола чиқарди.

– Жалолиддин, мана шу китобимни сенга тухфа этмоқчиман. Ўқиб, мағзини чақ!

Жалолиддин югуриб келиб китобни икки қўллаб олди. Аввал устознинг пешини пешонасига суртди, сўнг китобни ўпиб, орқаси билан пойгакка чекинди. Баҳовуддин Валад бу воқеадан таъсирланиб, у ҳам пирнинг кўлини ўпиб, раҳмат айтди. Сўнг ўғлига ўгирилди:

– Болам, китобнинг номи нима экан?

Болакай ўқиди:

– Фаридиддин Аттор, “Асрорнома!”

Баҳовуддин Валад яна бир бор пирга юз бурди. Бу китоб аввалию

охири ўғли учун ёруғ дунёда тангри таоло инояти ила олинган энг муътабар совға бўлиб қолажагини билдирди. Ўз навбатида шайх ҳазратлари “Жалолиддин келажакда улуғ инсон сифатида ислом осмонида ёруғ юлдуз”га айланиши ҳақида башорат қилиб, дуога қўл очди.

Шундай қилиб, шиа мазҳабидагиларга терс қараб юрган Муҳаммад Хоразмшоҳ тазйиқидан қочган Баҳовуддин Валад Макка шаҳрига ҳижрати йўлида Фаридиддин Аттор дийдорига мушарраф бўлди. Кейинчалик юксак мартабаларга эришган Жалолиддин Румий: “Агар Аттор менга руҳ бахш этган бўлса, Шамси Табризий тилсим калитини тутқазди”, деб ёзган эди.

* * *

Карвон кўчди.

Хафиф яна ҳайратга ботди. У кўзларини от ва туялар оқимидан узмай, токи улар уфқ канотига сингиб кетгунларига қараб турди. Сўнг бошини чайқаб, ўз-ўзига сўз қотгандай деди:

– Ё раб, бу қандай эътиқодки, бир одам ортидан тўрт юз фақр овора.

Бу фаромуш дил андишаси устоз зеҳнидан пинҳон қололмади.

– Ё Хафиф, – деди пири комил кўлидаги тасбеҳини ўткашишдан тўхтамай, – булар сен ўйлагандай икки жаҳон овораси эмас, булар ҳақни қидирганнинг этагидан тутган қаландарлардир. Эҳтимол сен ва мен озига қаноат қиладурмиз, илло уларнинг аллоҳдан умиди зиёда. Ўйлайдирсанки, бу дийдор шунчаки бир тасодиф деб, шундайми?

Хафиф мулзам тортиб, не деярини билмай бош эгди.

– Асло тасодиф эрмас, бу суҳбатлар катта ибрат. Ибрат омига ҳасрат, олим учун ҳикмат, фарқ шунда, болам!

3

Неча йиллардан буён ҳамсуҳбат, йўлдош бўлишларига қарамай, мурид ҳанузга қадар муршидининг аниқ мақсадини билолмай андармон эди. Аслида Каъбатуллоҳни тавоб этиш учун йўлга

отланишганди. Ҳижрат ойлардан йилларга уланиб кетди. Улардан сўнг сафарга чиққанларнинг кўпчилиги билан яна учрашдилар. Фарқ шундаки, аввалги ҳаж сафарлар ҳаж зиёратини адо этишиб, энди ортга қайтишарди. Улар эса... Худди йўлини йўқотган девона каби Нишопур билан дашти Карбало манзилида тентирашгани-тентирашган. Бу орада неча ойлар ғорларда, ўрларда, дарё бўйларидаги совмак (капа)ларда яшашди.

Устоз сира шошилмасди. Манзил яқинлашганида ўзига ёқиб колган бир илм кишисига дуч келса, ўша олим билан ҳамсухбат бўлиш учун яна неча кунлик ортга қайтаверарди. Қўлидан қоғозу қалами тушмас, бирон шайх ёки авлиё ҳақида тўрт оғиз янгилик ёки маълумот ёзиш учун тўрт кунлик йўлни писанд этмасди.

Хафиф ҳамиша бу дунё авлиёга тўлиб-тошиб кетган экан-да, деб таассуф билдиради. Мана шу охиргисидир, деб ўйлаганида кимдир яна бир валий тўғрисида гап очади-ю, шу билан устоз куч-қудрат, завқ-шавққа тўлиб кетади. Токи ўша шахс борасида кўнгил тўлғудай далиллар, нақллар, ривоятларни билмагунча ҳаловатини йўқотиб қўяди. Бу аҳволда Маккага бориш насиб этармикан, деган хавотир шогирд-нинг миясида айланаверади.

Мана, Баҳовуддин Валад ёш боласи Жалолиддин билан Маккаю Мадинага кетганига қанча кун бўлди. Фаридиддин Аттор эса ҳамон ота-бола тўғрисида дафтар қоралайди.

– Эй Хафиф, сен ғофилсан. Сен илмдан хузурланишни ўрганмайсан, – дея танбеҳ бераркан, устоз кутилмаганда дами ичига тушиб, узоқ ўйга толади. Сўнг худди ёмби топиб олгандай севиниб, “Жалолиддиннинг кўзида ўт бор эди, бу ўт унинг илмини зиёда айлағай”, деб қўяди.

Хайриятки, бугун саҳарлаб хуржунлар Баҳовуддин Валад қолдирган отлар устига ортилди. Зиёратчилар кун ботиш қолиб, кун чиқишга юрганларида Хафифнинг тоқати тугаб, сўз айтмоқдан ўзини тиёлмади.

– Устоз, биз ҳам Каъбатуллоҳга боргаймизму ёки...

Муршид индамади. Унинг одати шу, нодонга жавоб сукут деганларидай, ҳуда-беҳуда сўроқларга чурқ этмай қўя қоларди. Лекин шукур айтмоқ жоизки, энди зиёратчилар пиёда эмас, уловда йўл

босишарди. Боз устига сиёҳи йўқ сахро сарҳадидан олислаб, ҳар ҳолда онда-сонда учрайдиган дарахтзорлар, қишлоқлар оралаб юришарди.

Сафарнинг учинчи куни у қадар катта кўринмаган, аммо шиддатли оқадиган дарё бўйидан чиқиб қолдилар. Бу Нил дарёси ирмоғи эди. Энг қизиғи, соҳил ғайри табиий равишда биёбонни эслатарди. Одатда сув бор жойда яшиллик, гўзаллик барқ уради. Бироқ бу тез оқар ирмоқ ер бағрини намлашга улгурмай югуриб оқаётган каби хосиятсиз кўринарди.

Улар соҳил бўйлаб тўхтамай олға босишди. Қуёш тиккасидан оғиб, вақт асрга етганида тўхташди. Намоздан фориг бўлишгач, яна отларни қамчилаймиз, деб туришганида қарши тарафдан бир одам келиб устозга бағрини очди. Улар анча пайтгача бир-бирларининг елкаларини силаб, бағридан бўшатмадилар. Сал нарида қатор совмалар кўзга ташланди. Хафиф яна таажжубга тушди негаки, бу капаларни намоздан илгари кўрмаганди. Энди эса гўё осмондан тушгандай, дарё ёқасида қад ростлашибди.

Оппоқ соқоли кўксини ёпган хуштабассум нуроний икки қўлини кўксига қўйганича ортга чекинди. Устоз Хафифга ўғирилди.

– Нарсаларни тушир, шу ерга қўнгаймиз.

Бу айни муддао эди. Зотан тўхтамай юришганидан муриднинг бутун аъзои бадани зирқираб оғрир, шу боис отда чопгандан пиёда йўл босган минг бора афзал экан, деб эгарсиз уловга минганидан пушаймонлик чекиб келаётганди.

– Сен ул зотни танидингми? – китоб-дафтарга тўла хуржунларни тушираётган шогирдга сўз қотди устоз.

– Кечиргайлар, умримда бундай гўзал юзли ғулумни учратмагандим, – дарров тан олди Хафиф.

– Шундайму? Афсус! Бул зот муттақийи жаҳон, яъниким жаҳон парҳезкори Иброҳим бин Адҳамдур. Сен унинг сиймосидаги улуғворликни бежиз таъкид этмадинг. Зотан олимлар ул пири комилни кўрганларида худди ҳазрати пайғамбар жанобимизни кўргандек бўлур эканлар. Шайхул машойих, султон ул мақиқийин, яъниким ҳақиқат аҳлининг султони Жунайд Бағдодий уни илмнинг калити деб баҳолаганди.

Хафиф Иброҳим бин Адҳам ҳақида илгари ҳам устозидан кўп ривоятлар эшитганди. Унинг Балх шаҳри подшоҳлигидан воз кечиб, зуҳд йўлини танлагани овозаси уламолар тарафидан буюк жасорат сифатида таҳлил қилинганди.

Аммо шундай зот билан оддийгина атторнинг танишлиги шогирдда қизиқиш уйғотди.

– Сиз бу сиддиқи замонни илгари учратган эдингизму?

Фаридиддин Аттор бўйра устига тиз чўкиб ўтираркан, юзига кувонч ёйилди.

– Шукурким, бир эмас, бир неча бор суҳбатига эришганман. Мухими бу эмас, асосий гап Иброҳим бин Адҳам ҳам мени унутмаганида. Сездингму, аввал ўзи кучоқ очиб, бағрига чорлади. Бу мен учун энг саодатли айёмдур.

Шогирд анчадан буён кекса пирни бу қадар шод кўрмаганди. Шу вақтин бир оз ташбеҳ айтмоқдан ўзини тиёлмади.

– Кечиргайлару ўзлари ҳам бу ёруғ оламда санокли зотлардан ҳисоблангайсиз, ҳазратим!

Бошқа пайт бу лутф ўзича танбеҳ тилаш баробарида баҳолангай эди. Ҳозир айни мавриди боис, устоз завқ-шавқини сусайтирмакни эп кўрмади. Мийиғида кулиб қўя қолди. Лекин, оз фурсат ўтгач, сукут маромида ўша ташбеҳга мойиллиги ортганидан хавфсираб дилини очди.

– Бу омонат дунёда саноклилар сафига қўшилмоқ сен ўйлагандай мартаба эрмас. Айтмоқчи, яхшиси, Иброҳим бин Адҳам шу масалада бундай фикр билдириб эди, эшит:

– Бир инсон уч нарсани эсидан чиқармагунча унга давлат эшиги очилмас.

Биринчиси – унга бу дунёнинг ҳаммаси берилса ҳам, севинмаслик, агар севинса, ул харисдир, харис эса тилақдан маҳрумдир.

Иккинчиси – кавсари дунёни бериб, яна қайтиб олсалар, мутаассир бўлмаслик.

Учинчиси – мақталган чоғида севинмай, ёмонланганида қайғурмаслик.

Энди уқдингми лутфингдаги ноқисликни?

– Ожизлигимни авф этинг, устоз. Мен фақат сизни биламан ва сизни улуғлашдан шавқ оламан.

– Эҳ болам! Кошки кимни улуғлашдан қандай хузурланишни аввалроқ англасак! Унутма, ҳамд-сано фақат уники. Унинг зийнати бандага сингмас, бандани хароб қилиб, йиқитгай... Ҳа, майли, энди мақсадга кўчайлик. Бу оқшом шайх шарафига зиё-фат ҳозирлагаймиз.

Хафифнинг қоп-қора йирик кўзлари кинидан чиқаёзди.

– Зиёфат дедингизму?

Пирнинг кўзлари юмуқ эди. Шу кўйи бош ирғаб тасдиқлагач, шогирднинг ҳай-ронлиги яна ортди.

– Устоз, бийдай даштда дастурхонга қўйгани қотган нону икки дона тухумдан бўлак ҳеч вақо йўқ.

Муршид уни тинчлантирди.

– Сендан саранжом-саришталик, мендан устоз ташрифини тасдиқлатмоқ.

– Зиёфат-чи?

– Зиёфат аллоҳдан. Ҳар кимга ризқ улашувчи яратган эгамнинг марҳамати кенг, қарами улуғ. Сен бу андишани унут.

Қуёш дарё этагига борганида яна ҳам қизариб, сув сиртини бир муддат қизартириб юборди. Илк қарашда дарёдан сув эмас, қип-қизил қон оқаётгандай туюларди. Иссиқ ҳаво тафти пасайиб, оқшом шабадаси ҳаёт ширинлигини суюнчилаётган каби елиб-югуради.

Мана икки пир соҳилдаги савма ичида анчадан буён суҳбат қуриб ўтирибди. Ҳар иккисининг ҳам соқоли кўксини қоплаган, қадди хиёл эгик, кўзларда бутун олам мазмуни зухурлангандай.

Хизмат юзасидан қапага бош сукқан Хафиф кўзларига ишонмай, ҳайратдан жандасини тишлади. Ёпирай, бу не ҳол. Авлиёи аллоҳ ўртасидаги дастурхон ноз-неъматларга тўла эди. Бу тансиқ таомларни ким, қачон ва қай ҳолатда келтиргани фақат ўзларига аён. Лекин шундай озиқ-овқатлар қолиб, нурунийлар нигоҳини бир-бирларига қаратган кўйи ҳаёл уммонига шўнғишганди. Агар бошқа одам бу манзарани кўрганида шак-шубҳасиз шу иштибоҳга бормоғи аён. Бироқ, азизлар гурунгини кўравериб, моҳиятни англаб оладиган Хафиф учун ҳозирги ҳолат жозибаси беш панжаси каби аниқ-тиник эди. Чунки, авлиёлар мулоқотида тилга эҳтиёж сезилмас, дил-дилни

англар эди.

Иброҳим бин Адҳам бугун пешин чоғи рўй берган воқеани кўнглидан ўтказди ва унинг акс жавоби ҳазрати Аттор қалбидан кечди.

Иброҳим бин Адҳам:

– Ўн тўрт йилдирки, Балх билан Макка оралиғида ҳақни қидиргаймэн. Не ажабки, ҳар қадамда икки ракат намоз ила манзилга етганимда, Каъбатуллоҳ ўрнида йўқ. Дилим вайрон, ақлим паришон, кўзларимда ёш ила ўзига ёлвориб бунинг бои-сини сўрамоққа журъат этдим. Шунда ғойибдин нидо эшитилди: “Ё Иброҳим, Каъбатуллоҳни бир жориямизнинг истиқболига юзлантирдик”.

Яна фарёд урдим, бу нечук аёлки, мартабаси ва назми парвардигор хузурида бунчалар улуғлангай?

Бардошим чок-чокидан сўкилиб, иложсиз ортга қайтдим. Йўлда Робия келаётир экан. “Эй, Адавия қизи! Бу не ҳолдирки, жаҳонни ҳайратга солдинг? Ўн тўрт йил ҳар одимда намоз ила Каъба ишқида ёндим, билъақс Каъба сенинг йўлингга мунтазир чиқибдур!” Шунда онахон бир оғиз лутф билан воқеага ойдинлик киритди:

– Ё Иброҳим, аллоҳ ҳар кимнинг амали ва сўровига яраша неъмат берур. Сен йўл-йўлақай намоз қилдинг, мен эса ниёз – бунинг фарқига борурмисен?!

– Хатоимни тушундим, не қилайки намоз ўқибман-у, лекин Каъбатуллоҳга юзлаштиришини астойдил сўрамабман. Робия эса сўрабди, чин ихлос ила мурожаат айлабди. Ана ўзининг қудрати.

Ҳазрати Аттор:

– Ҳар ишни билгувчи аллоҳга ҳамдки, сизни ўз суюкли ожизаси билан юзма-юз учраштирибди.

Аллоҳнинг суюклисига дуч келмоқ ўзининг дийдорига етишмоқ мақомида бўлса ажабмас. Илло ҳар сафар сизни кўрганимда юрагимга раббимнинг раҳмати ёғилгандай қувонармен. Сиздайин зотнинг илми ва амали бутун бир қавмнинг махфирати учун етгай...

Иброҳим бин Адҳам:

– Бу эътирофдин тама иси келур. Инсонни мадҳ қилишдан икки мурод кўзланур: Бири эътиборига тушмоқ, иккинчиси хушомад бирла йўлдан чалғитмоқ. Инчунун, беҳуда лутфдан тийилмоқ энг гўзал

ахлоқ ҳисобланур.

Ҳазрати Аттор:

– Узр устоз, аммо пайғамбар (с.а.в.) дебдурларки: “Одамларнинг ёмони – олимларнинг ёмони, олимларнинг яхшиси-одамларнинг яхшиси”. Демак, яхшиларнинг чиройли сифатларини ёд айламоқ ибодатнинг бир тури саналур. Бу асло мадҳ ёки хушомад эмас, бу эҳтиром, бу соғинч, бу дийдор нашъасидир.

Иброҳим бин Адҳам:

– Дийдор ва соғинч! Авлиёи аллоҳ соғинчи ва васлида ҳаёт ва мамот муштарак, сен буни билурсен. Ҳали замон валиаҳд ўғлим билан учрашдим. Бечора уч йил ортимдан излаб юрибди. Тоғ-тахтни ҳам тарк этибди. Шу дарё кўприги устида кўзимиз кўзимизга тушди. Ташналик тинка-мадоримни курутди, юрагим ҳижрон азобига дош беролмай нола чекди. Беихтиёр кучоғимни очиб шунчалар меҳр билан кучдимки... Ё раб, энди бу ҳолатимдан умр бўйи ҳаё килурмен – уни шунчалар соғинган эканманки, атиги бир нафас, бир сония яратганни унутиб, ўғлимни ўйладим ва гуноҳга ботганимни англадим. Фарзандимни кучоғимдан бўшатмай аллоҳга ёлвордимки, “Эй холик, мен адашдим, адашган бандангнинг гуноҳини авф эт! Ҳидоятингни ё мени ёки фарзандим жонини олишингдан билурмен” деб илтижо қилдим. Аллоҳ марҳаматли, у ўғлимни хузурига чорлади. Уни кафанлаб, жасадини ўз кўлим билан туфроққа топширдим...

Ҳазрати Аттор:

– Аввал тахтни, сўнгра жигарбандини йўқотмоқ бир инсон тоқати учун вазмин эмасмикан?

Иброҳим бин Адҳам:

– Сиз айтган нарсалар махлуққа раво кўрилганида аллоҳ қалбимга ўз ишқини солмасди. Одамлар бир-бирларига кўнгил кўйиб, ишқ азобига дош беролмай ҳасратидан ўт чиқади. Тасаввур қилингки, мен ўзининг васлига ошиқман, чирокқа интилган парвонадек беоромман. “Ҳар ким валийлар мартабасига восил бўлмоқ истаса, дунё ва охиратга рағбат қилмай, фақат аллоҳ таолога қалбини бериб, ҳалол луқма есин”.

Савма мезбони Аттор сездирмай ёнидаги дафтарга қўл узатди. У шайх лутфидан ёмғир каби тўкилаётган инжу жавоҳирларни оқ

қоғозга қоралашга киришди. Филҳол бу тараддуд меҳмоннинг шавқини асло сусайтирмади. У ёниб сўзларди.

– Мўмин кишининг нишони булдирким, сукути фикр, назари ибрат, юргани тоат бўлур. Савол бердиларким, “не учун дуоларимиз қабул бўлмас?” Дедим: ҳақни билиб, амрини тутмасангиз, пайғамбар (с.а.в) суннатларини бажармасангиз, Куръон ўқиб амал қилмасангиз, холиқнинг неъматларини еб, шукурни билмасангиз, жаннатни тилаганингиз ҳолида унга интиласангиз, жаҳаннамдан чўчимасангиз, унинг ҳукми билан ўлим бор деб ҳозирланмасангиз, ота-онангиз жасадини ўз қўлингиз билан қабрга қўйган ҳолда хулоса чиқармасангиз – бундай қабоҳатлар бирлан яна дуо-лар мустажаб бўлмайми?!

Фаридиддин ҳазратлари битта лутфни олтинга менгзаб, тўла-тўқис дафтарига қайд этмоқ илинжида бутун вужуди кулоққа айланган эди. Устоз эса оппоқ киприклари остидаги кўзларини чала юмганича фикр уммонида сузишди давом этарди.

– Бир кеча Жаброил алайҳиссаломни тушимда кўрдим. Қўлида сизники каби калом ва давог бор эди.

– Бу не иш учундир? – деб сўрашга журъат этдим.

– Ер юзидаги авлиёларни ёзурмен, – деди.

– Мени эътиборга олурмисен? – вужудим ёниб сўроқладим. Нега ҳам шу саволни бердим-а. Жавоби ҳафсаламни андармон қилди. Яна ҳам ўлиб қолмаганимга ҳайронман.

– Сенинг учун амри илоҳий йўқдир, – жавоб берди Жаброил алайҳиссалом.

Аввалига бошимдан ҳушим учди. Бу не кўргилик, наҳотки чеккан заҳматларим, риёзатларим тангри таоло ҳузурида назарга илинмаса?

– Мен авлиёликка даъвогар эмасмен! Лекин уларни жондан афзал билурмен, – дедим руҳим синиб. Сўнг Жаброил алайҳиссалом марҳамат этдиларки, фармони илоҳий келди, дафтарнинг бошига сенинг исмингни ёзгайман!

Ўша топдаги севинганимни кошки тилда ифодалаш мумкин бўлса...

Улар ўтирган жойдан уч қадам нарида оқаётган сув мавжланиб, сиртида оппоқ пуфаклар ялтираб ёна бошлади. Бамисоли дарё ҳам

авлиё номидан куч-қудратга тўлаётгандай, жисми сиртига сиғмай қолаётгандай эди.

Ҳазрати Аттор сўради:

– Ё Иброҳим, подшоҳликдан воз кечдингиз, тож-тахтни оддий хас мисол улоқтирганингиз, ҳаттоки суякли фарзандингиз ўлими юракка таъсир этмайдиган ҳолатга етдингиз. Айтинг-чи, эвазига нимага эришдингиз? Юришда ҳаловат, ўтиришда роҳат йўқ, излаганингиз олисда-ю, суйганингиз сиймоси юз кўрсатмас?

Иброҳим бин Адҳамдан бошқа кимса бундай саволни бориб турган беҳаёлик, жуда енгил баҳолаганида одобсизликка йўйган бўларди. Пири комил қувваи ҳофизаси ила англадики, Атторнинг лутфидан кўчган бу иштибоҳ ўзи учун эмас, балки аҳли авом учун сўралгандир.

Ҳазрат мийиғида жилмайди. Бу оддий табассум эмасди. Гўё кумуш ранг булутлар орасидан чирой очган офтоб янглиғ эди. Мезбон узун умри мобайнида бундайин мулойим чехрани учратмаганини дилидан ўтказди.

Шу аснода Иброҳим бин Адҳам совманинг ўзи ўлтирган тарафини қия очмоққа тутинди. Очганида шовуллаб оқаётган дарё кўринди. Ҳазрат кўлидаги игнани сувга отди ва панжаларини ёзганича кутиб турди. Ёпирай, бирдан қирғоқда балиқлар бош кўтариб қолишди. Ҳар бирининг лабида биттадан қизил олтин бор эди. Соҳиби каромат игнасини топиб чиқишларини сўради. Хиёл ўтмай, бармоқдай кичкина балиқча игнани оғзида тутиб, Иброҳим бин Адҳам кўлига тутказди. У энди суҳбатдошига ўгирилди.

– Аввалги подшоҳлигим гўзалроқми ёки буниси?

Ҳазрати Аттор индамай яна дафтари қатини очди.

Меҳмон тўсатдан кўзғалди. Тоат-ибодат вақти яқинлашганди. Неча фаслки, авлиё ҳар тунни ибодат ила машғул ўтказар, аслида дунёни тарк этиб топгани аллоҳнинг зикри эканлигини бошқаларга айтишни эп кўрмасди. Буни у кибрга йўйиб, гуноҳга ботишдан эҳтиётланарди.

Савма ташқарисида суҳбатга қулоқ тутиб, бу ғаройиб инсоннинг сабр-бардошига таҳсинлар ўқиётган Хафиф меҳмон кетиши билан устозига рўбарў келди.

– Наҳотки шу одам Балх подшоси эди?

Ҳазрати Аттор шогирдининг ҳанузгача соддалиги қолмаётганига ҳайратланди.

Унга бошдан оёқ разм солгач, қўлидаги дафтарини ёғоч буюғига илиб, жавоб берди.

– Нима, ўхшамайдими?

Шогирд одатига кўра елка қисди.

– Саройдаги дабдаба қайда-ю, дашти Карбалодаги кумга чўмилмоқ қайда.

– Агар сен ҳукмдор бўлганингда тахтдан юз ўгира олармидинг?

Хафиф патакланиб кетган қоп-қора соқолини тутамлаб ўнғайсизланди.

– Мен... Подшо... Ҳазиллашманг, устоз.

– Гапни айлантирмай жавоб бер!

– Қайдам! Бойлигим бисёрлигини билиб туриб ўзимни ўтга урармидим.

– Ҳақ гапни тан олганинг учун раҳмат. Чиндан ҳам фоний дунёдан чиқиш осонмас. Айниқса, у кучоғини очиб, жилваланиб, ноз-финоқдан тузоқ кўйиб турса. Билки, Иброҳим бу мушкул вазифанинг уддасидан чиқди. Аллоҳ унинг дилини очди.

Хафиф кўрдик, устоз кум устига тиз чўкди. У ҳам пири ёнига жойлашди.

– Бу қандай рўй беради? Одам бир кунда ёки бир сонияда ўзгариб қолиши мумкинми?

– Ўзига осон, болам. Ердаги битта чўп раббимнинг иродасисиз жойидан кўзгалмагай. Иброҳимни аллоҳ ёрлақайди.

– Қандай?

– У боя айтганим каби Балх шаҳри подшоҳи эди...

Шу пайт Иброҳим бин Адҳам азон айтиб қолди. Бу шомдан нишона эди. Ҳазрати Аттор ўрнидан туриб, ибодатга машғул бўлди. Хафиф ҳам унинг ортидан қиблага юз тутди. Намоздан сўнг у устоз сабоқларини ёддан қайтаришга киришди. Чунки, бугунги суҳбат шу тахлит адоғига етгани, ҳазрат токи бомдодга қадар унга вақт ажратмаслигини яхши биларди.

4

Дашт адоғидан ўтган дарё номи Бизонс деб аталарди. (Кейинчалик, яъни ҳижрий 144 йили Иброҳим бин Адҳам шу дарёни ишғол қилиш учун бўлган жангда шаҳид бўлган). Унинг соҳиллари айтарли хушманзара, ям-яшил боғларга бурканган эмасди. Аммо сув тафти бу гўша иқлимига мўътадиллик бағишлаб турарди. Шу боис Хафифни дангасалиги тутди, соҳилга чиқиб, жимирлаб оқаётган дарёга тикилиб ётди. Қизиқки, осмондаги ойдан кўра унинг сувдаги шуъласи гўзалроқ, ёрқинроқ кўринарди.

Хафиф беихтиёр ўзи ҳақида ўйга чўмди. Унинг зоҳидлик йўлига кирганига ҳам йигирма йилдан ўтиб қолибди. Унга қадар не-не авлиёлар этагини ўпди, не-не шайхлар хизматига бел боғлади. Аммо ҳозирги пири нимаси биландир уни ўзига ром этди. Энди уни ёлғиз ташлаб кетишга кўзи қиймайди. Аслида борар ерининг ўзи йўк. Қариндошлари аллақачон унутиб юборишган, ота-онаси болалигидаёқ ўлиб кетган. Вақтида турмуш қуриб, фарзанд кўрди, оиласини бинойидек тебратиб юрди. Бироқ нимжонгина хотини вабога чалинди-ю, ўзи билан норасида гўдагини олиб, рихлатга чекинди.

Бечора эрнинг бор-бисоти шулар эди. Осмон остида бир ўзи қолганидан хўрлиги келиб, туну кун йиғлади, бўзлади, аммо шикаста қалбига таскин тополмади. Кейин дарвешлик жандасини қийиб, қишлоқдан бош олиб чиқиб кетди. Илм ўрганишга мо-йиллиги бор эди. Лекин ёши ўтиб, тили қотган экан, ҳарф таниши жуда оғир кечди. Шундан сўнг нишопурлик бир шайх хизматига кирди. Орадан бир йил ўтгач, бошқа пирга қўл берди. Ва ниҳоят оддий атторлик дўкони соҳибидан чиққан шайх доврўғини эшитиб, ҳазрати Атторга ўзи юкиниб келди. Ўххў, шунга ҳам йигирма йилдан ортиқ вақт ўтибди.

Устознинг феъли мулойим, хушодоб. Сира овозини кўтармайди, хатосини ҳуда-беҳуда юзига солмайди, танбеҳида ҳам ўзига хос меҳр уфуриб, дилга оғир ботмайди. Топса ейди, топмаса сабр қилади.

Хафиф ҳам шу ҳаётга ўрганди. Унинг учун таом баданга, илм ақлга куч берадиган неъмат эканлиги аёнлашди. Тўғри, гоҳида

хаммасига чек қўйиб, тинчгина яшашни хоҳлаб қолади! Аммо, мана шу хокисор, бутун вужуди поклик рамзига айланган муршидини ёлғиз қолдириб кетгани кўнгли тинчимайди. Шу билан бирга, бу хаста бош устоз берган илмнинг ғалвирдан тўкилганичалик қисминидан ўзлаштиролмайдди. Начора, илм ҳам илоҳий ҳислат экан-да. Сунганга ботмонлаб сунади, бошқасига гардчалик юкмайди. Гоҳо қобилиятсизлигидан зорланади. Шунда пири шикаста дилига таскин беради. “Илм кишилари даврасида юриш – илм соҳиби бўлиш мақомидадир”, деб кўнглини кўтаради. Қишнинг узун кечаларида кўпинча чуқур ғорларда узоқ қолиб кетадилар. Устоз шам ёруғида ажойиб дostonларини ўқиб беради. Унга кўпроқ “Мантиқ ут-тайр” асари ёқади. Бу дostonда ўтгизта қуш саргузашти орқали ишқ изтироблари куйланади. Аввалига Хафиф паррандалар ҳам худди одамга ўхшаб севишар эканлар-да, дея жўн хулосага келган эди. Бир куни шу иштибоҳини айтганида муршид дostonнинг асл моҳияти, қушлар шунчаки мажозий тимсоллар эканлиги, уларнинг ишқи ҳам дунёвий эмас, илоҳийлиги тўғрисида эринмай тушунтириб берди. Ана шунда у аллоҳга нисбатан эътиқод ва севги махлукқа қаратилган ҳар қандай туйғудан минг чандон кучли ва эҳтиросли эканлигини тушунди. Бироқ унда бошқа дostonларга кўра, айнан дунёвий севги қирралари қаламга олинган. Шайх Санъон қиссаси ёқарди. Қиссанинг баёни жуда кизикарли, бошидан эшитгувчини ўзига асир қилиб олади. Ахир қирқ йил Маккада имомлик вазифасини адо этган, тўрт юз мурид пири муршиди тушида кўрган румлик қизга ошиқи бекарор бўлиб, ақл-хушидан айрилгани ажабтовур воқеа эмасми? Бечора ошиқ қиз дардида имомлигидан воз кечади, чўчка боқади, май ичади, ҳатто динидан чиқади. Халифалардан бири: “Эй устоз, нималар қиляпсиз, ахир дўзах азобидан қийналасиз-ку”, деганида у беҳуш ҳолатда:

– Менинг қалбимдан чиққан оҳга сенинг етти дўзахинг куяди, – деб жавоб қайтаради.

Эҳҳе, бу севги қиссасини тинглаганида кўз ёшлари юзини ювади, юрагини ҳаяжон босади, беихтиёр кўз ўнгида ранг-рўйи заъфарон марҳум аҳли аёли кўринаверади.

Яхшики, дostonнинг якуни икки севишган дилнинг қовушиши, аниқроғи, чин дунёга саодат топиб кетиши билан тугайди.

Хафифга яна Робия Балхий тўғрисидаги маҳзун, фожиали ҳикоя ҳам маъқул тушган. Устознинг айтишича, бу шунчаки дoston эмас, тарихий ҳақиқат эмиш. Эссиз, у Робияни бир марта кўриб ўлса қалбида армони қолмасди. Ўзиям устоз бу қиз қиёфасини таърифлаганида жаннатдаги хур-ғилмонларни кўз ўнгига келтириб ёзганми... Бечора қиз... Бекорга нобуд бўлди-да. Шундай ҳалим, юмшоқ табиатли одам келиб-келиб Робия санамни ўлдириб қўядими? Ахир қалам ўзининг қўлида эди-ку. Майли, бошига минг жафоларни солсин, майли, қийноқ азобларида синаб кўрсин, бироқ ҳаётдан кўз юмдириши шартмиди?

Хафиф дostonни тинглагач, бир ҳафта мобайнида гўё оғир хасталикдан турган кишидай эзилиб юрди. Зўрға ўзига келди.

– Устоз, – деди Хафиф ўша таассуротлар таъсиридан узоклашолмай юрган кезлари, – бечора Робияга нега ачинмадингиз? Нега икки севишган дилларни муддаосига етказиб қўя қолмадингиз?

Ҳазрати Атторнинг кўзларига мунг чўкиб, уялгандай бошини тиззалари орасига яширгани ҳамон ёдида. Сездики, дostonнинг бундай тугалланишидан ўзи ҳам қоникмаган. Ҳатто бу қисмат учун ўзини айблаётгандай туюлди. Дардли хижолат қалбини ўртаётгани устига бу каби саволлар...

– Хафиф, болам, – деди ниҳоят пири кўзларини унга тикиб, – сен мени ким деб ўйлайдирсан? Наҳотки мен ҳам худди сен каби ожиз бандалигимни унутиб қўйсанг...

Шогирд бу нидо моҳиятини англашдин йироқ эди.

– Ахир чарх қалами яратганда бўлгани билан ижод жилови ўз илкингида эмасму?

– Шундоқ! Аммо, илҳом париси ақлу ҳушингни ўғирлаганида кувваи ҳофизанг чизган чизиғингда эмас, тақдир йўриғида юрур. Баски, фожиа юз бергувчи жойда бахт-иқболдан сўз очмоқ қалам аҳлининг измидан ташқарида. Ҳаммаси аллоҳнинг иродаси. Мен Робия қизнинг саодатга эришмоғини сендан-да бисёрроқ хоҳлаган эрдим. Афсус, яқун бошқача чикди.

– Унда бошқа бир дoston битингки, охири бахайр тугасин.

Ҳазрат ўрнидан туриб, қизариб ботаётган куёшга кўз тутди. Унинг серсоқол юзида шафақ ёғдулангандай бўлди. Томирлари

бўртиб чикқан кўллари билан оппоқ соқолини тутамлаб сокин сўз қотди.

– Энди достонлар ўлди.

– Нечук, устоз?

– Бу кўҳна бош достондан-да улуғ юмушлар борлигини энди англади.

– Ё ажаб, ҳар бир сўзи лаъл, ҳар жумласи жавоҳирга тенг ҳикматлардан афзали бор эканму?

– Шундоқ, болам! Энди аллоҳ берган умримнинг қолган қисмини аллоҳнинг валийлари ҳақида мақоматлар битишга сарфлагаймен.

Хафиф мақомат деган сўзни илк бора эшитгани боис хайрати ортди.

– Мақомат недур устоз?

– Уми, у авлиёлар қиссасидир! Яъни “Тазкират ул авлиё”. Ҳа, худди шундай...

– Бу дунёи-дунда йигирма тўрт минг анбиё ўтган. Пайғамбарлар шунчалик кўп экан, валийлар осмондаги юлдузча бордир.

– Балким ундан-да бисёр.

– Қийналиб қолмасмикансиз, устоз?

– Билим ранжининг озоридин ороми зиёда. Билим таскин, билим лаззат, билим имом Бухорий айтганларидек нажот!

Хафиф устозига яқинлашиб, қоқ суякка айланган елкасидан қучди.

– Имом Бухорий ҳақида илгари эшитгандиму, лекин кимлигини билмасдим.

– Бу зот асли Мовароуннаҳрда таваллуд топган улуғ муҳаддис ҳисобланур. Энг саҳиҳ ҳадисларни шу муҳтарам уламо тўплаган.

– Қизик, имом Бухорий ҳадислар олими, сиз эса авлиёлар...

Хафиф бу ёғига фикрини қочириб, гапиролмай қолди. Аслида у “авлиёлар авлиёси” демоқчи эди-ю, бу гап ҳазратга ёқмаслигини сезиб, тилини тишлади.

– Мен авлиёлар қулимен, – дея унинг гапини давом эттирди устоз.

– Мен оддий қул эмас, ўз хожасини севгувчи, улардан ибрат олгувчи мискин бир йўл изловчимен...

Салдан кейин ҳазрати Аттор мавзунни ўзгартди.

– Хафиф, эртага Иброҳим бин Адҳам зиёратга чорлабдур, тайёргарлик кўриб қўй.

Хўп, ҳазрат!

Шогирд тайёргарлик нимадан иборатлигини билмаса-да, беихтиёр хўп деб юборди.

Куёш дарё ичига думалади. Ҳароратнинг тили кесилиб, кечки шабада қанот ёзди. Куни билан саратон оташида куйиб-ёнган борлик эркин нафас олди. Таҳоратини янгилаб, бошига кулоҳ, оёғига сармуза (кавушнинг енгил тури) илган устоз қаддини эгиб, совмадан чиқиб келди.

– Қани кетдик, сиддиқи замон мунтазир бўлмасун.

Шогирд кумга санчилган асони пирига узатди. Аммо у қўлларини белига боғлаганича шахдам юриб кетаверди.

– Устоз, асо ёдингиздан кўтарилдиму? – овоз берди Хафиф.

Қадам секинламаса-да, жавоб қайтарилди.

– Ёддан чиқибдиму, демак, анга ҳожат йўқдур. Ҳа, айтмоқчи, меҳмонга бормоқ тадоригини кўрдингму?

Қибла тарафдан эсан дайди шамол шогирднинг кўзини кумга тўлдирди. Илло бу заҳмат берилажак жавоб азобидан енгилроқ туюлди. Аммо устоз лутфини елга учирадиганлардан эмасди. Инчунун бояги сўроқ яна такрорланди. Ёш билан баробар бодом қовоклар орасидан сизиб чиққан гард ва кумдан фориғ бўлгач, Хафифнинг кўзи ярқ этиб очилди. Шу аснода андишаси тилидан тўкилди.

– Рости, тадорик моҳиятини англамаганим боис, ҳозирлик кўролмадим.

Ҳазрат бир зум барханлар гул ясаган қияликда тин олди. Иброҳим бин Адҳам кўнган қароргоҳга оз қолганди. У ортга, ёши улғайса-да, ҳамон тафаккури етилмаётган, лекин юраги беғубор, соддадил ҳамроҳига назар ташлади.

– Ҳар ҳолда борар масканимиздин бохабардурсен?

– Шундай, тақсир!

– Зиёрат қилингувчини ҳам филҳол унутмагансен?!

– Албатта!

– Унда нега алахсирайсен, айтилган вазифани фаромуш

айлагайсен.

– Узр, устоз.

– Биз тўй ёки маъракага эмас, илм сайлига борурмиз. Илм сайлига илмни янгилаб, мавжлантириб, ақлни чархлаб ташриф буюрурлар. Сен эса худди тўйга тухфасиз келган каби ғариб ва ночор қолибсен. Ҳа, майли, муҳими зийрак тур, устознинг саволига маънили жавоб қайтар. Сенинг заковатинг менинг баҳоимдир.

Меҳмонлар совмага кирдилар. Иброҳим бин Адҳам тўрда мудраб, кўзларини юмиб пичирларди. Ҳазрати Аттор эса салом бермай унинг қаршисидан жой олгач, у ҳам аллақачон қиров кўнган узун-узун киприқларини қовуштириб олди.

Хафиф ҳайрат уммониға шўнғиди. “Булар қанақа тоифа ўзи? Каломсиз салом йўллар, дил-дилга боғланиб, тилга эҳтиёж қолмас”.

У зерикиб, кўз қири билан дастурхонга боқди. Пастак тахта устида етти иқлим мўъжизаси муҳайё. Бугунги ноз-неъматлар олдида кечаги дастурхон фэйз-таровати сўнгандай. Аслида кимсасиз саҳрода бу ризқ-насиба қаердан келиб, тамоқдан ортгани қаёққа кетаяпти. Ўчоқсиз иссиқ луқмалар, боғ-роғсиз сархил мевалар. У мана шу мўъжизани нигоҳидан яна бир қарра ўтказаркан, яратганнинг қудратига таҳсинлар ўқиди.

Тўсатдан Иброҳим бин Адҳам тилга кирди. Хафиф тушундики, ботиний мулоқот тугаб, ошқора мунозара, гурунг бошланди.

– Сиз ҳақсиз, Фаридиддин, – деди у ҳамон бошини тиззалари орасидан кўтармай. – Инсон бир вақтда ҳам аллоҳга, ҳам оламга эришолмагай, худди битта қалбга охират ва дунё муҳаббати сифмагани каби. Ҳазрати Али розияллоҳу анҳу айтибдиларким: “Дунё ва охират Мағриб ва Машриққа ўхшайди. Бирига яқинлашсанг, иккинчисидан узоқлашиб бораверасан. Барча ёмонликлар қалити дунёга муҳаббатдан бошланур. Ёмонлик асли гуноҳ. Гуноҳ қалб яраси ҳисобланур. Бу яра малҳами аллоҳдан қўрқув, унга итоат этмоқлик ва тақво билан топилур.

Ҳазрати Аттор Сулаймон Даронийнинг лутфини эслади.

– Шунинг учун ҳам Сулаймон: “Қўрқувдан йироқ қалб хароб бўлади”, деган экан-да.

Иброҳим бин Адҳам илк бора бошини тебратиб, маъқул

ишорасини билдирди.

– Сиз Мансурнинг каломини эсланг. Эсладингизми?

Хафифнинг устози бир тебраниб, нозик жуссасини янада ихчам ҳолатга мослади.

– Гуноҳ қилмоққа қудрат топган вақтдаги хушвақтлик гуноҳнинг ўзидан ёмонроқ, деган гапини назарда тутяпсизми?

– Ҳа бале, Мансур Амморда бундай гўзал фикрлар бисёр.

Ҳазрати Аттор негадир ўзини мутлақо хотиржам ҳис қилмаётганди. Бу безовталиқ мезбон эътиборини тортди.

– Сиз ҳали ҳам мени англамабсиз чоғи?

Устознинг нуруний чеҳраси андишадан лов-лов ёнди.

Негадир изоҳ ўрнига сукутни афзал билди. Тўғри тадбир қўллаган экан. Чунки Иброҳим (р.а.) ҳали гапини тугатмаганди. У хиёл табассум ила бир воқеани сўйлади.

– Бир куни шайхлар суҳбатини истаб, уларнинг ҳузурига бордим. Бироқ улуғлар мени сафига чорлашмади. Қайтанга, эшикни кўрсатиб: “Чиқ тезроқ, сендин ҳануз подшолик ва ҳукмдорлик сассиғи келаду” дейишди. Қачонки, ёнимдаги одам ўзини безовта сезса ана шу танбех ёдимга тушади.

Ҳазрати Аттор ўзидаги бу ҳолат мутлақо бошқа важдин, яъни устоз илми ҳайбатидан эканлигини зўрға уқдирди. Шу аснода унинг камтар ва ҳалимлиги тўғрисида тарқалган бир ривоятни ёдига солди.

– Сухайл бин Иброҳим айтиб эди. Сиз ул зот бирлан сафарга чиқибсиз. У йўлда хасталикка чалинибди. Ёнингиздаги бисотингизни унинг муолажасига сарфлабсиз. Сўнггида миниб кетаётган отингизни-да пуллашга мажбур бўлибсиз. Ҳартугул Сухайл (р.а.) соғайибди. Отингизни сотиб юборганингизга таассуф билдирибди.

– Энди манзилга қадар нимага миниб кетамиз, – шитоб бирлан сўрабди у. – Шунда сиз пойига тиз чўкиб, “Мана мен хизматингизга тайёрман”, дея уч манзилгача бўйнингизга миндириб борибсиз. Шундай мўмин бандадан кибр-ҳаво иси келур дея айтилган иштибоҳда адолат ҳам, маъно ҳам йўқдир.

– Гапингиз тўғри. Бу ёруғ оламда қанча тирик жон борки, феъл-атвори, ўй-фикри, табиати осмондаги юлдуз қадардир. Яқинда бир киши менга ҳамроҳлик қилиш ниятини изҳор этди. Шарт қўйдим.

Биринчидан, ҳамма юмушни ўзим бажараман, иккинчидан, намозга азонни ўзим чақираман, учинчидан, қандай нисор азият келса, ўзим уддасидан чиқаман. Ул киши эътирозини ошкор айлади. “Асли менинг бу ишларга тоқатим йўқ!” Мен унинг ростгўйлигига тан бердим.

– Демак, тоқатсиз кимсадан ҳам ҳикмат топишга тоқатингиз етибди-да. Бундай ҳислатга осон эришмагандирсиз?

– Аксинча, жудаям осон. Мен доимо тўрт от сақлайдирман ва уларнинг чавандозиман. Агар аллоҳнинг неъматига дуч келсам Шукур отига миниб, анинг олдига пешвоз чикгайман. Агар ранж-аламга юзлансам, Сабр ва Ихлос отларида кутиб оларман. Ва гуноҳга ботаётганимни сезсам, Тавба отига миниб, мақсадимга етарман.

Мана шу иштибоҳларга йўл қўймасликнинг энг қисқа йўли – дунё лаззатидан юз ўгирмоқ, унинг алдамчи, беҳаё жилвасига сабр-тоқат айламоқ ва шайтонга бўйин эгмай яшамоқдир. Очиғи, бу осон эришилмайдиган саодат. Бир қавмга ҳукмрон бўлгандан кўра, бир нафсга ҳоким бўлмоқлик қийинроқдир...

Икки улуғ шайх суҳбати фақат ибодат маҳали узилиб турди, қолган пайт қизгин баҳс узоқ давом этди. Меҳмонлар қайтишаётганида Хафиф устозига ғалати савол билан мурожаат қилди.

– Ҳазрат, икки кундан буён ёзилаётган дастурхонни шу ёшгача кўрган эмасман. Аллоҳнинг бунданда ноёб мўъжизалари кўп. Фақат бир масала дилимни ўртайдир.

Устоз шогирднинг қўлидан ушлаб, ич-ичига ботган кўзларига тикилди.

– Сўйла?

– Андиша шуки, нега бугунги зиёфат дастурхони кечагидан, яъни бизниқидан бисёрроқ тузалди.

Ҳазрати Атторнинг серсоқол юзи ёришди. Кичкина оғзи, офтоб қуруқшатган лаб-ларида кулги уйғонди.

– Эҳ Хафиф, мунча ғўрсан, болам. Ахир Иброҳим бин Адҳам подшоликдан, мен эсам оддий атторликдан зухд йўлини танладик. Дунё молидан воз кечмоқлик қай биримиз учун осон кечмаганлиги яратганга аён. Энди кўнглинг ўрнига тушдимми?

Хафиф ёш боладай бошини сарак-сарак қилди.

– Йўқ, устоз. Қачонки тариқатга киришингиз боисини ўз оғзингиздан эшитаман, кейин қалбим таскин топади.

Ҳазрати Аттор совма ичидаги бўйрага тиз чўқди. У доимо шу ҳолатда жойлашар, кўп ибодати боис тиззалари туя туёғидай қавариб кетган эди.

– Хўп, бугун кайфиятим чоғ, кўнглимни ёза қолай...

5

Шодиях Нишопурнинг энг гавжум ва кўркам шаҳарларидан бири. Бундай ободончиликнинг икки боиси бор эди. Дастлабкиси шуки, ушбу мўъжазгина кент фуқаролари ҳунармандчиликда хўб беназир саналарди. Шодияхликлар ясаган темирчилик, кулолчилик, мисгарлик, зардзўлик буюмлари Шому Ирокка қадар етиб борган, шу вайдан Нишопурга зиёрат ва тижорат умидида қадам босганлар албатта Шодияхга ҳам тўхтаб ўтишарди.

Шаҳарнинг файзиёблигига иккинчи сабаб шу ерлик Иброҳим Атторнинг номи етти иқлимга ёйилган мушк-анбарлари, занжабилу сунбул, сандалу кофурлари десак муболаға бўлмас. Пештоқли айвонлар ичига қурилган қатор дўконлардан таралган хушбўй ҳид ва мушк-анбар ифори бутун кўчани тутиб кетарди. Кўпинча икки энлик қоп-қора қошидан бошқа ери кўринмайдиган нозик бадан форс ва эроний қиз-жувонлар атайлаб шу серқатнов кўчадан юришар, баъзан нақшбанд устунли айвонлар олдида тўхташиб, қайси дўконга киришни билолмай жавдираб қолишарди.

Дўкондор Иброҳим Атторни билганлар ундан аҳли аёлини ҳаргиз қизғонишмас, инчунун унинг инсоф-диёнатли, художўй мўминлигини яхши билишарди.

Бир куни кўшни маҳаллада истикомат қилувчи мулла Қосим заргарнинг завжаси Нигина ойим дўконга кириб келди. Аввалига аврат жойларини ўраб-чирмаб турган жувон мушк-анбарларга маҳлиёликданму ёхуд шайтон йўлдан оздирибми, ҳар қалай бошидан сирғалиб тушган рўмолига бепарво қараб, юзини яширмоққа шошилмади. Аёлнинг юзлари гўё сутда чайилгандай, катта-катта

кўзлари тун қаросига менгзалгандай, шокила сочлари нафис кулоқларини ўпиб тўймаётгандай ҳолат зухурланди.

Иброҳим Атторнинг гуноҳкор кўзлари шу манзарага тушди. Гарчи кўз панд бергани билан қалбда орзиқиш сезилмаса-да, барибир дилида хавотир ва ғашлик уйғонди. У бошини ердан узмай жувоннинг дўконни тарк этишини кутди. Бироқ ул паривашнинг бутун фикри-хаёлини пештахта ва рафларга терилган биллур идишлардаги анвойи атриёту дориворлар маҳлиё этганди.

– Менга ажам ифори билан рум упалари керак эди, – нафис овозда сўйлади хоним.

Дўкондор қилт этмади. Илло, номаҳрам аёл овози-да унинг такво кўрғонига гул отаётгандай, ҳақ йўлидаги ранж ила риёзатларига гард кўндираётгандай туюлди.

– Синглим, бурчакдаги ойнага қараб олсангиз, – оҳиста сўзлади дўкондор.

Жувон сергакланди.

– Бирон нуксоним кўриндими? – У шундай деб ўзини ойнага солди. Навниҳол қадди-басти, ойдаи чехраси ўзинида хаяжонга туширди, филҳол юзини беркитмоқликни хаёлига ҳам келтирмади.

Аттор аёл кўнглидаги бузукликни тўйди. Буни шунчаки эркалик ёки бепарволикка йўйиш қийин эди. Демакки, эҳтиёт чорасини кўрмоқ лозим.

– Болам, сиз айтган ашёларни ўғлим Муҳаммаджон оқшомга қадар элтиб бергай. Ҳозир мени маъзур тутгайлар, вақт пешинга яқинлашиб қолибдур.

Заргарнинг завжаси мажнунтолдай эгилиб, ноз-фироқ ила чиқиб кетди. У кўздан ғойиб бўлди-ю, Иброҳим Атторнинг елкасидаги юк тушмади, аксинча, тоғ каби зил-замбиллигича қолаверди. У тезда масжидга борди. Ҳали намоз вақтигача вақт мўлроқ эди. У гуноҳини кечиришини сўраб, аллоҳга дилдан муножот ўқиди.

Кечки таомдан сўнг дуога қўл очди. Фарзанди Муҳаммаджон изн сўраб, ўрнидан турмоққа чоғланди. Аммо оппоқ соқоли кўксини қоплаган падари бузруквор шошма дегандай ишора қилди. Орадаги сукут чўзилди. Ҳозир Иброҳим Аттор дилида кечаётган илоҳий изтироб исқанжасида ўз ёғига ўзи ковурилаётгани боис, вақт ўтиб

бораётганини асло сезмасди. Аслида енгил ўйлаган кимса учун бугунги воқеанинг пуч ёнғоқчалик аҳамияти йўқ. Аммо, бутун умрини аллоҳ фикрию зикрида ўтказаетган дўкондор учун аёл нағмаси қандайдир кўнгилсизлик элчисидай руҳиятини заҳарлаб, хаёлини бутунлай фаромуш этди. Рост-да, эллик йил давомида нон увоғичалик ҳаром лукма томоғидан ўтмаган, шубҳали жойга оёқ босмаган, аҳли аёлидан ўзганинг нигоҳига қарамаган, сағирнинг ҳаққидан кўрққан бу зоти шарифни келиб-келиб шу ёшида аёл киёфасидаги шайтон йўлдан чиқармоққа уринса-я?.. Бу шунчаки тасодиф эмас, бу нағмада, аллоҳ сақласин-у, бир ғалва борга ўхшайдур. Эҳтимолки, бу дўкон билан андармонлик боис тоат-ибодатга вақти кам қолаётганига ишоратдур. Эҳтимолки, бу охират тайёргарлиги озлигидан огоҳликдир. Минг қилса ҳам ёруғ дунё-да ёмон яшамади. Кимсан Иброҳим Аттор сифатида номи элга ёйилди. Мол-дунё орттирди, орттирганидан закоту садақани канда қилмади. Ақлини таниганидан буён беш вақт намозу ибодати доимий ҳамроҳи. Шунинг ҳосиласидурки, яратган эгам унга хушахлоқу хушодоб, ақлу фаросати ноёб, меҳр-муҳаббати офтоб мисол фарзанд берди. У Атторнинг ўғлиман дея керилмай, кибр-ҳавога берилмай, ҳалим йигит бўлиб ўсяпти. Яқинда Нишопур мадрасасини тамомлади, шундай зехну илми ила отасига қарашиб туришга ҳам фурсат ажратяпти. Ҳозирданок қайси атир-упа қандай тайёрланиб, кимларга раво-ю, кимларга нораволигини яхши билади, муомала маданияти ҳавас қилгудай, ширинсухан ва латифзабон йигит. Не-не қозикалонлар, мударрислар, аёнлар бу йигитни ҳавас қилиб, куёвликка кўзлашади. Фақат Атторнинг қатъиятлилиги, биргаплилиги, ислом арконларига майли зиёдалиги боис, ўзининг оғзини пойлаб, қулоқлари динг юришибди. Ўғли ҳам худди отаси каби оғир, сермулоҳаза, бардоши тошдай қаттиқ. Шу чокқача уйланиш мавзусида сўз очилса юзлари анор янглиғ дув қизариб, пешонасидан реза-реза тер оқади, бошини дастурхондан кўтаролмай қолади.

Ҳозир ҳам ота лафзидан қандай лутф чиқишини кутиб, жимгина тиз чўкиб ўтирибди. Ниҳоят Иброҳим Аттор кўркама нигоҳини ўғлига бурди.

– Муҳаммаджон, болам, – деди у қуюқ соқолини устма-уст силаб.

– Мана, ўзига шукурки, камолингни кўриб бошим осмонга етмоқда. Шу пайтгача сендан асло ранжимадим, иншооллоҳ бу ёғи ҳам хайрли кечсин. Мақсадим шуки, энди мен қолган умримни тоат-ибодатда ўтказсам. Дўкон юмушларини сенга топширсам. Ўзингга маълум, бу иш ортида қанча одам ризқланур, кўпчилиги аёлванд, рўзғори залварли. Энди шуларнинг бошини силаш сенинг зиммангга тушаётир. Фикри ожизимча, мисқоллаб йиғилган бу бисот яна кўпаюр, яна эл-улус корига ярар. Бунинг учун кўп заҳмат чекмоқ, савдо карвонларини кўпайтирмоқ, савдогарлар билан алоқани мустаҳкамламоқ даркор. Билгинки, аллоҳнинг иродасисиз бир чўп жойидан жилмас. Хулоса, эртадан қозикалон ҳузурига борурмиз, бор бисотимни сенинг илкиннга ўтказурмиз. Хўш, сен не деурсан?

Муҳаммаджон тамомила бошқа орзу-тилақлар ишқида сармаст эди. У ўқишини давом эттириб, Шарқда ном қозонган улуғ олимлар суҳбатини сабоғига аржумандлик истагида эди. Агар отасининг талабини қондирса, илми балоғатга етмагай, мабодо аҳдини ошқор айласа, эҳтимолки ота раъйига қарши чиқиш баробарида баҳолангай. Йигит икки ўт орасида қолганлигини тушунди. У бир оғиз фикр айтмоққа тезда оғиз жуфтлади-ю, лекин тилини тиймоқни афзал билди. Зийрак ота фарзанд тараддудини сезди.

– Мен мискин бола тарбиялаган эмасмен, илло юракда иштибоҳ қолмасун. Ҳар неки жумбоқ маслаҳату машварат орқали ечилгай.

Муҳаммаджон тиззаларини силаб тиш ёрди.

– Агар ҳаддим сиғса, ўқувни давом эттирмоқ умидида эрдим. Шу чокқача олган билимимдан кўнглим тўлмайду.

Бу жўяли гап эди. Билим нажот, билим охират, билим ҳақни танимоқ эканлигини Аттор яхши билади. Аммо шундай катта хўжалик жиловини тутмоққа бошқа қодир одам йўқ-да. Иброҳимнинг на ака-укаси ва на қон-қариндоши бор. Бутун ишонгани кўзининг оқу қораси Муҳаммаджон.

Отаси сукут сақлаганини кўрган йигит уни оғир аҳволга солиб кўйганидан хижолат чекди.

– Кечиринг ота, мен ўзимни ўйлабман чоғи. Худо хоҳласа сизнинг айтганингиз бўлади.

– Илм олиш ортга сурилгайму?

Йигит илк бор бошини кўтарди.

– Астойдил уринсам, бири иккинчисига ҳалал бермас.

Бу жавоб отага таскин бағишламади. У фарзандининг орзу-умидлари йўлига ғов бўлаётгандай ўзини ноқулай ҳис қиларди. Иккинчи томондан бошқа чораси ҳам йўқ. Дўконга соҳиб керак, Иброҳимнинг атторлик даври ўтди энди. Заргарнинг хотини кўрсатган томоша илоҳий ишора белгиси холос. Шу мулоҳазалар билан ота ўрнидан тураркан, ҳамон тиз чўккан фарзандининг елкасини силаб кўйди.

Орадан кўп ўтмади. Отанинг ҳадигида жон бор экан. У бутун фикри-зикрини ибодатга бағишлаб, кечасию кундузи жойнамоздан кўзгалмади ва аср намозини адо этаётиб саждага бош кўйди-ю, қайтиб ўрнидан турмади. Муҳаммад дафн маросимидан сўнг онасининг ҳузурига кирди. Худди ёш боладай волидаси бағрида ўксиб-ўксиб йиғлади. Унинг назарида Иброҳим Аттор сира рихлатга чекинмайдигандай, ҳамиша бошида соябон бўлиб турадигандай туюларди. Аммо ўлим фариштаси одамларни доғда қолдириб ўрганган эканки, бу сафар ҳам худди шу ҳол такрорланди. Ўз оёғида юриб турган табаррук зот тақдир ёзувига кўра “ёғоч от”га минишга кўнди.

Аслида бу мулоҳазалар ожизлик аломати эди. Ахир инсон эс таниганидан бошлаб охират ғамини еб, чин дунё тадоригини кўрмоғи лозим. Фоний дунё ташвиш ва қувончлари шу қадар бисёрки, одам фарзандини ёруғ оламга не мақсадда келиб, не амаллар қилмоғи лозимлигидан чалғитади, тўғри йўлдан четга чиқаради, ҳаётга муҳаббатини кучайтиради. Пировард натижада “Ўлим мўмин учун тухфадир” деган муборак калом унутилиб, ўлим фожиага айланиб кетади. Ҳолбуки, келмоқнинг аввалидаёқ кетмоқлик пешонага битилган эмасмиди? Дунёга кўнгил боғламаки, сафардан қайтишинг азоб-уқубатга айланади дейилмаганмиди? Омонат дунё чин дунё учун ҳозирлик манзили эканлигини билмасмидик?

Ёш йигит она бағрида йиғлаб-йиғлаб ухлаб қолди. Эрталаб дўконга чиқди. Қараса теварак атрофида не-не ғулому қароллар, не-не хизматчию камарбасталар парвона. Шунда юрагидаги мусибат тафти бир оз босилди. Битта-битта босиб келиб, отасининг ўрнига ўтирди.

Ёнига болишлар қўйилиши ҳамон ёнбошлаб олди. Биров чой, биров шарбат келтирди, ёшгина хизматкор йигит оёғини уқалашга тушди.

Шу тариқа орадан йиллар ўтди. Жуда қизик, илгари мадраса туфроғини ялаб тонг оттирган кезлари куну тунда барака бор эди. Тонг отиб, кун ботгунча дунёнинг юмуши сарҳисоб қилинарди. Энди эса қачон оқшом тушиб, қачон тонг бўзарганини санаб адоғига етиш қийин. Лекин ҳар бир кун ўзига яраша хурсандчилик, тижорат бобида омад келтирар, бойлик устига бойлик қўшилиб бораверарди.

Олди-сотди ишларига муккасидан кетган Муҳаммад илм олиш орзусини қалбидан ўчириб, тижорат сарҳадини кенгайтиришга киришди. Энди отаси қурган савдо расталари ёнига янгилари қўшилди. Кейинчалик бутун бошли кўча Атторнинг дўконлари билан тўлди. Савдо қизик, миждозлар ортди, мол-дунё дарё бўлиб оқиб кела бошлади.

Одатдаги кунлардан бирида соҳиби дўкон яна севимли жойини эгаллаб, ўз мартабасидан ҳузурланиб, завқ-шавққа тўлиб ёнбошлаб ўтирганида рўпарасига бир дарвеш келиб тўхтади.

– Шайъан лиллоҳ! (Аллоҳ йўлида садақа қил), – деди у қўлларини олдинга чўзиб.

Бу илтижо ўзича самоларда сузиб юрган хожанинг ғашини келтирди. Аввалига хизматкорларини чақириб, қувдирмоқчи эди. Бироқ болалигида олган одоб ва муомала сабоғи бундай қўполликка йўл қўймади. Дарвеш эса ҳамон битта гапни такрорлар, мўлтираб қарашини қўймасди.

Муҳаммад аллоҳнинг қулига жаҳл билан қаради. Унинг сочлари гарданига тушган, соқоли патак мисол қалин ўсган, бурни катта, дўнг пешона эди. Фақат ич-ичига ботган кўзлари кишига истехзоли боқарди. Бир пайтлар ойнага нигоҳ ташлаб, ўзининг кўзларида ҳам шундай сир-синоатни кўрганди. Ҳозир эсладики, анчадан буён бу одатини-да тарк этибди.

Негадир дўкондорнинг юраги тош каби қаттиқ тураверди. Дарвешнинг сурбетлиги баттар терслигини кўзитди.

– Бор, йўлингдан қолма! – деди у қўпол оҳангда.

Дарвеш кетмади.

– Аллоҳ учун бирор нарсанг йўқми? – ўша маҳзун товуш секин

эшитилди.

– Аллоҳга жоним фидо, аммо сендай текинтомоқлар учун ҳеч вако йўқ, уқдингми? Уққан бўлсанг тўрт томонинг қибла.

Бу сафар тиланчи тилини тийди. Тилини тийган билан бутун фикри кўзларига қуйилди. Бу кўз эмас, худди хизр чашмаси эди. Нигоҳлар тўкнашди-ю, шам каби қотди. Йигитнинг вужуди титраб кетди. Қалбида шу пайтга қадар ҳис этмаган чуқур энтикиш зухурланди. Агар яна бир дақиқа шу ҳолат давом этганда у ўзини дарвеш пойига ташлаши аниқ эди. Лекин, суҳбатдоши терс бурилиб, кета бошлади. Мана, у бир қадам, уч қадам, беш қадам юрди. Бирдан такқа тўхтади, ортига ўтирилди. Яна бояги сокин товуш таралди. Бу оддий овоз эмас, мусикадай ширали оҳанг эди.

– Ҳой йигит, – деди у кўзлари билан кулиб, – айт-чи, сен не нав ўладурсен?

Дўкондорнинг орияти келди. Бу қанақаси, на уйи, на оиласи ва на егани таоми бор қаландар кимсан Нишопурнинг таниқли хожаларидан саналган дўкондордан қандай ўлишини сўраяпти-я. Яхшики атрофида ҳеч ким йўқ, акс ҳолда роса мулзам бўларди-да.

У чордана қуриб олгач, шиддат билан жавоб қайтарди.

– Нима, эсингни еганмисан, дарвеш, ахир, сен қандай жон таслим этсанг мен ҳам шундай ўламан-да.

Ё тавба, кўздаги кулги энди серсокол юзга ёйилди. Шу кулги дарвешнинг киёфасидаги файзиёбликни яна оширди.

– Адашдинг, йигит, – деди у, дўкон саҳнига чиқиб жандасини туфроқ узра ёзаркан, – сен мендай ўлолмайсан. Сени бу дунёга боғлагувчи ришталар кўп ва ҳаммаси мустаҳкам. Мени эса ҳеч нарса омонат оламда тутиб туролмайди. Қара, мен қандай жон бераман.

Дарвеш шундай деб хирқасини бошига кўйиб, жандаси устига ётди-ю... Ё раззоқ, ё аллоҳ... бир нафасда жонини ҳаққа топширди-қўйди.

Ҳозиргина баҳслашиб турган сирли дарвешнинг ўлими йигитга қаттиқ таъсир қилди. У отасидан айрилганида ҳам бунчалик титроққа тушмаганди. Бир нафасда бояги хузур-ҳаловат, завқ-шавқ, кайф-сафо ўрнини зулмат эгаллади. Қалбини каламушдай кемираётган ғашликка чидашнинг иложи йўқ эди. У илк бора дил қоронғилиги офатини

сезди. Негадир ўгирилиб қатор терилган дўконларига боқди. Уларнинг ичидаги мушк-анбарлар, ноёб дори-дармонлар кўзига илон ва чаён каби совуқ кўринди. Ҳатто ўтирган ўрнидаги балчикни сезди ва шунинг баробарида бутун вужуди терга ботиб, бадани оловда ёнаётганлигини билди. Боши гир-гир айланиб, турган жойида кесилган дарахт каби оғир кулади.

Бир ҳафта хушсиз ётган йигит кўзини очганида тепасида зор-зор йиғлаб онаизори турарди.

– Сенга нима бўлди, жон болам, кўз тегдими?

Қизиқки, Муҳаммад гўё касал ётмагандай жойидан енгил кўзгалди.

– Онажон, ҳеч кимни кўрмоқчи эмасман, – деди у отасининг чиллаҳонасига қадам қўяркан. Шу зайлда қирқ кун бировга юз кўрсатмади, ҳеч ким билан суҳбат қурмади. Қирқ биринчи куни озиб-тўзиб уйдан ташқарига чиқди. Ҳеш-ақрабою хизматкорларини ҳовли саҳнига тўплади.

– Маҳалламиздаги ночор кимсаларни ҳам йўқланг, – деди у хизматига қўл қо-вуш-тирган ғуломларига. Одамлар унинг муддаосини билолмай хайрону лол эдилар.

Нихоят жамоат жам бўлгач, у оҳиста томоқ қириб, маърузасини бошлади. Аслида бу маъруза ҳам эмас, шунчаки мол-дунё тақсимлаш маросими эди.

– Мен зуҳд йўлини танладим, – деди у ҳаммага бирма-бир тикилиб, – энди тўплаган бисотим менга ортиқча ташвиш. Онажонимга шу ҳовлини қолдираман, қолганини инсоф билан ўзинглар бўлишиб олинглар.

– Қизил олтинлар ўзингизга, асқотиб қолар, – деди Иброҳим Атторнинг дўсти Ҳишом бобо, нима гаплигига ақли етиб-етмай.

Муҳаммад унга таъзим қилди.

– Менга нима асқотиши-ю, нима асқотмаслигига энди ақлим етди. Олтинларни сағирларга, бева-бечораларга тарқатинглар. Мен эса сизлар билан хайрлашаман.

– Қаёққа, болам? – жони оғриб хайқирди онаизор.

– Ҳаққа онажон, ҳаққа! – жавоб қайтарди Муҳаммад Аттор.

6

Жайхун қирғоғидаги очик сайхонликка кўм-кўк майса-гиёҳлар тўшалган. Олис-олисларда шафақ ёниб, унинг шуъласи дашти биёбонларга-да ўт қўйгандай. Ҳали ёз олисда-ю, унинг қайноқ нафаси кулоғингизни қиздиради. Ҳаттоки салобатли тўшини ёзган дарё эпкини ҳам ҳарорат дамани кесишга ожизлик қилаётгандай.

Соҳилдаги ўт-ўланлар устига ўтирган қаландару дарвешлар бутун зехни ила ўртада ашъор ўқиётган муршид овозига кулоқ тутишган. Баланд бўйли, юзлари чўзинчоқ, қирра бурун, қирғий кўзли муршид қадди-бастига яраша чиройли кийинган. У гарчи тариқат сулукининг номдор шайхларидан эса-да, либос танлаш ва кийиниш бобида аслзодалар авлодидан эканлигини унутмасди. Шу топда у бутун борлигини унутиб ҳали сиёҳи қуримаган шеърини ўқир, уни тинглашаётган мухлису муридлари эса ҳар байт охирида оҳу фиғон чекишарди.

*Шамъе бўлса юзинг, кўйида парвона ўзим,
Дардингга қариндош дилу, бегона ўзим.
Бўйнингда узилган ўша соч занжирини,
Ташла мени(нг) гарданимга, девона ўзим.*

Шеър битди. Ўнлаб ихлосмандлар “бале, офарин, гўзал лутф муборақ” дея хитоб ила шайх этагидан навбатма-навбат ўпа бошладилар. Бироқ жулдур кийимлари йиртилган, қоп-қора сочлари ўсган, бўйдор дарвеш таъзим қилганича жойидан жилмади.

– Назм озуғи ақлингни тўйдирмаган кўринадур, болам, – деди шайх Мажиддин Бағдодий имкони борича мулойим гапиришга уриниб.

Мурид ер чизиб тураверди.

Шайх бир тебраниб олди. Бу унинг феъли айний бошлаганидан далолат эди. Яхшики, бошқа дарвешлар ҳам чурқ этиб оғиз очишмай, бўлажак суҳбат интиҳосини кутишди.

– Сафимизга кўшилганингга ярим йилдан ортди, – деди пир кўзларини ярим очиб. – Аммо хануз дилинг кўшилмайдир. У ҳолда

бекорга вақт ўтказмоқдин не наф?

Мурид ер остидан муршидга кўз ташлади.

– Изн берсангиз, иштибоҳимни айтсам?

Шайх қўлидаги тасбеҳини ҳаволантирди.

– Сўйла!

– Мен сиз ёзган байтларингиз шайдосиман. Шайдо кўнгил не ажабки чўнгликка мойил бўларкан.

Бу эътироф шайхни қувонтирмади.

– Болам, гапингда маъни йўқ. Ҳеч қачон хушомад сарҳадига қадам босмагил, хушомадга бағир очган муршидни муршид демагил. Ҳақиқат шуки, сен байтларимни тушунмаяпсан. Ёки унинг моҳияти мазмунини идрок этишда талабни баланд кўюрсан.

Кутилмаганда мурид хатосини тан олди.

– Ўйлабманки, кўнгил даричаси фақат аллоҳга очик. Кечиргайсиз, валийлик кароматингизни унутибман. Илло, сиз ҳақсиз, мен айрим байтлардаги ошиқлик ситамлари ожиз бандага аталганму деган қайғуда қолдим.

Теварак-атрофдан ғазабнок дашномлар эшитила бошлади.

– Ҳай, эси паст, бундоқ мушоҳадага қандай тилинг борди, кимнинг қошида эканлигингни унутдингму, нодон?

Шайх яна тасбеҳли қўлини юқори кўтариб, ғала-ғовурни босди.

– Шошманглар! Фикрни тингламоқдан кўра бўғмоқ осонроқ. Аммо фикр тингланиб мулоҳаза қилинмоғи керак. Раббим инсонни нега азизу муқаррам яратди. Айнан ақл-заковати, теран тафаккури, эс-хуши ва зеҳни учун. Муридим ҳақ гапни айтди. Бу байтларни мағзини чақмоқ осонмас. Келинг, ҳозирги мисраларни таҳлил қилайлик. Мен дедимки, “Сенинг гўзал юзинг шамдир, мен парвонаман, кўнглимда сенинг ғамингу, бегонаман. Сочларинг занжири сенинг гарданингдадир, уларни мен девонанинг гарданига сол...” Хўш, бу байтларни ким қандай тушунди?

Даставвал озғин, чўкки соқол, қошлари оқариб, пешонасида кўринмай кетган киши ўртага чикди.

– Сиз ёр васлига етмоқ учун не-не надоматлар чексангиз-да, севгилингиз сизга бепарво, лоқайдлигидан озурда эканлигингизни баён этибсиз.

Кейинги баҳс-мунозаралар ҳам шу мазмунда кечди. Бояги мурид яна тош тишлаб ўтирарди. Муршид эътиборини унга қаратди.

– Сен не дейсан?

Йигит ўрнидан турди, лекин саф ўртасига кирмади. Бошини бир оз кўтариб, мулоҳазасини баён этди.

– Сиз буюк ошиқсиз, сиз ўзига парвонасиз. Унинг “сочлари занжири”ни гарданингизда кўрмоқ истайсиз. Лекин бу эътибор, бу марҳаматга лойиқлик ҳақида сўз айтмайдурсиз. Ахир, у фақат покиза, бегубор қалбагина назар ташламоғи мумкинлигини ўзингиз уқдирмаган эдингизму?

Мажидиддин Бағдодий беихтиёр ўрнидан туриб кетди. Оҳиста кадам босиб, мурид ёнига келди, бошини силади.

– Болам, сенга кўпдан меҳрим бор эди. Шукурки, адашмабман. Энди исмингни сўрасам бўлур. Қаердансан, кимнинг фарзандисан?

Мурид устознинг қўлларини кўзларига суртди.

– Мен асли Эроннинг Нишопур шаҳриданман, Иброҳим Атторнинг ўғли Муҳаммаджонман.

Пир шу ондаёқ йигитнинг оғзига кафтини босди.

– Мовароуннаҳрда Муҳаммад деб сўйланмагай, бу исми муборак бетаҳорат тилга олинмагай ва бутун вужуд ила Муҳаммаджон дея аталгай.

Мурид яна таъзим бажо айлади.

– Шундай гўзал исм танлаган Иброҳим Атторга аллоҳнинг раҳмати ёғилсин.

Йигитнинг қоп-қора, тиниқ кўзлари порлади, қовоқлари орасидан бир-икки томчи ёш сизиб чиқди.

– Сиз ул зотни танир эдингизму?

Шайх кўзларини юмиб олди.

– Йўқ, шу чокқача билмас эрдим, энди таниб турибман.

Орага жимлик қўнди. Муршид худди сарв дарахтидай қотиб турар, на имо-ишора ва на ҳаракати сезиларди. Ниҳоят у “ўзига келди”.

– Муҳаммаджон, болам, бугундан эътиборан сенинг исминг Фаридиддин бўлур. Эслаб қол – Фаридиддин.

Йигит сесканиб тушди. Ҳайрат-ла устозига боқди. Яна этагини

ўпмоққа чоғланди.

– Нечук, устоз?

– Сўрма! Фақат шу номга лойиқ иш тут. Бугун оқшом хонақоҳга кел, гапим бор.

– Уқдим, пирим!

– Энди ҳаммага жавоб.

Қаландару дарвешлар шайх ихлосмандлари аста-секин кирғоқ бўйлаб тарқалдилар. Ҳадемай Жайхун ёқасида ёлғиз унинг ўзи қолди.

Шом намозини адо этган Фаридиддин тўғри устози ҳузурига йўл олди. Мажидиддин Бағдодий ўзи курдирган шинамгина хонақоҳда китоб варақлаб ўлтирарди. Оёқ товушларини эшитиб, оҳиста бош кўтарди. Муриддини ёнига чорлади. Савол-жавоб ҳам қисқа бўлди.

– Болам Фаридиддин, айт-чи, мендан дилинг ранжимадими?

Йигит ўнғайсизланиб, не деярини билмай пешонасини ушлади.

– Демак, кўнгил равшан. У ҳолда асосий масалага киришсак бўлаверади.

Пир ёнбошидаги тугунга қўл узатди. Уни шошилмай ечди. Янги тикилган хирқани олиб узатди.

– Қани кийиб ол.

Фаридиддин иккиланди, саросимага тушди. Ахир не-не толиби илм, соҳиби ишқ дарвешлар йиллар давомида устоз қўлидан хирқа кийиб, оқ фотиҳасини ололмай юрганида, бу мужда нега юрагини тўлқинлантирмасин? Баъзиларнинг соқолига оқ, пешонасига ажин тушса-да, бундай шарафга эриша олмайди. Наҳотки унга бахт кулиб боқди, наҳотки устоз ўз шогирди қалбидаги илоҳий ўт тафтини сезди.

Фаридиддин хирқани эғнига илиб, титраб-қақшаб пири қаршисида тиз чўқди. Муршид қўлларини дуога очди.

– Илоҳим ҳаққа етишгин, икки дунё саодатига эришгин, ичган сувинг илм, таоминг тақво, нафасинг имон бўлсин, аллоҳу акбар!

Фаридиддин кўз ёшларини тиёлмасди.

– Устоз, андишам шулки, ҳали қанотим мустаҳкам бўлмай парвозга ҳозирляяпсиз. Ишқилиб аро йўлда қолиб кетмасмиқанмен?

Мажидиддин одатича чуқур ўйга толди. Қўлидаги тасбеҳни тез-тез ўтказаётга-ни-дан ўзи ҳам бир оз хаяжонланаётганлиги билиниб турарди. Аммо, умрида ҳис-туйғусини ошкор этмаган бу мағрур

инсон ҳозир ҳам қалбидаги эҳтиросини сукут ила босди. Сўнг фикрини далиллашга киришди.

– Инсоннинг қаноти унинг илми. Яна билгинки, қанот темирдан битганида ҳам учолмаса пуч ёнғоқчалик қадри йўқ. Қанот учганда синалади, қоқилганда яна куч тўплайди, сайқалланади, парвоз ҳадисини ўрганеди. Шу боис ҳам мен сенга ишонч билдирияман. Ўйлашимча, менинг “Рисолаи сафар” китобимни ўқигансен.

– Шундоқ, пирим, унинг ҳар бир сатрини қалбимга нақш этганмен.

– “Панднома” ҳам ёдингдан чиқмагандир?

– Асло, у бир умрлик ҳамроҳимга айлангай.

Ундан бир байт эслай олурмисен?

– Бажонидил.

*Эй ўзини ишқ ичра билгувчи якто,
Таъна этма кўриб тириклигингни зеро,
Мавжудлигинг ишқ туфайли жонни этдим,
Ул ёрни мушоҳада қилай, деб пайдо.*

– Демак, менда борини олиб улгурибсен! Баракалло! Офарин!

Мурид юзи анордай қизарди.

– Узр, ҳазрат, сизда бори фақат шу эрмас...

– Ажаб, яна не даъвоинг бор?

– Мен илкингизда “Ижозати Розиддин Али Лола” номли мақоматингизни ҳам кўриб эрдим.

Шайх муриднинг синчковлигига яна бир қарра тан берди. Ёнидаги тоқчага қўл узатиб, рангли муқовага ўралган рисолани олди, уни оҳиста варақлаб яна ёпиб қўйди.

– Кел, шу асаримни билмай қўяқол.

– Нега, устоз?

– Чунки, инсон тафаккури ҳар даврда яшаб турган муҳити, суҳбатдошлари, илмий даврасига қараб ўзгариб тургай. Бундаги фикрлар ҳали анчайин баҳсталаб, яна бирмунча изоҳталаблиги ҳам бор. Сенинг тоза қалбингга гард қўнмагани маъқул.

– Наҳотки сиздай шайх-ул-машойих даражасига эришган, ҳазрат

Абу Саид Абулхайр фитратидан илоҳий қудрат топган, ўн беш йил ҳақ йўлида риёзат чекиб, Нажмиддин Кубродай улуғ зот халифаси бўлган инсон тафаккури сарчашмасидан кўнги́л мулкига озор етиши мумкин деган иштибоҳингизга ишонур деб фикрлайсиз. Мен сизнинг қўлингиздан хирқа кийганимдан бахтиёрман. Ҳаётимдаги энг завқли, энг лазиз дамлар шудир.

Шайх тасбеҳли қўлини кўтариб, шогирди илҳом булоғини босди.

– Бевафо дунёда каромат ва фасоҳатгада сиғмайдурган воқеалар кўп бўлмай. Ниятимни ошкора англамоққа ҳожат йўқ. Билки, бугун бизнинг диёрларда сув лойқаланур. Бошидан кирланган дарё қачон тиниб, қачон истеъмолга яраши фақат ўзига аён. Шул боис сени бағримдан учирмоққа қасд этдим. Бу тўхтамга келмоғим юрагимни суғуриш баробарида эканлигини асти айтгим йўқ эди. Яна ўша гап – гоҳида инсон ожизлиги дил қулфини очиб, ичкаридаги сирни овоза қилур. Ҳа майли, хайрлашув чоғида бу кўнги́лхушлик, дардкашлик хайрли бўлсин.

Устоз шогирдини маҳкам бағрига босди. Во дариғ, Мажидиддин Бағдодийдек аллома, Хоразмшоҳнинг авлоди тўрт юз муридидан бири учун кўз ёшини тиёлмас. Бу не ҳол, нахотки у Фаридиддинга шунчалар меҳрини берган бўлса. Эҳтимол шундайдир, лекин ўтган бир йил ичида бу туйғу тил остида сақланди-ку, ҳатто ногоҳ нигоҳ орқали изҳори дил баёни сездирилмади-ку. Мана буни қудрат, мана буни ғурур деса ярашади.

Ҳозир бу иштибоҳлар мавриди эмасди. Ахир ўша меҳр зуҳурланмаганида унга диннинг яғонаси деган куня берармиди. Бу атама фақат севимли кишиларга илинса арзийдиган неъмат эди.

Фаридиддин орқаси билан юриб, остонагача келди. У энди ортга бурилаётганида устози тўхтатди.

– Болам, руҳимга дуо бағишлаб туриш ёдингдан кўтарилмасин.

Бу лутф эмас, худди пайкон ўқи каби муриднинг юрагига санчилди. У бир зум ўйга ботди. Сўнг югуриб бориб пир оёқлари остига бош эгмоқчи эди, бироқ кўрдик, у жойнамоз устида қомат ростлаб нафл намозига киришибди.

Фаридиддин хонақоҳдан юракда ғашлик билан ташқарига чиқди. У энди устознинг ижоза хати орқали яна Нишопурга қайтиб, шайх

Рукниддин хизматига кириши лозим эди.

7

Абдулмакорим Рукниддин Аловуддавла Фаридиддинни аввалдан билар, ҳатто назмга қўли келишган нозиктаъб шоир сифатида зимдан кузатиб юрарди. Бундан ташқари шодияхлик Иброҳим Атторнинг хонадонида – олиму фузало, илму ирфон соҳиблари даврасида кўп бора иштирок этиб, чиройли базму машваратлар неъматидан завқланганди. Лекин ўз ҳамшаҳарини хушламайгина қаршилагани Фаридиддин учун мутлақо кутилмаган ҳол эди. “Наҳотки ўтган вақт инсон хотирасини шу қадар заифлаштира, – ўйга чўмди йигит. – Ахир неча марта Фаридиддинни ёнига ўтказиб, янги ёзган шеърларидан қайта-қайта ўқитган, Атторга юзланиб, бу болангиз келажакда султонул орифин мақомига етишгай, дея башорат қилган ҳам шу Рукниддин Аловуддавла эмасмиди? Наҳот бу лутфу каломлар, бу гўзал истақлар отаси узлатга чекингани ҳамони йўқлик қаърига сингиб кетди. Наҳот бу ташбеҳлар фақат кўнгил истаги учун ошкор этилган эди”.

Шайх Рукниддин шаҳар масжиди ёнидаги вақф ерда кўкарган боғ тасарруфини ҳам олганди. Шу боис муридлари асосан шу ерда тўпланишиб, ҳам одоб тариқати, ҳам илм риёзати билан шуғулланишар, бўш вақт топилди дегунча боғ қаровига киришиб кетишарди. Ҳозир Аловуддавла очиқ шийпонда – етти қат тўшак устида қийғос гуллаган анор гулига маҳлиё ўтирарди.

Фаридиддин салом бериб, устози Мажидиддин дастхати ила ёзилган ижоза хатини таъзим ила қўш қўллаб узатди. Шайх Рукниддин қоғозни, бир сидра кўз югуртириб, йиртиб ташлади. Сўнг боядан буён ўзига илҳақ турган ҳамроҳига киё боқди.

– Сен мардикорлик истайсенму ёки илм ўрганмоқ?

Гап кесилди. Мезбон танбеҳни қанчалар тез бошлаган бўлса, шунчалар кутилмаганда ярмини ютиб юборди. Фаридиддин кўча кўриб қолган, юраги бутун йигит эди. Энди у тариқат аҳлининг турфа феъл-атворига мослашишга ўрганиб улгурганди. Шайхнинг дағал сўзларидан ранжимоди.

– Мен авлиёуллоҳнинг хизматини бажо айламоқ ниятидамен.

– У ҳолда ижоза хатига не ҳожат?

Фаридиддин бир нафас иккиланди: не десун, бу хат шунчаки восита десинму ёки дўстингиз Мажидиддин Бағдодий меҳрининг бир парчаси деб айтсинму? Ҳар нечук иккалови ҳам валийтарош Нажмиддин Кубро ҳазратларининг суюкли шогирдлари. Тўғри, халифалик аввалроқ Бағдодийга насиб этди, бироқ шайхлик мақомига Рукниддин илгари эришди-ку. Кубравия тариқатининг йирик намояндаси ҳисобланган Аловуддавла эндиликда рукния таълимотининг асосчиси сифатида тасаввуф майдонида янги юлдуз бўлиб порламаяптими?

Мурид ҳар икки иштибоҳни-да сўйлашдан тийилиб, сукутни афзал билди. Унинг сукути шайхга ёқди. Энди синов бошланди.

– Мажидиддин авлиёлар таснифи хусусинда не деюр?

– Ул ҳазрат валийлар сийрати ва ҳолига бир неча нисбат бергай.

– Жумладан?..

– Жумладан, маърифат аҳли, муомилот аҳли, муҳаббат аҳли, тавҳид аҳли, мис-кин фақирлар аҳли...

– Етар! Устозни қайси мақомда санаб ўтган экан-а?

– Ҳазрат Бағдодий пири муршидини ҳамиша улуғлаб, акмалул-мукаммал инсон деб атардилар.

Бирдан мусоҳаба мавзуси ўзгарди.

– Раҳматли Иброҳим Аттор сени машҳур дўкондор бўлишингни орзулаб эди, сен эрса тасаввуф уммонига шўнғишга қасд қилурсен. Наҳотки бир дарвеш ўлими бутун ақлу ҳушингни ўғирлагани рост чиқар...

– Пирим, саҳрога сепилган уруғ кўкармайди, маърифатсиз қалбга зиё кор этмас, нодон ўлса ўлар, асло илмга бўйин эгмас... Шу тахлит ўзингизга аёнки, асли болалик айёминин ўша тоифага, яъниким сўфийларга муҳаббатим шу қадар баланд ва жўшқин эдики, аларнинг чиройли сўзлари мени ўзига тортар, дилимда қувонч жўш уради, бу сўзлар қанчалик маҳобатли, пардали туюлмасин, моҳиятини англаб, шу-уримга сингдириб борар эрдим. Дарвешнинг вафоти шунчаки бир сабабдур, ҳақиқат шулки, эс таниганимдин манзилим ақлимга равшан кўринган эрди.

– Хўп майли, нега Мажидиддин хизматини тарк этиб, ватанга юзландинг?

– Устоз хоҳиши шу бўлгач, муридда не ихтиёр?

– Пиринг нияти сени қизиқтирмадиму?

– Агар қизиқтирса, бу ҳақда мулоҳазага борур эдим. Устоз буйруғи муҳокамага кўнмас, кўнса пир сўзи баҳосизланмасму?

Шайх Рукниддин оёғини узатди. Фаридиддин югуриб келиб маҳсисини тортди. Сўнг ўчоқ бошидаги қумғонда қайнаётган сувни чапиштириб, бир туп сада остидаги кўрага қуйди. Оёқлар ювилиб, куруқ сочиқ билан яхшилаб артилгач, устоз жойидан кўзгалди. Мурид муддаони англаб, шийпон тўрисиға илинган жойнамозни қиблага қаратиб ёзди.

Намоз тез тугади. Шайх энди кўзларини ярим юмганича хаёл уммонида сузаётгани аниқ эди. Ниҳоят ўзига келиб ортида ўлтирган Атторга ўгирилди.

– Онангни зиёрат қилдингму?

Мурид таъзим бажо айлади.

– Шундоқ, тақсир!

– Сихат-саломатлиги қандай?

– Шукур, атрофида жиянларим парвона, топиш-тутишлари яхши.

– Сен алардин изн олдингму?

– Албатта, она рози, худо рози дейдилар.

Шайх яна ўйга толди. Афтидан у нима ҳақидадир бир қарорга келолмай иккиланар эди. Боғ этагида одамлар кўрингач, тезда мулоҳазасини баён этишга шошилди.

– Тонг саҳарлаб йўлга отланурмиз, сен ҳам сафар тадоригини кўриб қўй.

Фаридиддиннинг кўнгли ёришди. Демак, шайх уни сафига кўшмоқда эди. Шу боис тилини тутолмай ҳазиллашди.

– Устоз, муриднинг умри йўл устида кечмагайми?

– Орий рост сўзладинг. Илло, йўл бу синов, катта синов. Халқ ичида юрмаган, эл-улус аҳволидин хабарсиз муриднинг сафари тез қарийди. Қисқаси, бомдоддан сўнг йўлга чикурмиз.

...Ҳали зиёратчиларнинг сон-саноғи йўқ эди: Нишопурнинг гавжум гўшасида қад ростлаган баланд пештоқли масжид саҳнига

одам сигмай кетди. Тонг ғира-ширасида ким зиёратчи-ю, ким кузатувчи эканини ажратиш маҳол эди. Мезона устидаги сўфи баланд овозда яна бир бор азон айтди.

– Аллоҳу акбар, аллоҳу акбар!

Муридлар ҳам шу муборак каломни дили ва тилида такрорлаб, шайх орқасидан йўлга тушишди. Дарвешлар йўл юришди, йўл юришса ҳам мўл юришди. Уларнинг оёқ излари Шому Ироқда, Дашти Карбалода, не-не кенту қишлоқда қолди. Шайх Рукниддин қатъиятли инсон эди. У олдига қўйган мақсадига эришмагунча сира ором билмас, этагидан тутган шогирдларини ҳам тинч қўймасди.

Нихоят Фаридиддин Аттор ҳаётида бир умр унутилмас воқеа рўй берди. У муборак ҳаж амалларини сидқидилдан адо этди. Ҳожарул асвод сиртига бош қўйиб, юрак-юракдан йиғлар экан, яратган эгамдан фақат бир тилак тилади. Бу шундай тилак эдики, унинг ажрига икки дунё саодати очилар, жаннат унинг дийдорига юз тутар, охирати обод бўлар эди.

– Эй холиқ, ёруғ дунёда яшаган валийларингнинг бир сўзини ёд билганни бутун гуноҳларини маҳфират этгайсан. Илоҳим, менга шундай марҳамат қилки, куч-қудратим ва қувваи ҳофизам етгани қадар валийуллоҳлар номини табаррук саҳифаларга зикр қилишга улгурай. Сабр-бардошимни тошдан ясагинки, уларнинг ибрати ва ҳикматини асрлар оша авлодларга қолдирай. Мен бир хас каби ҳеч кимнинг назарига тушмасам-да, улуғларнинг номи ва зикри расулуллоҳ (с.а.в.) умматлари дилига кўчсин, тилида ёд айлансин.

Атторнинг муножоти қулоғига чалинган муридлардан бири оҳиста келиб унинг елкасидан тутди.

– Хўп ажиб қисмат сўрайдирсан, биродар. Шундай табаррук туфроқ устида муборак тош қошида у дунёлигингни сўрамоқ лозим эмасму?

Аммо бу сўзлар унинг қулоғига кирмади, завқ-шавқини сўндирмади, кўз ёшларини тўхтата олмади.

– Ё раб, бу борлиқ ёлғиз ўзингники, истасанг бордан йўқ қиласан, хоҳласанг, йўқнида мавжудотга айлантирасан. Ана шу қудратингни билгувчилар авлиёи аллоҳ-лардир. Аллоҳ қудратини билгувчиларни унутмоқ уларнинг лутф ила каломларини эътибордан қочирмоқ

гуноҳи азимнинг ибтидосидир. Менга изн бер, йўл бер, токи авлиёлар қиссасига қўл урай, уларнинг хотирасини мўмин инсонлар қалбига муҳрлай.

Зиёратчилар оқими Фаридиддинни четга суриб юборди. У қалбидаги ҳис-туйғулар ҳамон жунбишга келиб, юраги бўшамаганлигини, қанча йиғлаб, кўзёши тўкса, кўнгли шунча тўлиб бораётганлигини англаб етди. Не тонгики, йиғлагани сари дилидаги ҳузурланиш туйғуси тобора ортиб, гўё вужудидаги гарду гуноҳлар шу томчилар орқали чиқиб бораётгандай, тўкилган бир дона марварид томчи баробарида борлиғи ўн чандон, юз чандон енгиллашаётган каби туюларди.

У обизамзам сувидан қониб ичди, сал нари жилиб юз-кўзларини ювди. Ана шунда ўзини қуш каби енгил ҳис қилиб, гўё қўлларини ёзса самога учиб кетгудай ҳолат зухурланаётганини туйди. Шу ҳиссиёт оғушида сармаст ўй сураётганида бояги бадавий ёнига келиб тиз чўкди.

– Шундай фурсатни бой бердинг, ахир ўтганлардан не фойда, ўз тақдирингни, ўз ёзуғингни ўйламайсанми?

Аттор билдики, елкасига қўл ташлаган бу одам илм на риёзат аҳлидан йироқ – шунчаки адашганлардан эди. Гарчи ўзаро гурунг ҳар иккисига ҳеч вақо бермаса-да, мўмин-мусулмонлик важидан янги суҳбатдошига савол назари билан боқди:

– Авлиёлар оламидан воқифмисан?

Бадавий кулиб, бошини қашлади.

– Сен мендан раббинг ким деб сўра!

Фаридиддин ҳайрат-ла тошдек қотди.

– Наҳотки бу сўроқ хожаси кимлигидан беҳабарсиз?

– Нега энди, билурмен. Билганим боис шу маънодин гаштак очурмен. Мен ёлғиз аллоҳни, унинг расулини танигаймен, бошқаси бирлан ҳисоб-китобим йўқ.

Кутилмаганда Фаридиддин ўзини йўқотиб, не деярини билолмай иккиланди. Бой-си, сиртдан қаралса, бадавий ҳақ. Аммо аллоҳ ва унинг расулини танимоқ учун энг ишончли йўл валийуллоҳлар таълимоти эмасми?

– Сен ҳазрат Ҳасан Басрийни билурмисен?

Йўгон бўйни ва қоп-қора пешонасида сон-саноксиз майда томчилар йилтираб турган бадавийнинг икки кўзи худди шу томчиларнинг йирикроғига ўхшаб кетди.

– Айтдим-ку, кимга ихлосим борлигини...

– Ихлос, эътиқод, бу нозик туйғу. Онгли махлуқот борки, албатта, ўзига тавалло қилгай. Шу билан бирга аллоҳнинг зикрини буюк ибодат даражасига кўтарганларни ҳам хотирадан узоқлаштирмаслик керак. Ахир, пайғамбар авлоди саналган Умму Салама онамиз қўлида тарбият топган, расулуллоҳнинг “менга аталган сувни ичибсен, шу ичганинг илм бўлсин” деган дуосига лойиқ топилган зотни билмаслик мўмин кишига хос эмасдир. Ҳақим Термизий дедик: “Солик (валий) маърифат даража-мартабаларини эгаллай бориб, илоҳиёт оламига яқинлашади ва инсонга муяссар бўладиган билимларнинг энг юксаги – илоҳий чароғонлик билан тенглаша оладиган маърифатга етади. Шу зайлда инсон қалбида илми ғайб, илми ладуний порлаб, унинг руҳи яратган кудратига уланади.

Шу каломлар лутфидан ёғилар экан, гўёки Фаридиддин авлиёлар давраси тўридан жой олгандай илҳомланиб, завқ-шавққа тўлиб-тошарди.

– Авлиёларга меҳр-муҳаббатимиз уларнинг камоли ва жамолига, илму амалига ҳурмат-эҳтиромимиз натижасидир. Ушбу садоқат қалбларимизга аллоҳ солган муҳаббат нури каби порлаб, буюк зотларга таъзимимизни юзага келтиради. Аллоҳ таолонинг муборак номларини мудом тилидан қўймайдиган азиз-авлиёлар маърифатидан баҳраманд бўлган, ҳар қачон ва ҳар бир ҳолатда аллоҳ ёдини унутмаган кишилар учун авлиёлар ҳаёти намунадир.

Энди расули акром (с.а.в.)дан қуйидаги нақлга кулоқ тут: кунлардан бир куни ундан саҳобалар сўрабдилар: “Агар бирор киши бу тоифани (сўфийларни) дўст тутса-ю, уларнинг феъл-атворини уддалай олмаса, унинг ҳоли не кечади?” Ул зоти акром жавоб берибдилар: “Киши бу оламда қайси тоифани дўст тутса, қиёмат куни ул тоифа билан бирга тирилади”.

Зиёратчилар орасида шайх Рукниддиннинг адл қомати кўзга ташланди. Мурид шайх истиқболига ҳозирланганини сезган бадавий унинг тиззасига қўл узатди.

– Шошма, биродар, ҳозирги каломингдан танамга илиқлик югурди. Мен мўлжални кенгроқ олишим жоизлигини тушундим. Илтимос, яна бир-икки сўз айт, токи руҳимда енгиллик туяй, тафаккурим янада теранлашсин.

Ҳали замон қобоғидан қор ёғилган, не деяри фаҳмига бормаган инсон қисқа фурсатда ўзгариб қолиши Фаридиддинда қизиқиш уйғотди. Зеро у ўз идроки, заковати самарасини илк бора ҳис этмоқда эди. Шу боис бу илтижони эътиборсиз қолдирилмади.

– Шайх Абубакр Шибмий сўзи: “Агар бутун оламда валийларнинг лутфи-каломига мувофиқ бирон-бир фикр айтадурғон одамни топсанг, унинг этагини ўпгин ва асло қўлдан чиқармагин. Қаранг, хожа Абдуллоҳ Ансорий деган зот ўзигача яшаб ўтган барча орифу сўфийлар сўзларини ёд билишдан ташқари бу сўзларни йиғиб, шарҳлаб, маънолари мағзини чақиб берганлар. Кошки мен ҳам шу инсон изидан боролсам, унинг ишини давом эттиролсам деган мақсадим рўёбга чикса...”

Одамлар авлиёларга қараб аллоҳни эслайдилар, охиратни ўйлайдилар, ёмонликдан тийилиб, яхши ишларга бош қўшадилар. Валийлар имоннинг қайроғи, савоб ишлар жарчиси, ҳидоят нуридирлар. Улар пайғамбаримизнинг давомчилари экан, демак, уларга ҳам илоҳий неъматлар насиб этилган...

Шу сўзлар билан мурид ҳамсухбатидан узр сўраб, кетмоққа шайланди.

Бадавийнинг кўкиш кўзлари намланган, боши тиззалари орасига тушиб кетган эди. Шу топда у ширин машварат таъсириданми ёки шундай билим соҳибидан ажралиб қолаётганиданми, ниҳоятда, фаромуш ҳолатга тушиб, маҳзунлик либосини кийиб олганди. Сўнг ўзига келиб, бир-икки қадам ташлаган соҳиби илмга юзланди.

– Эй яхши одам, яна бирон жумла айтгинки, у жони-жаҳонимга арзисин?

Фаридиддин тўхтаб, ортига ўгирилди. Обизамзам сувига тикилиб, илоҳий жозоба таъсирида беҳуд ўтирган бадавийга қараб деди:

– Агар ажалингдан аввал нафсингни ўлдирилсанг оламни эгаллагайсен. Агар худо йўлига лойиқ бўлсанг, хою ҳавас жилосига тупур. Хою ҳавас кўзи кўр бўлгач, илоҳий кўзинг ҳақ сари очилади.

Шунда хайратнинг адоғи кўринмайди, сен хайрат дунёсида ўзлигингни топасан.

Билки, агар гадо ёки подшо бўлсанг ҳам икки газ бўз ва тўққизта ғишт сўнгги мулкинг – фоний дунёда орттирган матоҳинг. Бу дунё бамисоли Искандар. Бу фоний дунёдан кетарда, Искандардай кудратли шоҳ бўлсанг-да, агар кафан насиб этилса, камронсан. Жаҳон сени деб ғам емайди-ку, нега сен уни деб андуҳ чекасан? Жаҳоннинг сен каби куёвлари кўп, байраму томошалари бисёр, лекин ҳеч кимга вафо қилмас.

Мен ҳам бир умр ҳамдам маҳрам топиб розлашайин деб талпинаман. Аммо бирорта ҳамроз, мувофиқ ҳамдам тополмайман.

Онадан туфроқ учун туғилдинг, бу туфроқ тепа устида қасру айвон қуришинг нима тағин?! Вужудинг туфроққа коришиб, уқаланиб кетар экан, айвон пештоқини фалак тоқига етказишда маъно борми?

Тўн билан нон қайғуси қачонгача? Ном қозониш, шуҳрат орттириш учун жон ко-йитиш нимаси? Аслида ажойиб хилқатинг бор, беҳуда орзулар билан бу сийратни хароб этма, одамийлик ва илоҳийлик сифатларидан узоқлашма!

Бирдан бадавий Фаридидинни этагига ёпишиб ўпа бошлади.

– Сен менингдек гумроҳнинг халоскорисен, сен қалб кўзимни очдинг. Мен аллоҳ деб тилда айтиб, дилдан не ҳою ҳавасларни ўтказган нобакор банда эканман.

Мурид энгашиб хун-хун йиғлаётган арабийнинг елкасидан тутди.

– Бу эътирофинг дуруст, биродар, аммо дилинг очилгани ҳақдин. Мен ҳам сендек гуноҳкор ва ожиз бандамен.

Улар туғишган оға-инилардек хайр-хўшлашдилар.

Пайғамбар (с.а.в.) масжидида уни шайх Рукниддин ва шогирдлари кутиб туришган экан. Токи бомдод намозига қадар бедорликда ибодат билан машғул бўлдилар. Бомдоддан сўнг муридлар масжидни тарк этаётганларида ҳазратнинг ўктам овози янгради.

– Фаридидин, сиз ташқарида мени кутиб туринг.

Орадан ўн беш дақиқа чамаси вақт ўтгач, саллаларини янгидан ўраб, калта соқолини силлиқ тараган муршид солланиб чиқиб келди. Унинг ҳамиша қаддини тик тутиб юришига ўрганган шогирдлари бу ҳолга эътиборсиз қарасалар-да, мовароуннаҳрлик уламолар ундан

кибр топдилар. Ўзаро гурунг чоғи шайх бу иштибоҳни қуйидагича изоҳлади.

– Кибр – душманга ҳам раво кўрилмайдиган иллат. Менинг бундай юришим маъниси битта: гўёки ўз соябоним ҳимоясида эркаланиб, ҳузурланиб ибодат қилаётгандайман. Бу лаззатни кимки мендай ҳис қилолса, марҳамат, бемалол кўкрагини кериб юраверсин.

Рости, Фаридиддин устозининг топқирлигидан фахрланиб кетди. Агар унга шундай даъво қилишганида, сир эмаски, ўзини йўқотиб, айтар сўзини-да тилидан тушириб юборгай эди.

Шайх Рукниддин ўзига мунтазир кўз тиккан шогирдини қизий бошлаган туфрокка ўтиришга таклиф этди. Ўзи ҳам унинг рўпарасига тиз букди.

– Хоразмлик ҳожилар кеча совуқ мужда келтиришди.

– Нечук хабар экан? – сергак тортди Фаридиддин ва дарҳол қариб қолган волидаи муҳтарамасини эслади. Лекин гап бошқа ёқда экан.

– Ўзингни бардам тут, ўғлим, Муҳаммад Хоразмшоҳ Мажидиддин Бағдодийни сувга чўктириб юборибди.

– Ё рабб, – беихтиёр хайқирди мурид, – наҳотки пиримизнинг дуоси ижобат бўлса?!

Шайх тушунмади.

– Сен не дерсан? Қайси пир, қандай дуо ҳақида сўзлагайсен?

Фаридиддин воқеани бир бошдан тушунтирди.

– Бир куни кўпчилик мусоҳабалашиб ўлтиргандик. Шайхимизда беҳудлик ҳолати юз берди, дарвешларга қараб деди: биз ўрдак тухумлари эдик, шайхимиз Нажмиддин Кубро товук эрди, бизни очди. Биз дарёга қараб йўл олдик, у эса қирғоқда қолди. Бу гапни устознинг қулоғига етказишибди. Шунда Нажмиддин Кубро дили оғриб: “Ўрдак бўлсанг сувда ғарқ бўл”, деб қарғаб юборибди. Наҳотки шайхимизни шу дуоибад урган бўлса?..

Рукниддин ҳазрат икки қўли билан тиззасига уриб оҳ чекди.

– Афсус, пирнинг назаридан қолган экан-да. Энди ундан аллоҳ рози бўлсин. Шайх Мажидиддин дини исломнинг ёрқин тарғиботчиларидан эди. Мана мени айтди дерсан, Хоразмшоҳ ҳам узоққа бормас. Ҳазрат Нажмиддин Кубро Мажидиддинни ўз фарзандидай кўрар, шул важдан ул зот ҳам бот-бот эркаланиб

турарди. Эсиз, Мажидиддинсиз тасаввуф осмони хира тортмоғи тайин.

Шайх Рукниддин астойдил қайғурганидан кўзлари ич-ичига ботиб, кенг пешонасини ажинлар қоплаганди. Улар анча пайт суҳбатни давом эттиришди. Ўриндан турганларида куёш терак бўйи кўтарилиб, курраи заминга сочган нурлари баданга найза каби санчилгандай туюларди.

8

Етти йиллик дарбадарликдан сўнг Фаридиддин Аттор яна Нишопурга қайтиб келади. Ҳали ота ҳовлисига қадам босмасдан устози уни ўз ҳузурига чорлайди.

Бундан етти йил илгари яшнаб турган боғ яна ҳам гўзаллашибди. Шийпон атрофидаги кўчатлар кўкка бўй чўзиб, дарахт холига келибди. Боғ оралаб ўтган ариқ тўлиб оқаяпти. Гулзор аро чиқарилган йўлакларда турфа гуллар ифори анқиб, атрофни тутиб кетган. Афтидан шайхнинг содиқ мулозимлари сидқидилдан меҳнат қилишган, янги-янги кўчатлар ўтқозишиб, кексайган дарахтларни чиқариб, боғни янгилаб туришган кўринади.

Шайх шийпонга солинган кўрпачалар устига қадам босар экан, муридларидан уч-тўрттасини ёнига таклиф қилди. Улар орасида Фаридиддин Аттор ҳам бор эди.

Ҳаммалари чор-атрофдан жой олишгач, ҳазрат Рукниддин жамоатга ваъз айтди.

– Мана ниҳоят олис сафаримиз ҳам ортда қолди. Бу орада айрим биродарларимиздан ажралдик, баъзиларини туфроққа топширдик. Аллоҳга шукурлар бўлсинким, ҳақ синовидан ўтганлар яна она-юрт кучоғига келиб турибмиз. Биламан, кўпчилигингиз уйга шошиляпсиз, бошқа бировлар ҳордиқ чиқариш истагида. Бироқ аввал зиммамдаги бир бурчни ўтаб кўймоқчиман. Қани Фаридиддин ёнимга яқинроқ кел-чи.

Мурид таъзим ила устоз қаршисига тиззалаб ўтирди.

– Айт-чи, шу ўтган вақт ичида Миср, Ироқ, Шом ва бошқа ўнлаб шаҳарларни кезиб чиқдик. Сенинг дафтارينгга нечта сўфий исми-

шарифи ёзилди?

Фаридиддин халтасидан дафтарини олиб, сўнги саҳифасига кўз ташлади.

– Кечагиси билан беш юздан ортибдур, устоз.

Шайх Рукниддиннинг серсоқол юзлари хиёл ёришди. Ҳаётда жиддий ва талабчан устоз камдан-кам ҳолатларда лабига табассум ҳада этар, шунда ҳам тезда ўзини кўлга олиб, аллоҳ зикрига тушарди.

– Аларга тасниф бериб улгурдингму?

– Ҳозирча йўқ, устоз. Энди шу вазифани бажармоқ ниятидамен. Аввал хожагонлар силсиласини тузиб, сўнг улуғлар ҳақидаги мақоматларни ёзсам деган ўйдамен.

– Орий рост айтадурсен. Аммо не бўлганда ҳам авлиёлар қиссасини Муҳаммад мустафо (с.а.в.)нинг вориси, орифу ошиқ Абу Муҳаммад Имоми Жаъфари Содик розийаллоху анху ҳазратларидан бошлагин.

– Бош устига, устоз, – Фаридиддин яна таъзим айлади.

Шунда қари шотут остида ўтирган муридлардан бири савол берди.

– Ҳазрат, Жаъфари Содикнинг пайғамбар аҳли байтидан эканлигини билурмиз, аммо қайси хислати эвазига бу қадар эъзоз топганлигидан беҳабардурмиз.

Шайх савол назари билан Атторга қаради. Мурид оҳиста томоқ кириб, жамоатга юзланди.

– Агар унинг жами кароматларини зикр қилсам, тилим бунинг васфига қодир бўлмас. Илм ва ишоратда, тариқат, ҳақиқат, маърифатда комил эрди. Барча валийларнинг улуғи ва сарчашмасидир. Мўминлар имоми ва завқ аҳлининг пешрови, ибодат аҳлининг муқадамми ва зуҳд аҳлининг мукаррамидир. Ҳақиқат илмида мусанниф ва тафсир бобида муфассирдир.

Мен ажабланурмен ул кишигаким, имон ва ислом даъвосини этади-ю, аҳли байт билан аҳли суннат ва жамоат орасида фарқ қилади. Ҳар кимки пайғамбар ҳазратларига имон келтирса-ю, аҳли байтига ва авлодига иқрори йўқ эса, ул Муҳаммад мустафо (с.а.в.) ҳазратларидин йироқдир.

Шайх одатича тасбеҳли ўнг қўлини кўтарди. Ваъз адоғига етди.

– Хўш, яна кимда иштибоҳ туғилур?

Қоп-қора соқоли кулча юзини ёпган, кўзлари катта, кишига ўйчан боқувчи дарвеш кўрсаткич бармоғини осмонга ниқтади.

– Сўйла!

– Ҳамонки суҳбат авлиёлар бобида эркан, Ҳасан Басрийдан бир калима эшитсак, деган илинжим бор.

Теварак-атрофдан уни маъқуллаган товушлар янгради.

– Тўғри!

– Эштайлик.

Яна Атторга изн берилди. У қаддини ростлаб, дилида Ҳасан Басрий розийаллоху анху руҳига салавот йўллади.

– Умму Салама ривояти: Ҳасан ёш бола эди, ҳазрати пайғамбаримизнинг косаларидаги сувни ичиб қўйди. Ул зот сўрадилар:

– Менинг косамдаги сувни ким ичди?

– Ҳасан ичди, – дедик. Шунда рисолатпаноҳ жанобимиз:

– Ҳасан қанча сув ичган бўлса, барчаси илмга айлансин! – деб дуо қилдилар.

Дарвешнинг “ё аллоҳ!” – дея хитоби янгради.

Аттор сўзида давом этди:

– Ҳасан Басрий бир куни Саид ибн Жобирга деди:

– Бекларнинг орасига кирма, аёллар билан суҳбат курма, ҳатто ул Робия Адавия бўлса ҳам, қулоғингни чолғуларга берма. Шуларсиз гар авлиёлардан бўлсанг ҳам офатлардан қутулмассен.

Ҳазрат айтур: Эр кишига нафли илм керак. Яна амал, ихлос, сабру қаноат керак. Ҳар назарки, ибодатдан эмасдир, саҳву зиллатдир, сўзи ҳикмат эмасдир, айни офатдир. Ҳар ким халқдан узлат этса, саломат бўлур; қаноат қилса, азиз бўлур. Халққа эҳтиёжи қолмас. Ҳасадни тарк этса, тингланиб роҳат олур.

Тасбеҳли қўл яна ҳаволанди. Жамоат сув қуйгандек тинчиди.

– Энди суҳбатга яқун ясамоқ фурсати келгандир? – дея сўради шайх Рукниддин.

Шу маҳал ёнидаги муриди ёнбошига қараб, узр сўраган ҳолда, дардини айтди.

– Ҳасан Басрий ҳазратлари номи зикр этилган жойда Робия

онамиздан ҳам бир лутф айтилмаса мажлис аҳлининг кўнгли тўлармикан?

Шайх бу таклифни маъқуллади. Фаридиддин бир оз сукутга чўмиб, онахон тўғрисида битган тазкирасидан чиройли лутфни ёдга олди.

– Бир куни Робиядан:

– Нечук турмуш қилмайсан, – деб сўрадилар.

– Сизлар уч саволимга жавоб беринглар, агар билсаларингиз айтганингизни тутгайман, – деди.

– Биринчиси, ўлим вақтида имонимни сақлай оламанми?

– Билмаймиз.

– Қиёматда номаи амолимни қай тарафдан бергайлар?

– Фикримиз ожиз.

– Эртага халқ гуноҳкор ва савобкорларга тоифаланганда мен қайси тарафда бўлгаймен?

– Аллоҳ билур.

– Ул кишиким, кечаю кундуз бу қайғудан бўшамагай, унга келинлик қайғуси қандок бўлур?..

Дарвешларнинг оҳу фиғони оламини тутди.

– Робия онамизнинг жойлари жаннатда бўлсин! – дея дуоғўйлар кўпайди.

Ниҳоят, авом тинчлангач, шайх Рукниддин салобат ила жойидан кўзгалди.

– Ёронлар, – деди у виқор ила. – Бугун мен истеъдодли муридим Фаридиддинга оқ фотиҳа бергаймен. Илоҳим унинг босган қадами, лутфи каломи, қувваи хофизаси дини исломга хизмат қилсин! Илоҳим, ёзган асарлари асрлар оша яшаб, авлодлар қалбига нур, ёруғлик олиб кирсин! Илоҳим, аллоҳим уни ўз паноҳида асрасин! Омин!

Дарвешлар бир овоздан “омин!” дея дуога қўл очишди.

...Ҳозиргина бутун вужудини эгаллаган хурсандлик ота ҳовлисига кириб келиши билан қалбини тарк этди.

Ҳали олтмишга ҳам бормаган онаизор бамисоли саксовулдай ориқлаб, юзларига ажиндан нақш урилибди. Остонадаги пояндозни босиб, ўзини волидаси кучоғига отди. Ҳар сафар кўзда ёш билан

кутиб олгувчи бу муштипар она бу гал ҳиссиётини сиртига чиқармади. Фақат анчагача фарзандини бағридан бўшатмай турди.

Сершоҳ дарахтлар соя ташлаган ҳовлига кўни-кўшни, ёр-биродарлар, Атторнинг мухлисларига тўлиб-тошди. Қувончи кўксига сиғмаган қайсидир қариндоши оёғи остига ҳисори қўй келтириб бўғизлади. Фаридиддин бундай дабдабанинг кераги йўқ дейишга ҳам улгуролмай қолди. Дийдорлашув суҳбатлари ярим тунга қадар давом этди. Бетоблигини сездирмаган кампир шу маҳалгача жойига чўзилмай ўғлининг бўшабини кутди.

Ниҳоят, дастурхонлар йиғиштирилиб, ҳамма жой-жойига тарқалганда онаизор ўғли ётган ўриндикқа яқинлашиб келди.

– Ҳожилик муборак, болам! – деди у ҳазин овозда.

Фаридиддин ўрнидан илкис турди.

– Ҳалиям ухламадингизми, онажон?

Кампир ўғлининг юз-кўзларини меҳр билан силади.

– Етти йил ҳижрон азобини тортган она кўзларига ором қўнгайми, болам?

– Ишқилиб, жиянларим яхши қарашяптими, рўзғорда ноқислик йўқми?

– Шукур, болам. Менга қолдирган дўконлар аллоҳнинг инояти ила яна кенгайди. Дори-дармону атир-упаларимиз савдоси пеш. Фақат сенинг соғинчинг бағримни ўртайдур. Кўзим очиклигида бошингни иккита қилсам, одамлардай невараларимни қучоғимда эркаласам дейман.

– Иншооллоҳ, онажон! – деди Фаридиддин ерга қараб қизарганча.

Кампир ўғлининг гапидан қўнгли ёришмаганлигини ҳис қилди.

– Болам, энди бу ишни ортга суришга ҳожат йўқ. Ёшинг қирқни қоралайдур. Сен тенгилар ўғил уйлаб, қиз чиқармоқчи... Ота қўрғони чироғини ёқиш мавриди келди.

Фаридиддин онасининг қоқ суяк елкасидан авайлаб қучди.

– Хўп, онажон, сизнинг раъйингиз шу бўлгач, мен нима ҳам дердим...

Бироқ онаизор орзуси ушалмади. Тўй ҳаракатлари бошланиб, муносиб келин қидирилаётган кунларда худди Иброҳим Аттор каби саждага бош қўйди-ю, жойнамоздан қайтиб турмади.

Она кўролмаган келин Фаридиддин учун ҳам қувонч бағишламасди. Қалбида аллоҳ ишқи уфурган банда учун дунё ҳою ҳавасларининг пуч ёнғоқчалик қадри сезилмасди. У оила куриш эмас, дини ислом хизматиға бел боғлаш орзусида андармон эди. Шу боис яна рихлатга чўкди. Торгина хужрасини ўз корига ярайдиган даражада жиҳозлаб олгач, бутун вужуди ила ибодат ва ижодга шўнғиб кетди.

Аттор намоздан чарчоқ сезганида хонтахта устидаги қоғоз-қаламини кўлга олар, ёзишдан толиққанида яна раббим суҳбатига шошиларди. Қани биров бу ишларига ҳалал бермаса, вақтини ўғирламаса. Гоҳида ҳафталаб ташқарига чикмас, одамларга кўринмас, кўлёмаларидан кўз узмай, ишлагани-ишлаган эди.

У қанчалар авомдан қочса унга ихлос кўйиб, тавоб этгани келганлар оқими тобора кўпайиб борар, бир оғиз суҳбатини пойлаб, соатлаб кутишарди.

Кўрдики, бир ўзи кўзлаган ишининг уддасидан чиколмайди. Шу андиша ила шодияхлик ва нишопурлик ёш муллаваччалардан ёрдамчи ёллаб, кўлёмаларини хуснихатда кўчиртира бошлади. Бу тадбир ўзига ҳам маъкул тушди. Бироқ бир жиҳати сал ўзига ёкмай, ўйга толдирди. Негаки ҳали хуфия саналган асарлари халқ орасида овоза бўла бошлади. “Мантиқ-ут тайр” достони халифа кўлигача етиб борибди. Шундан сўнг “Илохийнома”, “Асрорнома”, “Мусибатнома”, “Ҳайдарнома”, “Мухторнома”, “Хусравнома” дostonлари ҳақида чор тарафдан турли фикр-мулоҳазалар ёғилиб кела бошлади.

Мана шу дostonлар орасида “Мусибатнома” анча шов-шувга сабаб бўлди. У муқаддима ва хотимадан ташқари қирқ бобдан иборат эди. Сўфийликда пир ва солиҳ муносабатлари орқали инсон ҳаётининг ибтидосидан токи интиҳосигача батафсил тасвирланган бу дoston айниқса илм аҳллари, уламоларда турлича фикр уйғотди. “Мухторнома” ва “Хусравнома”да ҳам комил инсон тарбияси билан боғлиқ мушоҳадалар турли ривоят, нақл, масал ва ҳикоятлар орқали баён этилган эди.

Ўша кезлари Фаридиддин ҳаётининг энг фараҳбахш мазмунли дамлари эди. Чунки у фоний дунё ташвишларидан бутунлай холи ўз ички дунёсида яшаб ҳузурланарди. Ёзган асарлари оддий одамлар

қалбини ром этса, олиму фузалоларни мулоҳазага чорлар, ҳар қадамини ўйлаб босишга ундар, охират амалларини бекаму кўст бажаришга рағбат уйғотарди.

9

Орадан йигирма йил ўтди. Нишопурга куз етиб келган, дарахтлар япроқлари сарғая бошлаган, ариқдаги сувлар тиниқлашиб, ҳавода салқин шабода эпкини қанот ёзган паллада Аттор ҳовлисига басавлат бир нуроний қадам ранжида қилди. Фаридиддин мулозимлардан кўра илгарироқ меҳмонга кўзи тушиб, хужрасидан югуриб чиқди.

– Ҳазрат, қадамингизга ҳасанот. Ташрифингиздан бошим кўкка етди.

Меҳмон мезбон билан узоқ кўришди. Сўнг унга нигоҳини тикди.

– Билурмисен, бу ёруғ дунёда бешафқат бир куч борлигини?

Улар етаклашиб, дарахтлар соясидаги чорпоёга ўтдилар. Ҳали жойлашиб улгурмасидан аввал қўлга сув келтирилди. Сўнг хонтахта усти ноз-неъматлар, ширинлик-лар билан безатилди.

– Устоз, – деди мезбон пойгакда туриб тавозе ила чой узатаркан, – дунёда шафқатли унсурлар ҳам ҳозирму десангиз жавобим осонроқ кўчармиди.

Оппоқ соқоли кўксини қоплаган шайх Рукниддин бодом қовоқларини юмди. Бу одат уни йигитлик чоғларидан тарк этмай келарди.

– Афсуски сен ҳақсен. Ҳозир омонат дунёни абадий санаб, сира ўлмайдигандай умргузаронлик қилаётганлар кўпайиб кетди. Аслида босган қадамимиз ибрат, юрган йўлимиз сабоқ, бироқ оёғи остига қарамайдиганлар бисёр.

Шайх қариб, анча инжиқтабиат бўлиб қолганлигини ўзи ҳам сезар, бироқ бу қусурни маҳв этмоққа ожизлик қилар, шу боис мутолаа ва зикрдан бўшаган кезлари тинимсиз ижод ила машғул Фаридиддинни бир оз ишдан чалғитиш, миясига дам бериш мақсадида бу ҳовлига ташриф буюрарди.

– Қани таомга қарасинлар, – овқатга таклиф қилди шогирд.

Устоз тасбеҳини ёнига қўйиб, дастурхонга юз бурди.

– Қара, тириклик даҳшати шу таом устида билинади. Нафс қурғур қанча ноз-неъматни ютиб юборади-ю, асло тўйдим демайди. Гоҳида ўйга ботаман. Қанийди ақл ҳам шу бедаво нафсдан ўрнак олса, сира тўйдим демаса...

Бу мулоҳазага мезбон ҳалимлик ила эътироз билдирди.

– Ақлнинг безаги ҳам шу-да. Ақл тўйганини билур, аммо нафс ҳеч қачон. Нафс шайтоннинг улфати, унда шиддат бору жилов йўқ. Жилов ўша иблиснинг қўлида. Инсоният яратилибдики, уч унсур унга офат ташийди. Бири шайтон, иккинчиси нафс, учинчиси жоҳиллик. Ақлини таниган зот шу уч иллатдан узоқ юради. Ўзини билмаган уларнинг домига илиниб, умрининг охиригача етовда яшайди.

Шайх ёши олтмишдан ортганига қарамай бутун вужудидан куч-қудрат ёғилаётган Атторга меҳр билан тикилди.

– Бу андишаларимиз ўзимиз учун. Одамзот токи пушаймон отлиғ зардобга тўй-магунча йўлидан қайтмайди. Тўғри йўл товонига ботади, эгри йўл энгагидан тортади. Худди кўршапалак каби нур кўринган манзилдан қочиб, қоронғидан бахт қидиради.

Аттор ҳеч маҳал шайхни бундай норози кайфиятда учратмаганди. Афтидан умр поёнида устоз ҳам тушкун кайфият қуршовида қолганга ўхшарди. Шу боис суҳбат ўзанини бошқа тарафга бурди.

– Бу кеч ажойиб ҳикоят битиб эдим. Агар рағбат билдирсангиз ҳукмингизга ҳавола этсам.

Чиндан ҳам таклиф устозни жонлантирди. У бир тебраниб, кулоғини Аттор ўтирган тарафга бурди.

– Бу ҳам “Илоҳийнома” туркумиданми?

– Шундоқ, тақсир! Худо хоҳласа бу китобимни йил охирига қадар яқунлаш ниятидаман. Сўнгги дoston “Шайх Санъон қиссаси” бўлғай.

– Шайх Санъон... Қаердадир эшитганман ёки ўзинг сўзлаб берганмидинг?

– Топдингиз. Лекин бунга ҳам ўн йиллар ўтди. Вақтнинг аёвсиз югуришини қаранг.

Шайх Рукниддин Атторни билагидан ушлаб ўзига қаратди.

– Ҳа, баракалла, боя шафқатсиз куч ҳақида сўз очганимда айнан шу вақтни назарда тутиб эдим. Ахир кечагина навқирон ёшда эдик, Шомдан Ироққа қадар пиёда босиб, чарчоқ нелигини билмабмиз.

Энди эса вақт юзимиз қолиб, дилимизга-да муҳр уриб турибди.

– Шукурки, вақт аёвсизлигига қарамай бизга хиёнат қилмади. Мана сиз юздан ортиқ муридга тарбият бердингиз, – деди Фаридиддин устознинг қалбига таскин бағишлаш ниятида.

– Сен эса ҳар бири минг мурид савобини бергувчи ўндан ортиқ асарлар яратдинг. Ҳа, айтмоқчи “Уштурнома”ни ҳам бошладинг шекилли?

– Шундоқ, аммо “Илоҳийнома”дан кейин унинг битилиши қийин кечадиганга ўхшашпти. Аслида икки-уч асарни бирдан бошлаб хатога йўл қўйибман. Мана энди ҳар бири комил устоз каби ўзига чорлайдир. Бирисига қўл урсангиз, иккинчиси азият чеккандай, яна учинчисининг нозу истиғносини айтмайсизми?

– Бу ширин озордур. Худо хоҳласа бир варакайига уч қаср тиклаган меъмор каби қаддинг тик бўлғай. Мухими, мухлисларинг кўп. Ҳали сиёҳи қуримаган дostonларингни одамлар лутфидан тинглаб, ҳайратда ёқа ушлаганлар қанча. Илоҳим яратган эгам умрингни зиёда қилсин, сен Нишопурнинг ёруғ юлдузисан, Фаридиддин. Раҳматли биродарим Мажидиддин Бағдодий сенга шу номни бежиз қўймаган экан: диннинг яғонаси, ажойиб ўхшатиш. Ҳали тасаввуф оламида ҳам номинг асрларни бўйлағай. Энди мурад ҳосил бўлмоғи учун бояги ҳикоятни бошла, тинглаб дилим баҳра олсин.

Фаридиддин ёнидаги қўлёмани битта-битталаб варақлаб, бошланишини топди. Сўнг устозига бир қараб олиб, ҳикоятни ўқишга тутинди.

– Бир сўфий қишлоқ йўлидан ўтаётган эди, ит ташланди. Сўфий ўзини ҳимоя қилиб, қўлидаги таёғи билан итни урди. Итнинг оёғи синди. Бечора оғриқ азобида инграб, нола қила бошлади. Синган оёғини судраб, шайх Абусаид Абулхайр олдига борди. Шайх итга термилиб, раҳми келди. Чунки у бу итни билар, унинг бировга озор бермаслиги, диёнатли одамлар эшигида посбон бўлиб, хиёнат қилмаслигидан хабардор эди. Ит синган оёғини кўрсатиб, одамга ўхшаб тилга кириб, гапира бошлади:

– Эй шайх, фалон сўфий менинг оёғимни уриб синдирди. Чақириб жазосини бер, мен сендан сўрайман, – деб илтимос қилди.

Шайх сўфийни олдига чақириб деди:

– Бу тилсиз жониворга нега озор бердинг, қаттиқ жабр ўтказибсан. Бу адолатдан эмас, сен худо йўлига кирган одамсан, раҳму шафқат, адолат йўли сенинг йўлинг эмасми?

Сўфий Абдулхайрга деди:

– Эй пири муршид, бунда менинг айбим йўқ. У менга ёпишиб, йўлимни тўсди ва тўнимни бенамоз қилди. Шу сабаб таёқ билан урдим.

Ерда ётиб нола қилаётган ит эса шайхга термиларди. Шайх итга қараб деди:

– Сўфий гуноҳкор, сен ноҳақ жабрлангансан. Ўзинг айтгин, сўфийга нима жазо берайин? Ҳукмини ўзинг айт, токи жазо қиёматга қолмасин. Агар истасанг, мен уни калтаклатай, сенинг хушнуд бўлишинг учун нима чора бўлса қилурман.

Шунда ит деди:

– Эй шайхи замона, бунинг эғнидаги сўфийлар тўнини кўриб, бу аҳлумлоҳдан экан, унга тегмайман, деб қарор қилувдим. Чунки худо йўлида юрган одамларга итлар ҳам зиён етказмайдилар. Агар сўфийга озор етказсам, бутун вужудим ўртанар эди. Аммо сездимки, унинг тўни сўфиёна бўлгани билан, ўзи риё аҳлидан экан. Тўни саломатлик-фақирлик нишонаси, лекин ботини вайрон унинг. Агар жазо бермоқчи бўлсанг, ҳозир бергил, ҳақиқатан ҳам жазони қиёматга қолдирма: унинг эғнидаги дарвешлар – мардлар тўнини ечиб ол. Шунда унинг касофати ва зараридан одамлар қутилади. Эғнидан саломат аҳли ҳирқасини ечиб олсанг, шу жазо унга қиёматга қадар етади. Мен ҳам шунда рози бўларман.

Шайх Абдусаид Абдулхайр итнинг садоқатига қойил қолди ва айтганини бажо этди.

– Эй инсон! Туфроқ бўл, бир ҳовуч туфроқдан яралгансан. Нечун мунча лофу дағдаға, мунча ёлғон ва риё, бир қорнинг учун мунча азият ва азоб, кирли-фитнали амаллар?! Нега бунча беҳудсан, беҳабарсан? Эранлар ўзларини ҳокисор билурлар, олтинни туфроққа тенг ҳисоблаб, шу мардликлари туфайли жон била танни пок сақлаюрлар!

Ҳикоят шу қадар таъсирли ўқилдики, ҳатто муаллифнинг кўзидан

ҳам шашқатор ёшлар оқди. Шайх Рукниддин эса анчадан буён унсиз йиғларди. Ниҳоят у ўзини босиб, юрак-юракдан:

– Офарин, офарин Фаридиддин, – дея хитоб қилди. Сўнг шогирд кўлидаги қўлёмаларни авайлаб силар экан:

– Бу битиклар сўқир кўзни-да очиб, тош юракни-да эритишга кодир! – деди.

Мезбон ҳамон ўзи ўқиган ҳикоят таъсирида эди, шу боис бош эгиб таъзим қилмоқдан ўзга сўз айтишга мажоли етмади.

– Орий рост фикр шуки, “Илоҳийнома”нинг ҳар бир достони, ҳар бир ривояти ислом қалъасига қўйилган олтин ғишт ҳисобида баҳоланур, – деди муршид қувончи ва завқини яширолмай.

Дафъатан орадаги сукут муддати чўзилиб кетгандай туюлди. Устознинг йирик кўзлари чорбоғ адоғида шарқираб оқаётган ариқ тарафга тикилган ва у шу ҳолатда яна ниманидир ўйланиб ўтирарди. Бу жимлик шу қадар сирли, шу қадар ҳузурбахш эдики, гўё боғдаги сайроқи қушлар ҳам сокинлик сабосига қулоқ тутаётгандай чурқ этиб сайрашга ботина олмаётгандай эди.

“Бу совуқ муждани айтмоққа тил ожиз, – ўзича хаёлга берилди шайх Рукниддин, – умрида бировга на лутф, на хатти-ҳаракат ва на қўл билан озор етказган аллоҳнинг мўмин-қобил бандасига жоҳиллар турли тавқи-лаънат либосини кийдиришмоқчи. Кошки Аттор асарлари маънисини чақишга кодир қозикалону муллазодалар эътироз билдиришса... Йўқ, улар ҳамиша сафнинг пана-пастқамидан жой олишиб, олдинга ғофил ва жоҳил мутаассибларни йўллашади.

Тирноқ орасидан кир қидиришиб, ёруғ ёнаётган чирокни ўчиришга, ҳеч бўлмаса хиралаштиришга интилишади. Ахир, Аттор асарлари етти иклимга етиб, ўз шон-шуҳрати-ю, юксак мақомини белгилаб олган бир пайтда уларга турли айб-бўхтонлар ёғдириш адолатданми? Тўғри, сўнгги асарларидан бири – “Мазҳарул ажойиб” (“Мўъжизаларнинг кўриниши”)да Аттор тўртинчи халифа Али ибн Абу Толибни мадҳ этганлиги рост. Лекин, у фақат ҳазрати Али эмас, бошқа чаҳорёрлар тўғрисида ҳам қизиқарли нақл ва ривоятлар келтирган-ку. Унинг бирон асари йўқки, ислом олами устунлари тўғрисида қизиқарли маълумотлар келтирмаган бўлсин. Ҳали ҳеч ким бунчалик рамзу ишорат, ҳақойиқу дақойиқ сўзларни жамламаган.

Ҳали ҳеч ким тасаввуф олимлари ҳаёти ва амаллари тўғрисида жон куйдириб далиллар тўпламаган. Бугун эса илм пешвоси бошига совук сув куймоқ истагида жазавага тушаётган чала қори, чала муллар сафи кенгайиб борапти. Афсуски, неча йиллар давомида ижод заҳмати-ю, ибодат лаззатидан ўзга туйғуга ошно тутинмаган хилватнишин бу соҳиб қалам ўз теграсида қуюн мисол тўпланаётган қора кучлар муддаосидан бутунлай беҳабар. Очиғи, устознинг бу ташрифи бўлажак хавф-хатардан уни огоҳ этмоқ эди. Лекин шундай ширин шакарғуфторликдан сўнг кайфиятини бузгиси келмай турибди. Бордию айтса эҳтимолки яна қанча асарлар туғилишига зомин бўлиб қолармикин? Бордию тиш ёрмаса мутаассиб суннийлар кутилмаганда хужум уюштириб, алломай замоннинг ҳаётини сўндиришлари ҳам ҳеч гап эмас. Хўп майли, сир очилди дейлик. Шу ёшда у қаерга боради, кимнинг кулбасига сиғади. Мутаассиблар назаридан қолаётган уламони ўз бағрига чорловчилар топилармикан? Жуда кийин. Ҳозир била туриб ари уясига чўп суқмайди, азиз бошини кундага қўйишга журъат этолмайди.

У ҳолда ўзи-чи? Наҳотки суюкли шогирдини қаноти остида яширолмас. Ахир салкам тўқсон ёшни қоралаган инсон учун ўз ҳаёти, ўз тинчлигини ўйлаш ўтакетган бемаънилик-ку.

Фаридиддин Аттор ҳаётини муҳофаза қилишдан бош тортишлик мозийнинг қора супасидан ўзига жой ҳозирламоқнинг ўзи эмасми? Йўқ, бу бориб турган кўрқоқлик, журъатсизлик. Анави муштдай боланинг гапини Фаридиддин дафтарига ёзиб олибди. Қайси гап эди? Ҳа, ёдига тушди. Қаранг, “Айтсанг кўркма, кўрксанг айтма!” Бу лутф шу топда худди шайхга қарата айтилган каби бутун вужуди титраб кетди. Беихтиёр суҳбатдошига ёнидан қаради. Фаридиддин оқшом кўнган чорбоғ қиёфасига маҳлиё бўлиб, очик кайфиятда ўй сурарди.

– Фаридиддин!

Мезбон ялт этиб устозига ўтирилди.

– Қулоғим сизда, пирим.

Шайх бир оз тин олиб, бошидаги сидирға оқ досторини бостириброк кийди.

– Сизга бир иштибоҳим бор эдики, айтсам дилим, айтмасам тилим куядир.

Аттор жиддий тортди, бироқ сергакланганини сездирмади.

– Устоз, Хоразмда бир истеъдод пайдо бўлибдур. Ўзини кўрмаганмен, лекин таърифига тараф йўқ. Отаси Иброҳим Валад замонасининг таниқли уламоларидан. Шу ўспирин илк байтни: айтсанг кўрқма, кўрқсанг айтма, деб битибдур.

– Мен ҳам дафтарингиз хошиясида ушбу байтга кўзим тушганди. Шу топда изза тортиб ўлтирибман.

– Қисмат пешонага битилган муҳр, ундан биров қочиб қутилган эмас. Мен кимманки, бу юмушнинг уддасидан чиқолсам. Яхшиси, тезроқ ўша мужда ҳақида гапиринг, бирга муҳокама этайлик, ёмон хабар бўлса яхшиликка йўяйлик.

– Ҳақ гапни айтдинг. Боядан буён ич-этим тирналиб, ўзимни кўйгани жой тополмаётган эдим. Хуллас, гап бундай. Сенинг “Мазхарул ажойиб” достонинг Нишопур амалдорларига ёкмабдур. Кўрқадурманки, улар сенга бирон зиён-заҳмат етказишмаса.

Қутилмаган хабарни Аттор жуда хотиржам қаршилади.

– Устоз, дарвешнинг жандаю хирқасидин бўлак бисоти йўқ.

– Иссиқ жони-чи, болам? – Бу лутф мутлақо ғайритабиий чикдики, бундан шайх ўзи ҳам оғринди.

– Қулнинг жони эгасиники эмасми, устоз?!

– Кечир, болам, кексалик заковатни фаромуш этмиш. Лекин ҳар нечук сен бизнинг равоққа кўчиб ўтгайсен. Боғ шундоқ ҳам хувиллаб ётибди. Умримнинг охирини сен билан ҳамсуҳбатликда ўтказсам дейман.

Фаридиддин бу таклифнинг самимийлигига ишонса ҳам рўйихушлик бермади.

– Бир жон учун икки жонни нишонга тутиб бериш ақлли бошга ярашмас.

– Э, асти ундай дема. Мен ошимни ошаб, ёшимни яшаб улгурдим. Агар аллоҳ ёрлақаса, шаҳидлик шарбатини ичурмен...

– Кўйинг, устоз. Шундоқ ҳам сафимиз сийраклашиб бормоқда. Билиб туриб парвонадай ўзни ўтга уриш нодонлар иши.

– Модомики шундоқ экан, у ҳолда сен ҳам жон қайғусиға туш. Ҳали ёзилажак қанча достонлар тафаккурингни банд этиб турибди. Демакки, эсингнинг борида қочиб қол, болам.

– Эҳ устоз, чарх дастидан ким қутилибдики, мен паноҳ топсам. Барибир аллоҳнинг айтгани бўлур.

– Орий рост. Лекин раббим ҳам сақлаганни сақлайди. Бу ҳикматни асло унутма.

Фаридиддин устознинг пешини ўпаркан, яна бир бор куллуқ қилди.

Ушбу суҳбатдан кўнгли тўлмаган шайх Рукниддин тез орада яна келишни кўнглига тугиб хайрлашди.

10

Афсуслар бўлсинким, шайх Рукниддинга бу маърифат хонадонига қайтиб келиш насиб этмади. Ана шу суҳбатдан уч кун ўтгач, жимгина тасбеҳ ўгириб ўтирганча кулбаи хосхонасида омонатини топширди. Бу мужда Атторнинг юрагига урилган ханжар тиғидай совуқ ва озорли эди. Зотан у неча йиллардан буён авомга қўшилмай, остона ҳатлаб ташқарига чиқмай муттасил ижод ила машғул бўлса-да, бот-бот устози суҳбатига аржумандлик кайфиятини сезар, кўнги пир дийдорига интилиб қоларди. Шундай кезларда шом намозидан сўнг оёғига эски кавушини илиб, Нишопурнинг тор ва пастқам кўчаларидан яшириниб юриб, шайх қўрғонига етиб оларди. Муршид ҳам доимо уни кучоқ очиб қаршилар, иззат-икромини жойига қўяр, бир коса гулоб ёки эчки айрони билан сийлаб, сўнг дил баёнига тушиб кетишарди.

Мана энди ёлғиз суянчи ҳам уни тарк этди. Ўша куни негадир у қадар ёзилиб гап-лашолмаганди. Эҳтимол, юрагига тугиб қўйган панд-насихатлари бордир, эҳтимол, умр поёнидаги сўнгги хулосалар, ўгитларни ўзи билан олиб кетгандир. Шайх ажойиб инсон эди. Тариқат майдонига от солиб кирган “чавандозлар” кўп-у, бироқ ўз сулуки, ўз ғоясини илгари сурганлар бармоқ билан санарли. Боязид Бастомий, Мансур Халлож, Абулҳасан Харрақоний, Абусаид Абулхайр каби авлиёлар жунунтабиат, ҳамиша илоҳ ишқининг сархушлари ҳисобланардилар. Жунайд Бағдодий, Зуннун Мисрий, Абдуллоҳ Ансорий, Абуҳомид Фаззолий, Нажмиддин Кубролар эса “хушёр” валийлар тоифасига кирардилар. Шайх Рукниддин ҳам

ҳаётга соғлом тафаккур ила боқиб яшади, илмда ортиқчаликка берилмади, тариқатда ўзига муносиб йўл топа билди. У муридларига нисбатан қаттиққўл, синовлари оғир, машаққатли, айна чоғда ботинан очикқўнгил ва меҳрибон эди. Талабни кучайтиргани сайин меҳрни ҳам кўпайтириб борарди. Бир қўлида тарсаки тортса, иккинчи қўлида пешонангизни силарди.

Фаридиддин Мажидиддиннинг ижоза хатини шайхга берганида бу ҳол унга ёқмади. Мактубни кўз ўнгида бурдалаб ташлади. Кўнгил ёмон, ҳамиша ғайри фикр ёнида ёниб туради. Ёш йигит бу воқеани устознинг ўз салафига нисбатан ҳасадидан деб англади. Чунки Нажмиддин Кубро Рукниддин қолиб Мажидиддинни халифаликка танлаб олганди. Кейинчалик ҳамма сир-синоат шатранж тахтасидаги доналар юриши каби ойдинлашди. Ўшанда бузруквор унинг қалбидаги кибр-ҳавони сўндириш учун шу тадбирни қўллаган экан. Яхшики шу воқеа рўй берди. Билъакс, кимсан Хоразмшоҳ авлоди Нажмиддин Кубронинг суюкли шогирди, шайх ул машойих, ўн беш минг динорни сўфийлар мулки сифатида вақф эттирган зот “ҳовучида сув ичиб келган” Аттор эҳтимол шайх Рукниддинга “сўз бермаслиги” ҳам мумкин эди. Қолаверса, бу пайтда Фаридиддин элга танилган шоир, кўплаб тазкира ва мақоматлар муаллифи эди.

Энди, орадан йиллар ўтиб англадики, шайх Рукниддин уни жуда осон синов ила зеҳнидан ўтказган экан. Акс ҳолда сасиган суяк ғажитиши (Румий шу имтиҳондан ўтган) ёки бозорда жигар сотиши (Бурса шаҳри ҳокими Маҳмуд Худойи ҳам шу тарика элакдан ўтказилган) мумкин эди-ку. Ҳа, барибир ҳамшаҳарлиги қўл келган бўлса не ажаб. Боз устига устози отаси томонидан уюштирилган маънавий суҳбатларда қатнашган, ўшанда даврага хизмат қилиб юрган ёш Фаридиддинни кўргандир.

Аттор дафн маросимидан сўнг қабристонда узоқ қолиб кетди. У дунё омонатлигини билса-да, ота-онаси ўтганида ҳам бу қадар ёлғизлигини ҳис этмаган эди. Бошини кўтариб, кўз ўнгида дўмпайган қабрлар кўринганида назарида умри бесамар кечаётган каби туюлди. Ҳазрати Азроил ташрифини ёлғиз яратган билади. Эҳтимол, аллоҳ унга узоқ умр берар, эҳтимол, паймонаси тўлиб қолгандир. Қандай мавҳумлик?! Лекин шу синоат туфайли одамзот охират ғамини

кўрмайди, гўё дунёга устунлик даъвосида яшайди, ўлимни ёдига олмайди. Ўлим эса қош билан қовоқ орасида. Ўлим ҳақ!

“Эй банда! – хаёлан одамзотга мурожаат эта бошлади у, – сен жаҳонни икки эшикли работ деб бил – бу эшигидан кириб, унисидан чиқиб кетасан. Сен ғафлат уйқусидасан ва ҳеч нарсадан хабаринг йўқ. Хоҳласанг-хоҳламасанг қисмат кўлидасан. Агар гадо ёки подшо бўлсанг ҳам, икки газ бўз ва тўққизта ғиштдир охириги мулкинг – дунёдан орттирган матойинг. Сен токи фалак остидасан, озод эмассан. Бахт ва бахтсизлик ҳақидаги тушунчаларинг бўш ва бемаъни. Ташла бу ҳавойи хаёлларни! Агар мулку бойлигинг еру кўкдан иборат бўлса ҳам, оқибат гадойсан. Аллоҳ меҳрининг гадойи! Фоний дунё бамисоли Искандар. Бу фоний дунёдан кетарда, Искандардай қудратли шоҳ бўлсанг-да, агар кафан насиб этилса, комронсан!”

Аттор Искандар ва гадо мулоқотини эслади. Жаҳонгир мағрибзамин ерларини фатҳ этади. Ўша мамлакат подшоси жангда ҳалок бўлади. Ғолиб шоҳ аҳолига мурожаат қилиб: “Эй оқиллар, орангизда насл-насаби тоза, ақли ўткир, нафси ўлик зот топилса, мен уни сизларга бош қилишга тайёрман”, – дейди. Одамлар ҳамиша хилватда яшириниб юрадиган, гўристонларда ётадиган донишманд гадо тўғрисида унга хабар берадилар.

Аёнлар ўша гадони топиб, шоҳ қошига келтирадилар. Гадонинг усти юпун, эти устихонига ёпишганлигига қарамай, кўзлари чакноқ, юз ифодаси жасоратли, лутфида олам ҳикмати намоён эди. Унинг кўлида иккита бош суяги бор эди.

– Қўлингидеги суякларни нега кўтариб юрибсан? – дея сўрайди Искандар. Гадо жавоб айтади:

– Мозордан ўтаётганимда очиқ гўрларда шу икки суякка кўзим тушди, аммо уларнинг қай бири шоҳники-ю, қай бири гадоники эканлигини ажратолмадим. Модомики, ўлганда бу икки “мато” бир экан, тириклигидаги низоларга не ҳожат, деган иштибоҳ мени кийнайди.

Бу каломдан завқланган шоҳ уни ўзи босиб олган юртга ҳукмдор этмоқ ниятини ошкор қилади. Бироқ гадо жаҳон фотиҳи олдига тўрт талаб кўяди ва агар шу шартларимни бажаришга қурбинг етса,

айтганингга кўнаман дейди.

Искандар кулимсираб, “Шартингни билайлик-чи?” деган маънода ёни-верига қараб кўяди. Гадо дейди: Менга ўлими йўқ ҳаёт бергин; қарилиги йўқ абадий ёшлик инъом этгин; туганмас бойлик сўрайман; ғам-андухсиз кечадиган умр ваъда қил!

Искандар бу талабларни яратгандан ўзга адо эта олмаслигини уқтирганида, гадо унга: “Кўлингдан шу арзимас юмуш келмас экан-ку, менга подшоҳлик тожини кийдирмоққа қандай ҳаддинг сиғди, асли кимлигингни унутдингми?” – дея мулзам ўтида қовуриб ташлайди.

Шу ривоят неча йилдирки, Атторга тинчлик бермайди. Назарида бутун дунё сир-синоати, мазмун-моҳияти кафтдай ҳикмат сандигига жойлангандай. Тўғриси, “Илоҳийнома”нинг ёзилишига ҳам шу ривоят сабаб. Ҳозир бу асар охирлаб қолди. Унинг саҳифалари сўз кудрати ила қанча нодир воқеалар, нақллар, ибратли ҳикоятлар ила зийнатланди. Шунга қарамай, кўнгли тўлмайди, назарида ўша шоҳ ва гадо мулоқотида ифодаланган ҳаёт ва ўлим хилқатини етарлича очиб беролмагандай. Шу боис, китоб аввалида руҳга мурожаат қилиб, қалбидаги исённи, йўқ исён эмас, тийиқсиз оловни тилига кўчиради. У шундай ёзади:

– Руҳ одамнинг ичидадир, шунинг учун ҳам сен ўз ичингга сафар қилмоғинг керак. Ҳизр каби мардлар йўлига қадам кўйгин, токи айланувчи чархи фалак атрофингда гиргиттон бўлсин. Эй Руҳ, маконинг Нуҳ кемаси, замонанг эса аллоҳнинг каломидир. Сулаймон кудрати сенда, Юсуф жамоли ҳам сенда. Шунга муносиб бўл, шунга яраша амал кўрсат. Иброҳим каби содиқ ва собит бўлгин. Исодай ишқда дамсозу Мусодай мўъжизакор бўлгин. Семурғ каби қанотларингни ёз. Сеҳргар ҳам, яратувчи синоаткор ҳам ўзингсан. Агар ҳар ишга жаҳд этсанг, мустафо бўлур мададкор сенга! Ўз кўзинг билан боқ ўзингга, сўзга ўралгин. Икки оламнинг асоси сўздир.

– Эй кеча-кундуз ғам чекувчи, ҳирс кўлида ночор киши, сен раззоққа суян, имон-эътиқодда мустаҳкам бўлиб ишонгил. Унга сабр қилиб тинчлан бир оз. Фақир йўлини танла, чунки фақирлик расули акрамдан мерос: агар сен аллоҳнинг фақир нурига йўғрилсанг, банда бўлсанг ҳам, Сулаймон қадар шараф топасан. Расулulloҳ (с.а.в.)

хокисорлик, тавозуъ ва камтарликда бемисл эдилар. Ўзлари уй супурар, ўтин ёрар, сув келтирардилар. Туя устида ухлаб олардилар, ҳамма ишни қилардилар. Ҳеч нарсадан орланмасдилар. Ойша онамиз билан бирга хушчақчақ бўлиб югурардилар, масжид қурилишида ғишт ташиб, лой узатиб берардилар. Кавушларини ўзлари тикардилар, гоҳи болалар билан кўшилиб ўйнардилар ҳам. Жойнамоздан қолмасдилар, касал кўришни улкан савоб ҳисоблардилар. Ҳалимлик ва ҳаё кони эдилар.

Бу бизга ибрат эмасми ахир?

Аммо ёлғончи дунё шундайки, ибрат излаганга ибрат, иллат излаганга иллат ҳам-роҳдир. Бугунги амалдор пиёда юришни, касал кўришни, жабрдийда арзини тинглашни, авом билан сўзлашишни, ҳаттоки эл-улусга кўринишни ўзига ор деб билмоқдаларки, бу шак-шубҳасиз қалбини раҳмон эмас, шайтон эгаллаганидандир. Банда ҳазрат Али гапига кулоқ тутганида, олам ила охират, мағриб ила машриқ қадарлигини ва бирига яқинлашиш иккинчисидан узоқлашиш бирла баробарлигини англаб етмасмиди.

Банданинг ожизлиги ҳам шундаки, ғам чекиш арзийдирган ташвиш қолиб, ғам келтирадиган ташвиш – дунё ташвишида андармон юргай. Билмайдики, дунё ташвиши дунёда борлигини, охират ташвиши қиёматга қадар елкасида юк эканлигини.

Бугун бой-бадавлат кишилар фақирлар аҳволига кулгай ва бу кулги жаранги ўлим шаробини ичгунича таралгай. Эртага қиёмат кўпиб, ҳақ ила ботил тарозуга кўйилганида фақир нигоҳига ул бадавлат дош беролгаймикан?

Кошки бу сўроқ моҳиятини тириклигида англагувчи зотлар кўпайса?

Кошки фоний дунёда одамдан одамнинг фарқи йўқлигини тан олгувчилар топилса? Қизиққи, кечагина носқовоққа нон борми дея изиллаб юрган ва фалак гардиши ила чўнтагига қўр тушган бойваччалар ўтган кунини тезда ёдидан чиқаргайлар. Бугун амал супасига чиқиб, таниш-билишларга-да қўл чўзиб саломлашишни ўзларига ор санаганларга не дейсиз. Наҳотки, инсон тафаккури шунчалар мўрт, шунчалар эгилувчан. Наҳотки, бугунги омад умри атиги кўз очиб юмгунчалик оний фурсат эканлигини тушуниб, шунга

лойиқ муносабатни йўлга қўйиш оғир кечса?

Дунё яралгандан буён не-не набилар, қанчадан-қанча валийлар ҳаёти, ёзиб қолдирган панд-насихатлари бамисоли йўлчи юлдуз мисол инсониятни нурли, чароғон манзилларга чорлайди. Бироқ акс одам ёруғликдан зулматни хуш кўради, қадрини қоронғиликдан қидиради. Бу жумбоқ сирини очишга қани имкон топилса.

Фаридиддин қабр туфроғини қўллари билан силади. Гўё устозининг серсоқол юзини эркалагандай ожизгина таскин туюб, бемаҳалга қолмай деган андишада оҳиста уйи томон юрди. У қалин пахса урилган мозорбошидан катта йўлга чиққанида ғира-ширада бир тўп одам кўзга ташланди. Аввалига шайх муридлари мени кутиб туришибди шекилли, деган хаёлга берилди. Аммо зум ўтмай бу шунчаки хом хаёллиги билинди.

– Ана ўзи, уринглар! – деган ҳайқириқ атрофни тутиб кетди.

Оломон бир тўп олов каби думалаб Фаридиддин оёғи остига қадар келди-ю, ҳайтовур ҳеч ким унга ташланишга журъат қилолмади.

Шайх хотиржам эди. У афт-ангори кўринмаётган тўполончиларга босиқлик билан мурожаат этди:

– Тинчликми, биродарларим, бирон нимарса йўқотдингларми?

Қўлига беҳи таёғини ушлаган ўрта бўйли бақалоқ, узун мўйлови чироқ пилигидай осилган одам ортига қараб дадиллангач, баланд овозда дағдаға қилди.

– Биз оромимизни йўқотдик.

Аттор ҳеч нарса англамай елка қисди.

– Унда мендан не истайсизлар?

Бу сафар новча, юзлари ич-ичига ботган, яктаги устида шалвираб, худди полиз қўриқчисидай турган киши гапга аралашди.

– Сиз китобингизда анави Абу Толибни, ўн икки имомни мақтаб, шиалар тегирмонига сув қуйибсиз.

Гап нишоби қаёққа оқаётганлигини билгач, Аттор бошини адл кўтариб жамоатга юзланди.

– Хўш, айнан қайси китобимни назарда тутаяпсизлар?

Бирдан оломон ўртасида ғалати шивир-шивир бошланди. Ойдинлашдики, низо тарафдорларидан ҳеч кимнинг асар ҳақида тасавури йўқ, ҳатто кўзи билан кўришмаган. Шунга қарамай бояги

бақалоқ одам вазиятни бой бергиси келмай уламога қараб ўшқирди.

– Э, қай бирини айтайлик. Биз анчадан буён сезиб юрибмиз, сиз шиалар тарафидасиз.

Ҳазрати Аттор икки кўлини баланд кўтариб, одамларни тинчлантирди.

– Халойиқ, бузгунчиларнинг алдовига кириб адашманг. Мен аллоҳга шукур ахлисунна вал жамоа мазҳабидаман. Ёзган китобларим фақат дини исломга хизмат қилади. Мақсадим, одамларга маърифат улашиш, холос. Масалан, “Уштурнома”ни оласизми, “Мусибатнома”ми ёки “Илоҳийнома” – ҳамма-ҳаммасида...

– Бас қилинг, энди бизни чалғитолмайсиз, – орқа тарафдан норғул, боши катта, кўзлари хунук киши оломонни ёриб, ўртага чиқди. – Мана бу рисола сизникими?

Аттор ҳали хаттотлар кўлида кўпайтирилмаган “Мазҳорул ажойиб” асари қай тарзда ақидапараст мутаассиблар кўлига тушиб қолганидан ҳайратланди.

– Сизлар китобни ўқидингларми ўзи? – устоз энди бир оз саросимага тушиб сўради.

Бу саволга жавоб қайтарилмади. Давангирдай икки йигит унинг икки кўлтиғидан судрашиб, хонадонига олиб келишди. Ҳазрати Аттор уйидаги тўс-тўполон, босқинчилик, ур-йиқитни кўриб, вазият ўзи ўйлаганидан қалтис эканлигини тушунди. Эссиз, ўшанда устозининг маслаҳатига амал қилиб, Нишопурдан чиқиб кетса бўларкан. Ҳозир чаласавод муллаларга ваъз айтиш, ўзини оқлашдан заррача наф йўқ эди.

– Мендан нима истайсизлар? – деди у бояги норғул кишига юзланиб. – Агар бошим керак бўлса, ана елкамда турибди. Молим зарур бўлса, торгинмай олаверинглар, барибир менга ортикча дунё керакмас. Фақат тезроқ мақсадга кўчинглар.

Фитна бошлиғи ёқимсиз кулди.

– Бошингиз ўзингизга сийлов. Биз отангиз Иброҳим Аттор ҳурмати бир қошиқ қонингиздан кечдик. Фақат эрталаб бомдодга қадар шаҳарни тарк этинг. Акс ҳолда Мансури Ҳаллож қисмати сизни ҳам бошингизга тушиши мумкин.

Бирдан хонадон соҳиби сергак тортди. Вожабо, бу товушни

илгари қаерда эшитган. Наҳотки тонг каби тиниқ хотиралари келиб-келиб шу пайтда панд берса? Йўқ, бу овоз унга жуда-жуда яқин. Бу гулдурос товуш ҳамон кулоқлари остида жаранглаб турибди. Ҳа, худди шундай. Бу бақироқ одам Мажидиддин Бағдодий қўлида сабоқ олган, кейинчалик унинг синовларига дош беролмай, амал-тақал билан сарой хизматига бел боғлаган Шарифбек эди. Унинг отаси мулла Қосим заргар майиздай мулойим, беозор киши сифатида бутун Шодияхга танилганди. Аммо, онаси Нигина ойим чакки қадами учун заргар хонадонидан қувилиб, отаси Тўхташ дегрез уйига қайтгач, кўп ўтмай Шомга сафарга чиққан карвонбоши билан тил топишиб, домдараксиз йўқолганди. Тўхташ дегрез набираси Шарифбекни Хоразмга – Хоразмшоҳ авлодидан саналган Мажидиддин Бағдодий хизматига топшириб қайтганди. Шарифбек бобосининг акси – одамови эди. Дўстлар суҳбатини сира хушламасди. Толиби илмлар сабоқ олишаётганда у бир чеккага бориб, бош-учи йўқ хаёл дарёсига ғарқ бўлиб ўтирарди. Кимдир уни суҳбатга чорласа жаҳли чиқиб, худди дакан хўроз каби кекирдагини чўзиб, жанжал қўзғашдан тоймасди. Кўпчиликка қўшилолмаганлиги учун ҳам илмдан бешиб, сарой хизматига кирди. Бир ҳисобда ўз табиатини яхши тушунган экан, зулмкорлиги, қаттиққўллиги боис тезда юқори лавозимларга кўтарилиб, охири шайхулисломнинг хос аёнлари сафидан жой олди. У илм кишиси хизматида илмга, илм толибларига қарши иш олиб борарди.

Гўё яхши ўқимаганлиги учун ўзларидан ранжигандай кайфиятда юрарди. У қачон Нишопурга қайтади-ю, қачон навкарбошилиқ мавқеига эришди, бундан Фаридиддин Атторнинг мутлақо хабари йўқ эди. Чархнинг аёвсизлигини қарангки, бир пайтлар Жайхун бўйларида дунё ва охират, яхши ва ёмон, ҳақ ва ботил мавзуларида баҳслашиб юрган собиқ мактабдоши орадан йиллар ўтиб, соч-соколга киров қўнаётган етуклик манзилида туриб, ўз юртдошини танимаяпти. Танимаса ҳам гўрга, ҳозир ватанидан жудо қияпти.

– Шарифбек! – Ҳазрати Аттор худди йигитлик давридагидек очикқўнғиллик билан мурожаат қилди. – Наҳотки ҳар нарсага равшан қувваи ҳофизангиз болалик дўстингизни эслашга қолганда ожизлик қилур. Бошқалар менинг тилагим не, қай мақсадда қоғоз

қоралагаймен, эҳтимолки билишмас, аммо сиз мени англар эдингиз-ку?

Навкарбоши куюқ қошларини чимириб, худди чўлдан чиққан туя каби беўхшов, бепардоз пишқирди.

– Ҳақ гап, бошқалар сизни фаҳмлашмас, бироқ мен дилингиздаги қора гардни кўпдан илғаб юргаймен. Сиз авомнинг соддалигидан фойдаланиб, аларни эгри йўлга даъват қилурсиз, Пайғамбар (с.а.в.) суннатларидан чалғитиб, Алини юксакликка кўтарурсиз. Сиз шиалар тегирмонига сув куйиб, Нишопур суннийлари оёғига болта урурсиз. Такрор айтаменки, отангиз Иброҳим Аттор паноҳида омон қолгайсиз. Йўкса, бир имо-ишора ила шаҳидлик мақомида чин дунёга равона бўлгайсиз. Майли, эски дўстлигимиз хурмати, эрталаб бомдодга қадар сизни ҳоли кўюрмен. Аммо, бомдод намозидан кейин қорангизни кўрсам, ҳатто жойнамоз устида ҳам жонингиз омонлик топмас. Мендан шафқат тиламанг.

Пири комил битта-битта босиб собиқ дўсти қаршисига келиб тўхтади. Унинг тикандай қаттиқ қоп-қора соколи, тунд афтига узок тикилди. Шарифбек бу нигоҳга тоб беролмай, юзини тесқари бурди. Аммо жойидан кўзғалмади.

– Сиз мени ўлим бирлан кўрқитурмисиз?!

Кутилмаган савол таҳдидчини анчайин эсанкиратиб қўйди.

– Наҳотки сиз ўлим мўмин учун туҳфа деган ҳадисни ёддан чиқардингиз? Наҳотки бевафо дунёдан ажралмоқни оғир фожиа деб ўйлагайдурсиз?

Навкарбоши истехзоли кулди.

– Агар сиз айтганича фикрланса бу дунёда тирик зот қолмас эрди. Ҳаёт инсонга бир марта берилгай ва ҳеч ким дунёдан кўзи очик кетишни истамагай.

Аттор қаршисидаги бу одам йигитлик чоғлари олган билимларини-да елга учирганини, вужудини аллақачон жоҳиллик ва зулмкорлик туйғуси банд этганини тушунди. Зотан, нодон билан мубоҳасалашмоқ тушни сувга айтмоқдан ҳам маънисизроқ эди. Шунга қарамай у дилидаги фикрини тилига кўчирди.

– Сиз ҳақсиз, ҳеч ким ногаҳоний ўлим шаробини тотмоқликни ҳавас қилмас. Илло, ўлимга тайёр мўмингина унинг ташрифидан

чўчимайдир. Афсуски, аксарият кишилар ўлим ҳақлигини фақат Азроил алайҳиссалом шарпасини сезгандагина англаб етурлар. Ҳолбуки туғилмоқ, ибтидо эрса, чин дунёга рихлат умр интиҳосидир. Ибтидо мавжуд эканму, демак, интиҳо ҳам аниқдур.

Бадбахт Шарифбек ҳозир бундай суҳбатга орзуманд эмасди. Унинг мақсади битта – шаҳар қозиси амрини вожиб этиб, суннийлар орасида норозилик кайфиятини уйғотган мана шу инсонни юртидан бадарға қилиш, ҳовлисини, мол-мулкини тортиб олиш, шу хизмати эвазига ҳукмдорлар эътиборини қозониб, янада юқори мартабага эришиш эди. Шу боис у гапни чўзиб ўтирмади.

– Тонг яқинлашмоқда, вақтингиз зиқ. Қўрқаманки, бу тонггингиз шомга, дилингиз хуфтонга айланмасун! Эсни борида этагингизни ёпиб, ўзингизни махфияга тортинг. Акс ҳолда мендан илгари бошқалар гўштингизни хомталаш қилиб юборишгай.

Навкарбоши фавқуллода таъсирли нутқ ирод қилганидан мағрурланиб, ҳовли саҳнидаги ўрик шохига боғланган тулпорига сакраб минди-ю, сағрисига камчи босди. Чунки унинг бир парча гўштан иборат юрагида тундан-да қора ниятлар уя қуриб олган эди.

Вазиятни тушуниб етган Аттор бор бисоти – энг зарур китобларини хуржуннинг икки лунжига жойлаб, елкасига илди-да, ортига ҳам ўгирилмай киндик қони тўкилган ватанидан бош олиб чиқиб кетди.

11

Аллоҳ инсонни азизу мукаррам яратди. Ёруғ дунёдаги на тирик ва на жонсиз унсур бу каби эҳтиром тахтига ўлтирмаган. Не тонгки, ҳеч бир мавжудот эришмаган юксак мартаба соҳиблари бот-бот ўзининг кимлигини унутиб қўйса. Раббим ёрлақанган махлуқни бошқа бир махлуқ хорласа. Ўша хорлаши баробарида ўз яратгувчисига исён кўтараётганини сезмаса. Ақл танимоқ қанчалар узоқ давом этгувчи риёзат, қанчалар машаққат. Аммо тирноқлаб тўпланган тафаккурдан ажралиш шунчалар жўнми, осонми? Инсон киссасидаги сарик чақадан жудоликка бардош бериши нечоғлиқ оғриқли, азобли, билъакс ақлни ўғирлатмоқ худди ёнғоқ пўчоғидан ажралмоқ каби

енгил кўча-я. Агар қозию имомлар, мутаассиб домлалар эс-хушини бадарға қилишмаганида олтмиш йилдан буён илм излаган инсонга бу қадар беписандлик, бу қадар хурматсизлик кўрсатишмасмиди?

“Мазхарул ажойиб” (“Мўъжизаларнинг кўриниши”) аслида тўртинчи ҳалифа Али ибн Абутолибни мадҳи эмас, бу асар инсон руҳиятидаги улуг ўзгаришлар, шиддату зиддиятлар ҳақидаги ички кечинмалардан иборат, холос. Лекин биров гул ифорини сезаркан, бошқаси фақат тиканига аҳамият бераркан. Бу тикан ўзгага озор учун эмас, балки ўша гулғунча муҳофазаси учун зарурлигини ҳамма ҳам бирдай билавермайди, шекилли. Билмаслиги нуқсон саналмас, бироқ билмаганидан уялмай билгувчига кафан бичишлари чинакам фожиа. Бу шундай фожиаки, унда жаҳолат маърифат йўлини тўсур, илм хорланур, нур сўндирилур.

Рости, оқшомги можаро Атторнинг жисмоний ранжига сабаб бўлса-да, руҳан чўққирмади. Боиси у юрагининг туб-тубида барибир шундай ҳол юз беришини кутиб яшарди. У аллоҳнинг синовини билиб-билмай йўл қўйган хатолари учун кафорат деб тушунди, ботинида ажиб бир хузур лаззатини ҳис қилди.

У Нишопурни неча бор тарк этган бўлса, барибир аллоҳ айтган кун яна қадам ранжида қилишига умид ила хотиржам йўлга тушарди. Боз устига у ҳеч қачон аниқ манзилни кўзламасди, изн оёқларида, фикр эса ўзига етишмоқ орзуси ила банд эди. Назарида узоқ муддат ижод кучоғидан бўшамагани боис, яратган эгам уни гўё олам билан таништирмак, ҳаётни яқиндан кузатмоқ сайрига чорлагандай. Уйда оёғига иш қолмай, тафаккурга зўр берган эди. Энди ақл-идрок бир оз тин олиб, оёқ пайлари чўзилур дамлар келди.

Йўл текис, тевараги кўм-кўк майса гиёҳлар билан қопланган эди. Олис-олисларда виқорли тоғлар тўшини қуёшга тоблаб, куч-қудратига ўзи маҳлиё бўлиб, ястаниб ётгандай. У билмайдики, бу қудратда на маъно, на мазмун ва на орзу-умид бор. Турган-битгани шу яланг савлати, холос. У минг ғурурга тўлмасин, минг бора керилмасин, Аттор каби оддий ялангоёқ ҳам депсаб кетиши мумкин. Негаки, инсонда онг ва аллоҳ ато этган жон бор. Тоғларда қадди-қомати, тик қоялардан бўлак ҳеч вақо йўқ. Тоғ асрлар оша мудраб, кўз очгани эриниб ўтади. Инсон зеҳни, ақл-идроки билан тошни ёради.

Шу боис ҳам олам одам билан гўзал. Бу борада маънавий пирлари Боязид Бастомий, Мансур Халложлар ажойиб фикрлар қолдиришган.

Ҳазрати Аттор туфроғи кўпчиган пода йўл адоғидаги қияликда бир оз тин олмоққа эҳтиёж сизди. У ҳоригани учун эмас, шунчаки Қубайс тоғи этагидан туриб, булутларга санчилган чўққилар викорини яна бир карра дилдан туймоқ умидида тўхтаган эди. Елкасини эзган оғир хуржун залвари энди билинди. У китобларни туфроқли ерга қўйгиси келмай, ёни-верига кўз тикди. Агар яна озгина қадам босилса, яккам-дуккам арча дарахтларига етиб олиши мумкин экан. Пири комил шундай қилди, дастлаб дуч келган баҳайбат арчанинг қуриган шохига хуржунини илиб, ўзи сийраккина ўт-ўланлар қоплаган сайхонликка ўтирди. Негадир боя хаёлида ярқ этган Мансур Халлож сийрати дилига ўрнашиб қолди. Эринмай жойидан қўзғалиб, хуржунини титкилади. Туя териси қопланган мовий муқовали дафтарни очиб, керакли саҳифасига кўз югуртирди.

“Мансур Халлож! Тенги йўқ олим, буюк ишқ соҳиби эрди. Ўн саккиз ёшида Абдуллоҳ Тустарий хизматига кирди. Тустардан Басрага келди. Абу Амр Ўсмон Маккий билан саккиз йил суҳбат тутди. Яъқуб Оқто каби замонасининг улуғ алломаси қизини унга раво кўрди. Бироқ инжитмади. Бағдодга борди. Жунайд билан танишди. Фейл-атвори анча терсроқ эди. Жунайддан қаттиқ масала сўради. Жунайд бундан оғринди, сукутни афзал билди. Аммо дилидан ўтганини кейинроқ ошкор этди:

– Яқин орада сени дорга осгайлар ва гўштингни парча-парча қилгайлар.

Мансур ҳам чекинмади:

– Мени дорга осишган куни сен суратингни ўзгартириб, бошқа кийимлар кийгайсан. Менинг қатлимга фатво бергайсен.

Вақтики келиб ҳар иккала авлиёнинг башорати ҳақиқатга айланди.

Ўшанда Жунайд ҳазратлари қаттиқ изтиробда қолиб, ўз хатти-ҳаракатини шундоқ изоҳлаган экан. Яъниким, “Биз унинг зоҳирини ҳукм қилурмизким, қатл қилинувчидир. Ботинини аллоҳ билур”.

Мансур Халлож таълимотини шайх Абдуллоҳ Хафиф, Абул Қосим, Абу Саид, Абул Хайр, Абу Али Фармадий ва Абу Юсуф

Ҳамадоний давом эттирганлар.

Ҳазрати Аттор беш, балки ундан-да зиёд авлиёуллоҳлар зикрини қоғозга қоралади, амалини ўрганди, аммо Мансур Халлождайин марди-майдонни билмади.

Асли валийлик мардлик саналур, илло Мансур мардларнинг марди эрди.

Ундан сўрадилар:

– Аллоҳга йўл қандайдир?

Деди:

– Икки қадамдир: бир қадам дунёдан ўтказгайсан, бир қадам охиратдан ўтказгайсан, токи аллоҳга етишгайсан.

Яна деди:

– Дунёни тарк айламоқ нафс зуҳдидир. Охиратни тарк айламоқ кўнгил зуҳдидир. Ўзини тарк айламоқ жон зуҳдидир.

Мансурни тушуниш осон эмасди. Ўзи эса мени фақат аллоҳ билса бўлди, раббимни кўйиб, ҳаққа юзланмайман, деб туриб олди. Шу боис уни элликта шаҳардан қувиб солдилар. Алалхусус, дорга осилди.

У қатл этилган кеча шайхлардан бири намоздан фориғ бўлгач, хотифдан бир овоз эшитди:

– Биз Халложга асроримиздан бир томчи ошкор этдик. У бу сирни фош айлади. Ҳар ким султонлар сирини фош этса, жазоси будир!

Шайх Шиблий тушида уни кўрди.

– Сенга шунчалар азобу ситамни раво кўрган халқни ҳақ нима қилди?

Халлож жавоб берди:

– Ҳар икки тоифани ҳам раҳмати билан сийлади. Алардан бир гуруҳи ҳолимни билиб шафқат этгани боис раҳмат қилинди. Бошқа гуруҳ эрса ҳолимни билмай, ҳақнинг амри вожиб бўлсин деб азоб берганди. Шунинг учун улар ҳам ҳақ раҳматиға сазовор бўлди”.

Ҳазрати Аттор ёзганларини ўқир экан, дилини шу қадар маҳзунлик эгалладики, ҳатто уйдан қувилганида ҳам бу каби забунликка тушмаган эди. Шу вайдан дарров рафторни ёпиб, устоз руҳига атаб икки ракат нафл намозини адо этди. Шунда унинг дилидаги ғашлик ва хавотир тарқалиб, вужудини руҳий сокинлик қоплади.

У пешин намозини ҳам арча соясида адо этиб яна тепаликка қараб ўрлади. Гарчи бадарға қилинганида олдида аниқ мақсади йўқ эрса-да, энди фикрлари тиниклашиб, борар манзили ойдинлашаётганди. У ота ҳовлисидан чиқиб, бот-бот шу кимсасиз тоғ сўқмоқларида ҳафталаб беҳудлик ҳолатида юрган, ўзинида унутиб, фақат аллоҳ дийдорига етишмоқ орзусида хилватга чекинган пайтлари бўларди. Кенг уйга сиғмаган муштдай юрак тоғ ёнбағирларида, бир-бирига чирмашиб ётган тўқайзору чакалакзорларда, товонини тешадиган майда тош зарралари устида ададсиз таскин топарди. Ана ўша кезлари у бир буюк ҳақиқат юзини очди: жон қанча азоб чекса, руҳ шу қадар ҳаловат топади. Вужуд қийноғи дил хотиржамлигига қалит. Инсон танаси бамисоли бир либос, у аллоҳнинг омонати сақланадиган жасад. Жон эса ўша жасадга нур бағишлайди, унга чирой беради, асл мақсад сари чорлайди.

Ҳазрат шу ўйлар оғушида яна анча юрди. Энди тоғ йўли тасма каби кичрайиб борар, олға босиш ҳам шунга яраша қийинлашарди. У дуч келган арча танасига суяниб, яна озгина нафас ростлади. Бошини кўтариб, виқор-ла қад керган тоғларга тикилди. Ҳали Қоплондарагача озроқ йўл босиши зарур. Агар бир оз шошмаса шом қоронғисига қолиб кетади. Аслида тик йўл бўлса-ку тирмашиб ҳам чиқиб оларди. Афсуски, ойнадай силлиқ харсангларга оёқ босиш хавфли, сал сирғалдингми, кушдай қанот ёзмай тубсиз жарликка кулаб кетиш ҳеч гап эмас. Яхшиси, тоғ ёнбағрига чирмашган синашта йўлдан адашмай юргани маъқул. Қош қораймай Қоплондарага кўтарилиб олса, у ёғи бир чақиримлик масофа ҳам кенг сайҳонлик. Билмаган одам булутларга бурун санчган тоғ елкасида бундай кенг ва хушманзара чаманзор борлигини етти ухлаб тушида ҳам кўрмайди. Ҳазрат эса бу ердаги ҳар туп дарахт, ҳар бир гиёҳни беш панжасидай биледи. Чунки, болалигида отаси Иброҳим Аттор билан доривор ўт-ўланлар, томирлар қидириб оёғи етмаган жой қолмаган. Гоҳида Қоплондарадаги Қасрат ғорида ҳафталаб қолиб кетишарди. Ҳаттоки, озиқ-овқати бор-йўқлигига ҳам аҳамият беришмасди. Чунки ёз ва куз фаслида дара атрофидаги ёввойи мевалар, ёнғоқ ва цитрус ўсимликлари фарқ пишиб ётарди. Камдан-кам одам чиқадиган бу гўшани табиатнинг ҳали гард қўнмаган, шаффоф жаннатига қиёслаш

мумкин эди.

Меваали дов-дарахтлардан ташқари турли шифобахш, доривор ўтлар, дармондори илдизлар танга шифо, дардга даво эканлигини тажрибали ҳаким Иброҳим Аттор жуда яхши биларди.

Фаридиддин Аттор бир амаллаб дарага кўтарилганида бу ердаги турфа хил гуллар, ям-яшил ўт-ўлан, майса-гиёҳларни кўриб кўзи яшнади. Айниқса бу ернинг ҳавоси бўлакча, худди ўпкага ўзи қуйилаётгандай. Ҳазрат табиат жозибасига завқланиб анчагача қилт этмади. Сўнг ёлғиз оёқ йўлдан сайхонликдаги гулзор оралаб Касрат ғори томон қадам ташлади.

Ғор унчалар чуқур эмасди. Аммо ёмғирли кунларда, саратон офтоби олов пуркаган кезларда баҳоси йўқ бошпана эди. Қизиқки, ғор ҳамиша покиза, табиий ҳолатда сақланарди. Тўғри, шаҳар ғала-ғовуридан зериккан ёш-яланглар, табиатга ошфта кишилар бот-бот бу манзилга келиб туришарди. Шунга қарамай, ҳеч ким бу ошён тозалигига гард кўндирмас, ўзларидан ахлат ёки овқат қолдиқлари қолдирмасди. Бунинг сабабларидан бири ғорда фаришталар яшайди, агар у ифлосланса фаришталар қочиб кетади, деган ривоятнинг тарқалганлигида эди.

Ҳозир ҳам худди келинчак тушган хонадондай файзли кўринган Касрот ғори ҳазратнинг гўё қадрдон хонадонидай туюлди. У тош супа устига хуржунини ташлаб, юмшоққина ўтлоқ узра чўзилди. Ана шунда илк бора вужудида чарчоқ аломати пайдо бўлганлигини туйди. Ёш ўз ҳукмини ўтказаетган экан, демакки, мўлжалдаги ишларга улгурмоқ, авлиёлар китоботига тартиб бермоқ, тўплаган манбаларини тезроқ қораламоқ лозим. Аммо, бу масаланинг бир жиҳати, холос. Ҳали олдинда қанчадан-қанча номи унутилаёзган, эл-улуснинг хотирасидан кўтарилаёзган шайхлар, султонул орифинлар, авлиёлар бор. Чашма кўзи энди очилмоқда. Бу илм ва тафаккур булоғидан минг-минглаб қалблар баҳра олишлари, фикр жавоҳирларидан баҳраманд бўлишлари керак. Фақат умр етса бас, фақат жон танни тарк этмай турса бас.

У ёнбошига ўгирилиб, бўлажак “хосхонаси”га кўз югуртирди-ю, кутилмаганда бутун вужудида титроқ уйғонганлигини, қалби жунбишга келиб, ҳис-туйғулар уммонига кўмилаётганини туйди.

Фақат бир фикр туфайли у шу фараҳбахш онларни бошидан кечираётгандай эди. Шу топда у пайғамбар (с.а.в.) ҳам, аллоҳ томонидан ваҳий нозил бўла бошлаган кезлари Хиро ғорига келиб, инсониятни саодатга чорлагувчи оятларни дилига муҳрлаган тенгсиз дамларини ҳаёлида жонлантирганди. У ўз ҳаётини расулуллоҳ (с.а.в.) ҳаётидаги воқеаларга монанд яратган аллоҳга ҳамд-санолар айтиб, кўзларидан оқаётган шашқатор ёшларини тия олмасди.

Кўздаги ёш тинди. Бу зумрад томчилар қалб ойнасини чиннидай тозартириб, гардини ювгандай эди. Вужуди укпар парчасидек енгил тортганди. Ажиб ҳол; худди тоғлар унинг остида ҳайрат ила боқаётгандай, қанотини сезмайди-ю, булутлар орасида сокин сузаётгандай. У илгари ҳам беҳудлик лаззатини тотганди. Аммо бу сафаргиси ўзгача кечди. Гўё икки дунё ҳаловати қандайлигини туйди. Ва бу ҳол аллоҳнинг қудрати қанчалар улуғ, қанчалар чексизлигидан далолат каби узоқ давом этди. Фикрлари чашма суви каби шаффофлашди, тил жиловланди, дил жунбишга келди. Юрагининг қат-қатидан “Илоҳийнома” аввалида айтилиши зарур бўлган ҳамди беҳад уфуриб, гўёки осмони фалакни тутгандай эди. Шунда у яна бир бор аллоҳ тилсимига тасанно айтди, шукур шарбатини димоғида туйди.

Бу ҳолатни таърифлашга сўздаги сеҳр, шеърдаги ҳикмат камлик қилади, инсон тафаккури тоғ олдидаги мунчоқ каби кичрайиб кўринар, қалбадаги қувонч, шодлик ва ҳузурбахшлик даражотини ўлчагувчи мезон топилмасди. Шунда у яна бир бор Қуръони каримдаги “Мен денгизлар, ўрмонлар, тоғу саҳролар, фалакка, аршу курсига сиғмайман, аммо мўмин одам қалбига сиғаман” деган оятни эслади. Эслади-ю, мўминлик бахти ҳар қандай бой-бадавлатликдан, сийму зардан, подшоҳлигу амалдорликдан беҳад юксак эканлигини кўнглидан ўтказди. Ўша покиза кўнгил қат-қатидан ушбу нидо янгради:

“Тангри таоло номи-ла бошладим. “Илоҳийнома”ни, барча номалар маъноси унинг номи-ла безанур. У шундай улуғ зотки, мулки завол билмас. У ҳақда сўзлагувчининг ақли хираланиб, тили лол бўлур. Унинг номи номларни шарафлаб, дилларга шодлик бағишлар, девонлар мундарижасининг боши ҳам шу ном. Бу номдан жонларнинг

оғзи шарбатга тўлур. Уни ёдга олувчининг тили дуру гавҳар сочар. Унинг номисиз бирор нарса йўқ. Барча мўъжизалар, хушбўй ҳидлар, рангин манзаралар, қудрат ва сифатлар, шону шараф, ору номус шу номдандир.

...Унинг зоти билан мавжуд олам шундай мустаҳкам вобасталик, боғлиқликка эгаки, сувдаги балиқдан фалакдаги ойгача жами мавжудот бир-бири билан узвий алоқадор. Лекин кўриниб турган бу дунё унинг чексиз олами олдида қилнинг қора рангидай мўъжаз ва кичик бир нарса.

Унинг марҳамати шундай улуғки, агар иблис ундан бир қатра баҳра олганида, барча нобакорликлари учун тиззасидан ерга кириб уяларди. У шундай ҳайбатки, сояси куёшни сўндирар.

У шундай улуғ даргоҳки, хизматига ошиққанлар ҳузурига йўл тополмас. У шундай безавол мулк-салтанатки, абадул-абад йўқолмас, эскирмас, вайрон бўлмас, емирилмас, камаймас, асло тугамас.

Бутун оламда ундан ўзга ёр йўқ. Шу олий ҳақиқат мағзини англамоқ учун азизу мукаррамлик етмасму, ақл-заковат машъоми хиралик қилурму? Нега чин дунё қолиб ўзи ёрдамга мухтож бандадан мадад сўрайсан? Агар юзта ошно-дўстинг бўлса ҳам, мард дарвешлигингга имон келтириб, барини бегона ҳисобла. Чунки чин дўст унинг ўзидир. Агар сенда тоғнинг сабри-ю, денгизнинг сафо ва софлиги бўлса, дўстга етишиш йўлидаги андух-ғамлар осонгина барҳам топажак. Агар ажалдан олдин наф-сингни ўлдиролсанг – олам сеники. Билки, у сенга яқин, сен ундан узоқдасан. Агар худо йўлига лойиқликка сабринг етишига ишонсанг ҳою хавас кўшқини тарк эт. Дунёга хавас кўзи юмилган чоғдан, илоҳий нигоҳинг ҳақ сари бошлайди.

Агар гадо ёки подшо бўлсанг ҳам икки газ бўз ва тўққизта ғиштдир охирги мулкинг, дунёдан елиб-югуриб орттирган матоҳинг. Энди айтчи, шу арзимас бисот учун имонни сотмоқ, риёга бурканмоқ, ишратга алданмоқ, зулмга эрк бермоқ, алалхусус ҳақдан чалғимоқ инсофданми? Бу нафақат инсонлик сийрати-ю сифати, айни чоғда аллоҳ берган ақл-идрокка ҳам хиёнат саналмасму? Ўйла, дунё ҳеч қачон сени деб ғам емайди-ку, нега сен унинг ёлғон жамолига кўнгили кўйиб, надомат чекасан. Жаҳоннинг сендай нодон ошиқлари бисёр,

унинг кайф-сафосидан сархуш кимсаларнинг адоғи йўқ, лекин у ҳеч бирига вафо қилмаган, қилмайди ҳам.

Эй кеча-кундуз ғам чекувчи, хирс қўлида тутқун кимса, сен ақлинг бутунлигида раззоққа суян, имон-эътиқодда мустаҳкам бўлиб ишонгил унга. Фақир йўлини танла, чунки фақирлик расули акромдан мерос: агар сен аллоҳнинг фақир нурига йўғрилсанг, гар бандасан, Сулаймон қадар шараф топгайсан. Пайғамбар (с.а.в.) ҳокисорлик, тавозе ва камтаринликда бемисл эдилар. Ўзлари ўтин ёрар, сув келтирар, уй супурар эдилар. Болалар билан кўшилиб ўйнардилар, кавушларини ўзлари тикардилар. Жанозадан қолмасдилар, касал кўришни катта савоб ҳисоблардилар. Ҳалимлик ва ҳаё кони эдилар.

Бу бизга ибрат эмасми, ахир?!”

Ҳазрати Аттор қачон қўлига қалам олиб, қачон бунчалар илҳом ва завқ-шавқ ила қоғоз қоралаётганига ўзи ҳам ҳайрон қолди. Ёзганларини яна бир сидра ўқиғач, “Илоҳийнома” асли шу нидо билан бошланмоғи, бусиз ундаги 282 ҳикоятнинг мазмун-моҳияти хира тортмоғи, асл муддао мағзи чақилмай қолмоғи мумкинлигини англади. Ана шу кемтикликни фазлу қаромати ила тўлдиришга чорлаган яратганга яна бир бор ҳамд-сано айтди.

Ҳазрат ғордаги ҳаёти давомида ўзини уйидагидан-да хур ва эркин ҳис этар, кимсасиз тоғ бағрида яккаю ёлғизлигига шукроналар келтирар, зеро мана шу сукунат оғушида бутун вужуди ила ҳақ таолога арз-ҳол тўкаётганидан беҳад шодланар эди. У аввалига кунларни санаб, вақтни ҳисоблаб юрди. Кейин бу ҳам ўткинчи дунёнинг арзимас юмушларидан бири эканлигини тушунди. Ахир омонат нарсанинг мустаҳкам ҳисоб-китоби бўлармиди.

Ғордаги кунларнинг самараси икки ҳисса ортиқроқ эди. Чунки, бу ерга уни йўқлаб келувчилар йўқ. Асосий машғулоти ибодат ва риёзат, ёзув ва мушоҳада билан ўтарди. Албатта, иссиқ жон, тан сихатлигини тутиб турмоқ важдан тамадди зарурияти ҳам бор эди. Лекин сайхонлик адоғидаги беҳисоб дарахтзор, ўрмонзорда истаганча ёввойи мева, ҳар хил уруғлар, қоқи ва бошқа егуликлар тўлиб-тошиб ётарди. Қолаверса, нафсига ҳоким инсон учун уни тинчлантормоқ у қадар мушкул вазифа саналмасди.

Валиуллоҳ “Илоҳийнома”ни қайтадан оққа кўчириб чиқди.

Ундаги воқеа асосини олти шахзоданинг шоҳ отаси билан савол-жавоби ташкил этарди. Ҳар бир саволга берилган жавоблар асносида дунёни тутиб турувчи эзгуликлар – меҳр-окибат, хушхулқлик, одоб-ахлоқ, адолатпешалик ғоялари илгари сурилганди. Ҳар бир ўғил мажозий тимсол қиёфасида тасвирланганлиги боис дostonда улар нафс, шайтон, ақл, илм, фақир ва тавҳид маъноларини билдирарди.

Шу билан бирга Фахриддин Гургоний, Махояти Хўжандий, Робия Балхий ҳақидаги ҳикояту ривоятлар тарихий шахслар ҳаёти асосида битилганлиги билан дostonнинг аҳамиятини янада оширарди. Чунки, Робия Балхий каби дилбар ва зукко аёл ҳақидаги фожиали қисса халқ орасида тилдан тилга кўчиб, қалбларга муҳрланиб улгурганига қарамай, бу мавзуга бошқа бирон шоир кўл урмаганди.

Аллоҳнинг иродаси ила китоботига ҳамди беҳад битилганлиги улуғ иноятлигини ҳис этган шоир энди пировардида хотиматул фикр ҳам зарурлигини англади. Шу важдан “Илоҳийнома”нинг сўнги варағига кўз тикди. Бу саҳифадан “Шайх Шиблий ва новвой ҳикояти” ўрин олганди. Беихтиёр ўз қаламидан томган мисраларга нигоҳи қадалди.

“Бир шаҳарда бир новвой яшар экан. У Абубакр Шиблийнинг шуҳратини эшитиб, ўзини кўрмай унга кўнгил боғлабди. У кечасию кундузи бузрукворни бир кўрсам, кўлларидан ўпиб, тавоб этсам, оёғи босган туфрокни кўзларимга суртсам, дея аллоҳга муножаат айтиб йиғлар экан.

Кунларнинг бирида новвой дўкони ёнидан бир кекса дарвеш ўтиб қолади. У ниҳоятда оч-наҳор, ҳоли забун, эти устихонига ёпишган, вужуди майиб-мажруҳдай бир алфозда эди. Нотаниш одам нон исини димоғида туйиб, пештахтага яқинлашиб деди:

– Аллоҳ йўлида бир бурда нон бер, шояд тил укмас нафсим мени тинч қўйса?

Новвой ҳали савдони бошламаган эди.

– Қани, йўлингдан қолма, сен каби бекорчиларга берадиган нон йўқ, – деди у ғазабини сочиб.

Дарвеш ноумид бўлиб нари кетди. Шунда соҳиби хонадоннинг илмли шогирдларидан бири устознинг ёнига югуриб келди.

– Мени афв этинг, ҳозир сиз ҳайдаган зот доимо яратгандан

суҳбатини тилаганингиз жаноби Шиблий эдилар!

Новвойнинг ранги ўчди, кўзлари ола-кула бўлиб ҳазратнинг ортидан чопди. Етиб олгач, узр сўради, садокати, муҳаббати ва ихлосидан сўз очиб, меҳмонга таклиф этди.

– Яхши, – деди шайх ўйга толиб, – у ҳолда яхшигина зиёфат мажлисини ҳозирла, мен борганим бўлсин.

Зиёфатга шаҳарнинг казо-казолари, бой-бадавлат, мартабали кишилари чорланди. Қўйилган ноз-неъматлар дастурхоннинг белини синдиргундай тўлиб-тошиб кетганди.

Суҳбат роса авжига чиққанида азизлардан бири Шиблийга мурожаат қилиб сўради:

– Эй шайхи муршид, айтинг-чи, дўзахий ким ва жаннатий ким?

Шиблий жавобда деди:

– Агар дўзахийни кўрмоқчи бўлсанг, шу зиёфат соҳибига назар сол. Шуҳрат учун шунча пул сарфлаб, бизни чақирди. Аммо худо йўлига бир бурда нонни дарвешга бермади. Агар у мухтож дарвешга саховат – ҳиммат кўрсатиб нон берганида жаннатийлар қаторидан жой топарди...

Шундай экан, худопараст бўлсанг, ихлос-эътиқод билан яша. Худони аввало ихлос билан севмоқ керак. Ихлос – халос, яъни худога ихлос қўйган киши қолган барча тамаъ, шуҳрат, ғаразлардан халосдир. Риё эса худопарастлик эмас, балки итпарастликдир. Ит учун ҳозир у нозир бўлсангу ҳақ учун тайёр бўлмасанг, шубҳасиз, кофирсан.

Сўз айтдим, тамсил келтирдим, маъносин уқиб ол, доно инсон. Ҳирс нима, нафс нима, билиб ол. Ҳақни севган кишиларнинг имони сенга ёр бўлсин! Ҳақ таоло ҳам имонлиларни ёқтиради. Бу раббул оламин билан бандаси ўртасидаги улуғ аҳддир”.

...Ушбу ипакка терилган дуру жавахир каби сўзларни ўқиш асносида сўфийнинг қалби титради. Шундай забон, шундай фикр, шундай тариқот ва тавҳид ато этган раббимга шукроналар келтирди ва ўша жозиба таъсирида “Хотиматул китоб” ибораларини бита бошлади.

“Аттор сўзини тингла, Аттор шеърини ўқи. Менинг шеъримнинг денгизи қирғоқларга урилиб, тошиб чиқди, ундан чашмалар отилиб

чиқди. Бу чашмалардан нур базми яралмишдир, бу ишқ ва маърифат нури бўлиб, қиёматгача оқиб туради. Аттор “Илоҳийнома”сини кўкда малаклар, жаннатда руҳлар ўқийди. Чунки менинг шеърим барчаси пок тавҳиддир. Шунинг учун у кўпроқ аҳли тавҳидга ўз жамоли-ю, сийратини кўрсатишидан асло ажабланма.

Эй Аттор, сўзинг одамлар қалбига ғулғула солсин, ғофилларни огоҳ этсин, мудроқларни бедор қилсин, шарафлиларга шараф бағишласин!..”

Аллоҳнинг валийси китоб муқовасини қийинлик ила ёпди. Вожабки, шу топда ғўла каби йўниланган харсанг устидаги шамчирик ўчиб, ғор оғзидан субҳ сабоси қанотида куёшнинг заррин нурларини олиб кира бошлаганди. У вужудидаги тетиклик, илоҳий жозиба кучини сезди. Ўрнидан туриб ташқарига чиқди. Тоғ чўққиларига илинган куёш бутун оламни – қир-адирлар, ўрмонлар, ўтлоқлар, пастда йилтираб оқаётган дарёлар, ирмоқлар, чумолидай ўрмалаётган одамлар, бутун бошли шаҳар ва қишлоқларни мунаввар айлаётганди. Ё раб, кўнглига келган ташбеҳдан қалби ёришди-ю, борлигини яна титроқ босди. Тилидан шукроналик ва ҳамдни қўймагани ҳолда ўзини босишга, тинчланишга уринди. Аммо хаёлига келган фикр залвари юракни ёргудай қудрат ва тилсимга эга эди. У шу пайтда қалбининг хазиначиси – “Илоҳийнома”сини мана шу дунёни ёритаётган куёшга менгзаганди.

12

Дарахтлар барги сарғайиб куздан дарак бераётган кунларда ғор оғзида телбанамо бир йигит кўринди. У йиқилган заранг танасига жойлашиб олиб, оёғидаги сармуза йиртиғини ямай бошлади. Соч-соқоли тикан мисол ўсган, кўзлари бургутникидай ўткир, қиррабурун, оғзи катта бу кимса қай тариқа хилватнишинга чиқиб қолганига ўзи ҳам ҳайрон эди. Аммо табиатнинг “қўл тегмаган” бу гўшасида ажиб бир сокинлик, руҳий ҳаловат зоҳирлиги боис, ҳар қандай серзарда, жоҳил ва бесабрлар ҳам ўзларини хушҳол, осойишта сезишарди.

Дағал юзли йигит аланглаб осмонга тикилди, бутуқлари бошига тегиб турган наъматак мевасини кўриб, унга қўл чўзди. Шохлар

бандидаги ингичка тиканларни писанд этмай сидирғилаб кафтига мева тўплаб, тезда оғзига солди. Наъматак нордон эди, шундай бўлса-да, аччиқ ширасини сўриб, туппасини туфлаб ташлади. Гўёки шу билан чарчоқ кўнган киприклари найзадай ростланиб, баданига тетиклик югурди.

У кимсасиз сайҳонликда танҳо ўзимман, тирик жон йўқ, деган фикрда эди. Бирдан хиёл эгилиб чиқиб келаётган одамга кўзи тушди-ю, бутун вужуди саксовулдай донг қотди, серсоқол юзида саросималик ва кўркув зухурланди.

– Ё аллоҳ, ўзинг сақла! – беихтиёр хитоб қилди у.

Ҳазрат йигитнинг аҳволини фаҳмлади. Шу боис юзига табассум ёйилиб, салом берди. Бироқ нотаниш йигит ҳамон қарахтликдан чиқолмас, юрагини эгаллаган ваҳима титроғи босилмас эди.

Ҳазрат битта-битта боса келиб меҳмоннинг бошини силади. Мўъжизакор кўл тафти эс-хушини йўқотган вужудга бир оз таскин бағишлади. Лекин ҳамон тил калимага келмас, тана қалтироғи босилмас эди.

– Йўл бўлсин, болам? – сўради ҳазрат йигит ёнига ўрнашиб.

Меҳмон олазарақ бўлиб ёнига ўгирилди. Тоғлар хоқонидай туюлган оппоқ соқолли нуронийга сергакланиб боқди. Унинг юз ифодаси, кичик кўзларидаги самимиятдан кўнгли ўрнига тушди. Шошиб дарахтдан тушиб, мезбоннинг этагини пешонасига суртди.

– Мени кечиринг, устоз... Адашмасам сиз ўзимизнинг нишопурлик Фаридиддин Аттор бўласиз, шундайми?

– Шундай, бўтам, – деди ҳазрат ўйчан оҳангда, – мен сиз айтган нишопурлик Аттор ва аллоҳнинг қулиман.

Меҳмон яна бир бор тавоб учун энгашган эди, шайх унинг норғул елкасидан тутди.

– Болам, банданинг бандага сажда қилишида маъно йўқ, аммо гуноҳи азим бор. Яхшиси хотиржам гаплашайлик. Гарчи сенинг ташрифинг менинг хаёлим ва вақтимни ўғирласа-да, барибир ёлғизлик фақат ўзига хос, ўзига ярашиқли экан.

Йигит нигоҳини ердан узмаган кўйи сўради:

– Оддий халқ сизни йўқотиб, кўп ранжу азият чекишяпти. Асарларингиз кўлма-кўл ўқилияпти. Сиз бадарға қилинғонингиздан

сўнг аҳли илм, толиби илм орасида машҳурлигингиз ўн чандон ортди. Сунний амалдорлар таъқибига қарамай кўп мухлисларингиз пана-панада дostonларингизни мутолаа қилишяпти, ширин суҳбатлар куришяпти.

Бу мужда ҳазрат дилига таскин бағишлади. Демак, неча йиллик заҳматлари бекор кетмабди. Демак, танлаган йўли хато эмас.

– Исминг нима, ўғлим? – Ҳазрат хаёллар оғушида шу савол тилига кўчганига ўзи ҳам лол қолди. Бироқ инсон борки унинг кулоғига азон айтиб чақирилган исми бор. Мўмин мўминни кўрганида исмини билмай суҳбат куришлик одобдан эмас. Эҳтимолки, таниш чиқар.

– Исминим Хафиф, асли насл-насабим Шероздан.

– Бу тоғу тошларда адашиб юришинг боиси недур?

– Ҳазрат, мен йўлдан эмас, қисматдан адашган кимсамен. Эс таниганимдан илм ўрганиш иштиёқида ёнамен, аммо ҳадигим зўрки, илмни хор қилмасайдим.

Аттор йигитдаги соддадилликни беғубор ёшлигига қиёслади. Асли инсон боласи ақли чархлангунича мусичадай беозор, қўйдаи ювош, ит каби садокатли бўлади. Кейинчалик чарх ғилдираги уни не-не синовлар, не-не машаққатлар, не-не ғофил бандаларга дуч келтирмайди дейсиз. Одам умр сўқмоқларидан юқорилагани сайин яхши фазилатлар билан бирга инсонга хос қусурларни ҳам ўрганиб, ўзига сингдириб бораверади. Вақтики келиб, ақли билан худони танигач сийратидаги гардлардан тозаланиш учун ўзида куч-қудрат топа олади, шайтон измига кирган нодон кимса эса ҳасад, ғараз, жоҳиллик, дунёга ҳирс қўйиш каби иллатлар ботқоғига ботиб, бу дунёлиги ғам-ташвишда, у дунёлиги азоб-уқубатда қолади. Хулоса шуки, яхши одам болалигидан беғуборлиги ва покдомонлигини йўқотмай, эҳтиёт қилиб асрай олса, шунинг ўзи комилликка кифоя. Бироқ самимий туйғуларни жаҳолат ва разолат тўфонидан асраб-авайлаб сақлаш фақат илмли, мард инсонларнинг қўлидан келади, холос.

Бундан ташқари камолот чўққисига кўтарилмоқ, яъни чин инсоний фазилатларни ўзида мужассам айламоқ асли наслининг тозалигига ҳам боғлиқ. Палаги тоза хомак ширин қовун бўлиб

етишади. Арпа сепилган ердан ҳеч ким бугдой ололмайди. Жоҳил ота ҳукмронлик қилган оилада тарбияланган ўғиллар меҳр-муҳаббат тушунчаларини бағрига жойлаб ололмайди.

Нега шундай? Нега Одам алайҳиссалом билан Момо Ҳаво онамиз зурриётлари бир хил эмас. Худди экин уруғи айнигани каби нахотки насл ҳам айниса, залолатга юз бурса. Айнигани шуки, Мансур Халложни асл нияти, мушоҳадаси маъносини тушунмай дорга осдилар. Пири муршид Маҷидиддин Бағдодийнинг айби не эдики, сувга чўқтирдилар. Энг аламлиси, донолар доноси сифатида тан олинган Яҳё бин Муозни ўз суюкли фарзанди бошига тош билан уриб ўлдирди. Нега оқиллар жоҳилларга нишон бўлиб қолаверади. Ахир орифлар оламни илм нури-ла нурафшон этмоқчи, инсониятга маърифат улашмоқчи, огоҳликка даъват этмоқчи-ю, ғаддор кимсалар ҳамиша яхшилик йўлига тўғаноқ, эзгулик илдизига болта ургувчи, саховат ва мурувват дас-турхонига бурун артгувчи бўлиб чиқаверишади. Ҳали инсоният тарихида биронта оқил инсон жоҳил банда тагига сув қуймаган, ўч олмоқ касдида уни қийнамаган. Ва шунинг эвазига ўзи ноҳақ қурбон бўлиб кетаверган. Бу аччиқ жумбоқ ечимини ким топар экан? Бу оғриқли саволларга жўяли жавоб айтгувчи борми? Бу қисмат сир-асрорининг охирига ким етади?..

Аттор сездики, йигит жавобга илҳақ. Жиловсиз хаёлларини жамлаб, унга жилмайиб боқди.

– Илмни хор қилишдан қўрқгайсен, шундайми? – саволни тақрорлади устоз. Сўнг оҳиста гап бошлади.

– Унда мана бу ривоятни эшит: сен каби навқирон йигит саҳобалардан Абу Зарр Фифорий ҳузурига келиб: “Мен илмга ошуфтамен, аммо икки ҳолатдан қўрқамен”, дебди.

– Айт, илм олишнинг қайси ҳолати сен учун душвор? – сўроқлабди саҳоба.

Йигит дебди:

– Биринчидан, илмга амал қилмаслик, иккинчидан, уни хор етишдан ҳадигим бор.

Абу Зарр ўйланиб, шу жавобни айтибди:

– Барибир бу бошни жаҳолат билан эмас, маърифат билан тўлдирган фойдали.

Йигит жавобдан қониқмай, энг заковатли ва суюкли саҳоба Абу Дардога йўлиқиб, ўша саволни ўртага ташлабди. Абу Дардо узок фикрлаб, ушбу гапни дилидан тилига кўчирибди:

– Билгинки, инсон қай ҳолатда ўлган бўлса, охиратда шундай тирилади. Демак, сен жоҳил бўлиб ўлган бўлсанг, жоҳил бўлиб тирилсан. Агар оқил бўлиб ўлган бўлсанг, оқил бўлиб кўз очасан.

Толиби илм энди Абу Хурайра разияллоху анхуга учрабди. У саволини айтиб-айтмай туриб, саҳоба гапни кесиб қўйибди:

– Илм олмаслигининг ўзи илмни хор этганингдир!

Бу ривоят Хафифга жуда таъсир қилди. У бошини кўтармай узок сукутга чўмди. Сўнг бир қарорга келиб, ҳазратга юзланди.

– Эй аллоҳнинг суюкли валийси, мени ўз тарбиятингизга олинг, умрбод хизматингизни қилай. Шояд қалб кўзим очилиб, ҳақни танисам.

Аттор оҳиста бош чайқади:

– Болам, ҳаргиз мени аллоҳнинг суюкли валийси, деб атамагин. Мен бор-йўғи бир кулман. Иштибоҳим шуки, кул иккинчи бир кулга илм-тарбия бера олармикан?

Хафиф, илк бора нигоҳини нуроний сиймога тикди. Шунда вужудида кучли ҳаяжон, ҳузурбахш, лаззатбахш титроқ уйғонди. Ўзини тутолмай энгашиб, ҳазрат жандаси этагини ўпмокқа ҳозирланди. Бирок авлиё яна уни бу манзаматдан қайтарди.

– Камтарлигингизни яратган билиб турибди. Кошки мен сизнинг қаламингиздан учган бир ҳарф бўлолсам, кошки риёзатингиз юкини енгиллатишга озгина ҳисса кўшолсам. Илтижоим ерда қолмасин, тақсир, бусиз бўйнида арғамчиси йўқ бузоқ каби бутун “ўтлоқ”ни пайҳон этурмен. Ўз ҳолим ва феълим ўзимга аён. Йўқ деб билиб-билмай гуноҳга ботманг.

– Хафиф, болам, асти гуноҳдан сўз очма. Елкамизда қанча савобу қанча гуноҳ борлигини кошки билолсак. Аслида шунча қилмишларимизга қарамай тик юрганимизнинг ўзи мўъжиза...

Энди илтимосингга келсак. Тўғриси мен мурид тутиш илмидан беҳабарман. Қўрқаманки, ўз манзилини билмаган одам шеригини ҳам тўғри йўлдан чалғитмасму деб. Шундоқ экан, илмдан илгари одоб ўрганмоғинг ва бу масалада мендан пешроқ улуғлар ҳузурига

бормоғинг дуруст кўринадир.

Шу ерда Хафиф қизикқонлик қилди.

– Устоз, асли илм пешми ёки одоб. Қай бирининг фойдаси кўпроқ? – Ҳазрат одатича кўзларини юмиб, сукутга чўмди. Бу сукутдан мақсад фикрни бир жойга қўймоқдан ҳам кўра одобнинг аввали шошилмаслик эканлигини англамоқ эди.

– Арабларда Абдурахмон Қосим деган бир донишманд ўтган. У айтибди: “Мен йигирма йил имоми Молик хизматида юрдим. Шундан ўн саккиз йилида одоб ўргандим, икки йил илм олдим. Энди таассуфдаманки, ўша икки йилда ҳам одоб ўрганмоғим афзал экан”. Уқдингми, болам, одобсиз илм пўсти йўқ дарахт, либоссиз танадир. Илмнинг аввали одоб. Шунга айтадилар-да, олим бўлиш осон, одам бўлиш қийин деб.

Ҳазрат шундай дея ўрнидан туриб, йигитнинг кенг пешонасига лаб босди.

– Мен сени мурид деб аташга ҳаё қилурмен, аммо бугундан эътиборан дўстимсан. Билки, дўстлик захмати муридникдан кам эмас. Ибн Хаддод демишки, дўстликдан мақсад фойдаланиш ва фойдалантиришдир. Афсус, айрим дўстлар бу иборанинг кейинги фикрини ёддан чиқариб қўюрлар.

Хафиф устоз ёнида қолди. Бу елкадошлик пирга ҳам маъкул тушди. Энди унинг таҳоратига сув келтирадиган, обиёвғон тайёрлайдиган, қораламаларини жон-дили билан тинглайдиган шерик топилганди. Бироқ бу дўстлик ортидан озгина бесаранжомлик ҳам юзага келганлиги кейин ойдинлашди. Гап шундаки, Хафиф юмуш ила пастга тушганида ҳазратнинг қароргоҳини айрим мухлисларига гуллаб қўйибди. Шу билан ёз ичи тинчлик-осойишталик ҳукм сурган сайхонликка энди битта-иккитадан зиёратчиларнинг қадами етиб келди. “Нодон дўстдан ақлли душман афзал” деганлари шу-да”, ичида ўйлади ҳазрат. Аммо бу иддаосини тилига чиқармади. Иккинчи тарафдан барибир қиличини яланғочлаб қиш яқинлашаётганди. Хоҳласа-хоҳламаса пастликка тушиши муқаррар. Тез орада шундай бўлди ҳам. Биринчи қор чўққиларга инган куннинг эртаси Шодиях яқинидаги чекка қишлоқда қурилган янги хонақога кўчиб ўтдилар. Бу сафар Хафиф устози ҳақида бировга чурқ этиб оғиз очмаслиги

тўғрисида жиддий огоҳлантирилди...

13

...Ҳазрати Аттор савма ичидаги бўйрага тиз чўқди. У доимо шу ҳолатда жойлашар, кўп ибодати боис тиззалари туя туёғидай кавариб кетганди.

– Хўп, бугун кайфиятим чоғ, кўнглимни ёза қолай...

...Устознинг ҳикояси шогирдга қаттиқ таъсир қилди. У суҳбат давомида гоҳ йиғлади, гоҳ чехрасига табассум кўнди, гоҳ чуқур ўй-хаёллар уммонига ғарқ бўлди.

– Мана, бу ёғи ўзингга аён, ўша тоғдаги учрашувимиздан буён орадан ўттиз йил ўтибди. Ўшанда мен пайғамбар ёшида, сен эса йигирмадан ўтиб-ўтмаган бўз йигит эдинг. Бугун тўксонни қоралаб ўтирибман, сен ҳам ярим аср захматини чекибсан. Қара, ўттиз йилки, бир нафасчалик салмоғи йўқ. Шуни айтадилар-да, умр оқар дарё деб.

Хафиф кумга кўмилган мешдан муздай сув кўйиб пирига тутди.

– Устоз, сўнги мушоҳадангизга шубҳам бор.

Ҳазрат кўлидаги косани бўйрага омонат кўйиб, муридига қаттиқ тикилди.

– Англамадим, очик сўйла!

– Сиз ўттиз йил салмоғи бир нафасга тенг эмас дедингиз. Фикри ожизимча, сизнинг “бир нафаслик” ижодингиз ўттиз йил салмоғига сиғмас, ҳаётингиз йўл ва ёзув билан ўтмоқда, аммо ҳеч ўзингизга роҳат-фароғат тиламайсиз, шиддатингиз нашъаси сўнишига имкон бермайсиз, танни орзиқтириб, жонни қийнайсиз.

– Болам, бунчалар енгил ўйлама. Қачонки тан азобланур, шунда руҳ роҳат олур. Ёдингда тут, инсон то ўзлигини ва ўз илоҳини танимаса, у чин инсон эмас. Ўзлигини танимаган киши қурт-қумурсқа, паррандаю даррандадай гап: туғилади, ейди, кўпаяди ва ўлади. Инсон эса бу дунё қудуғидан кутулиб, оламни кучиши даркор. Бунга илоҳий маърифатни эгаллаш, ҳикмат ва билим орқали эришилади.

Илоҳий маърифат кўнгили жомиди тўлиб, кишини маст этади ва қаноатлантиради. Кўзингни каттароқ очиб қара, дунё худди қайнаб

турган қозондай жўшиб-тошиб турибди, сен ҳам шу қозон ичида қайнаяпсан. Асосий мақсад шу қозонда пишиб етилиш ва “жонни жанонга қўшиш”дир. Шунда қудукдан қутулиб, илоҳий саодатда ўзлигингни қайта аён этасан.

Устоз ўз фикрлари таъсирида беихтиёр хаёл дарёсига ғарқ бўлди. Шундай ширин насихат таъми кўнглидан кўтарилмаган мурид уни “уйғотмоқ” умидида гап қўшди.

– Сиз менга “Жавҳаруз зот” моҳиятини англатьяпсиз. Аммо неча бор мутолаа қилишимга қарамай ундаги мажозий тимсоллар моҳиятини англамоққа қувваи ҳофизам етмайдир.

– Сен ҳақсан. Бу китоб тилсими бор.

– Наҳотки шундай? У ҳолда ўша тилсимни нега мендан яшиурсиз?

– Бу яширилмайдиган, қалб кўзи очиклар дарҳол топадиган сиру асрордир. Яъни, “Жавҳаруз зот”ни билмаклик ибтидоси Мансур Халлож асарларини ўрганмоқдан бошланур. Мен маънавий пири айтган фикрларни ақл тарозусига солиб, мутаассиблар ғазабини жунбишга келтирмайдиган тарзда ёритдим, холос. Шунда ҳам ҳақиқатни англамоқ қанчалар оғир ва машаққат ила кечаётганлиги ўзингга аён.

– Пири, ўша мисралар сизнинг лутфингиздан ўзгача жаранглашига неча бор гувоҳмен. Андишам шундаки, мағзи тўла ёнғокнинг мағзини билолмай ҳасрат ўтида қовуриламен. Ёнғок қўлимда, аммо мазасини тотий олмасам бу неъматдан менга не наф тегур?

Устоз одатича бу муножотни жимгина тинглади. Сўнг савма пештоқига қис-ти-рилган таниш дафтарга қўл узатди. Керакли саҳифасини очиб, яна бояги жойига келиб ўтирди.

– Қулоқ сол, наҳотки ўз тилингда битилган ашъор қалбингга кириб борса-ю, лек уни ёритмаса: “Аналҳақ” – “мен ҳақман” деган бошини кесди, энди бу дoston оғизларда юрибди. Эй дўстим, “аналҳақ” деган одам ҳақ бўлди, чунки куллиятни истаб, ягоналик кўрсатиб, ҳақ дўсти бўлди. “Аналҳақ” деди ва бунини ошқора қилди, натижада ўзини-ўзи пора-пора қилди. “Аналҳақ” деб бирлик-вахдатдан сўз очди, дарҳақиқат у ҳақ эди ва ҳеч шубҳага бормай ҳақ

деди: “Аналҳақ” дея дунёдан ўтди, бунда унинг номи абадий қолди”. Наҳотки шу сўзлар маъносини чақиш сенга оғирлик қиладур?

Хафиф ёш йигитлардай не деярини билмай оёғи остидаги қумга тикилди. Шу топда у тафаккур доираси қанчалар чекланганлигидан афсусда эди. Бироқ ожиз банда бу идрок заифлигида аллақандай ташқи куч таъсири, яна ҳам аниқроғи, шайтон кутқуси бор деган иштибоҳдан изтироб чекарди. Ўйлаб-ўйлаб дилига келган фикр-ни тилига кўчира қолди.

– Таксир, агар Мансур Халлож ҳақидаги ички кечинмаларингизни, унинг таълимоти тўғрисидаги қарашларингизни мажозий тимсоллар орқали эмас, соддагина ифодалаганингизда эҳтимолки биздай чаламуридлар ҳам улуғ устознинг илм офтобидан баҳраманд бўла олармиди?

Ҳазрати Аттор йиллар мобайнидаги суҳбатдошлик, йўлдошлик асносида шогирдининг хом-хатала саволларига ўрганиб қолганди. Бундай пайтларда у имкони борича масала моҳиятини кенг ва атрофлича уқдиришга киришар, қоронғи бошини илм нури ила чарогон этишга бел боғларди. Бунинг боиси шуки, шайхлар ўз атрофларида тўпланган муридларига тариқот мақоми ва ҳол манзиллари, нузулият сиру асрорини кашф этишнинг фазилати ва мушкулоти хусусида ваъз-насиҳатлар қиляётиб, маърифатни тушунтирар экан, ора-орада шеърий парчалар ёки ихчам ҳикоятларни мисолга келтириб ўтар, тингловчилар эса бундан рухланиб, пирнинг тафаккури сарчашмаларини чуқурроқ англаб эдилар.

Аммо Хафифга ана шу иқтидор, таъсирчанлик ва заковат ноқислиги панд берарди.

– Болам, – дея юзини шогирдига бурди ҳазрат. – Пайғамбар алайҳиссалом бекорга шеърда ҳикмат бор, деб марҳамат қилмаганлар. Ашъор юракнинг муножоти, куйи. Бу куйни англаган одам завқ-шавққа тўлади, ҳақ ила ботилни тезроқ ажратади. Бир мен эмас, силсилаю шарифда номи зикр этилганлар, тасаввуф осмонида юлдуздай порлаган шайхлар ҳам шу усулдан фойдаланишган.

Шогирд учун тарки одат-амри маҳол эди, яна шошиб гапни бўлди.

– Ҳатто, Мансур Халлож ҳамми?

Яхшики бу шаккоклик ўз хаёлотини уммонида сузиб юрган пир

дилини ранжитмади. Ёши улғайгани сайин бандаи мўмин табиатидаги зарарли иллатлар – жиззакилик, жаҳлдорлик, араз, кўнгил оғриши каби қусурлардан Мосуво бўлади шекилли. Ҳозир ҳазрат ҳам худди онадан янги туғилган чақалоқ каби беғубор, дунё ташвишларидан холи, аниқроғи, расули акрам фазилатларини ўзига сингдирган беозор ва беҳархаша нуронийга айланганди.

– Мансур Халлож шу анъанани қўллаб-қувватлаган зотлардан. Наздимда бу ибрат Ҳасан Басрий ва Робия Адовия онамиздан бошланур.

Кейинчалик Боязид Бистомий, Абусаид Абулхайр, Абдуллоҳ Ансорий, Абулҳасан Ҳараконий, Нажмиддин Кубро каби буюк зотлар гўзал бир тарзда давом эттиришган.

– У ҳолда нега зиммамга оз вазифа юклагансиз, нега улуғларнинг асарларини ўқишга, ўрганишга буюрмагайсиз?

– Хафиф, болам, илоҳиётда аввал амал, сўнг илм дейилган. Ақлли одам нар-вонга битта-битта босиб чиққай, акс ҳолда унинг сўнгги зинасига етолмагай. Мен юқорида муборак номларини зикр этган устозлар илми ирфон куёши, самоъ мажлисларининг ширин забони, амал отининг чавандози саналурлар. Мен ўзим бўйламаган самога қай юз ила сени чорлагаймен.

– Тақсирим, шу йўлга отланганимга ўттиз йил бўлибди, сизники ундан ҳам ортиқ. Ҳақни қидирамизу манзили кўринмайди, лоақал шарпаси сезилмайди. Бу ҳолат умидни сўндирмагайми?

– Асло, инсон ўз олдига қўйган пок нияти учун умр бўйи интилгай. Сен илоҳий шарпа ҳақида сўз очгайсан. Қизиқки, битта ёнғоқ мағзига тиши ўтмаган ожиз банда аллоҳнинг асрорига назари етурми? Бу иштибоҳингда шубҳа бисёр, болам.

– Одам боласининг идрок этиш қобилияти асл мақсад – аллоҳ ҳақиқатини анг-лашдан ожиз экан, нега унда у бошқа ҳайвонлардан афзал аталур?

– Ажаб, дунё яратилмишки, шу сўроқ кўп бора, турли одамлар томонидан қайта ва қайта такрорланур. Билсанг, Искандардай соҳибқирон ҳам бу савол билан ўз устози Арасту ҳакимнинг ақлу хушини ўғирлаган.

– Демак, менинг саволимга ўша даврдаёқ жавоб топилган экан-да?

– Шундай. Арасту ҳақимнинг фикрига кўра, “Инсон ҳамма нарсани идрок этишга қодир. Ҳайвонларда эса бу хусусият йўқ. Шунинг ўзи уни ҳайвондан фарқлаш учун етарли эмасми?”

– Сиз ҳам шу жавобни оқлайдурсизми?

– Албатта, исбот талаб этилмас ҳақиқатни исботлашга уриниш ўша ҳақиқатга шубҳа уйғотади.

– Шундайку-я, ўзи билиши зарур бўлган хилқатга тиши ўтмаса, бундай онг-тафаккурнинг писта пўчоғидан ортиқ қадри бормикан?

– Яна адашяпсан, болам. Хўп майли, кулоқ сол. Одам чиндан ҳам ўзида яширинган хазинани билишдан ожиз, чунки бу тилсим унинг ақл-заковатидан юқори, баланд туради. Аммо билмаслигини билиб, бу мақсадга идроки етмаслигини англашнинг ўзи буюк фазилат. Билмаслигини билиш ҳам билим, яъни юксак тафаккур, зеҳн, ақл-идрок ҳосиласи эмасми?

– Бу тушунарли. Лекин билим ва билмаслик чегараси қайси мезон билан ўлчанади. Инсон бир хил мавжудот. Лекин мен ўз тушунчамни сизнинг даражангизда деб билишим бориб турган нодонлик бўлур эди. Модомики шундай экан, нега яратган эгам барча яратилгувчиларни бир хил ақл-идрок, бир хил зеҳн-фаросат ила сийламади?

– Болам, нега шаккоклик қиласан? Нега ақлинг англаган ҳақиқатни қалбинг тан олмайди? Ахир бешиқда ётган икки гўдак заковатида фарқ борми? Асло! Энди мушоҳада қил. Қабрдаги икки калла суягига боқиб, ким султонун, кими гадо эканлигини ажратишга қодирмисан? Йўқ! Чунки аллоҳ барчамизни баб-баравар, тенг яратган ва рўзи маҳшарда ҳам шу мезон бузилмагай. Барча бузғунчилик, чалкашлик шу омонат дунё хийла-найранги, одамзотнинг тутган тутуми. Кимдир ақл таниганидан кувониб, уни тўйғазади. Кимдир ақл таниганидан фойдаланиб, нафсини семиртиради. Нафс семириб тўлишгач, ўз халоскори ҳисобланган ақлни бўғиб ўлдиради ёки ҳибсга олиб, кўз очишига имкон бермайди. Бунинг учун азизу мукаррам инсон худодан гина қилиши керакми ёки ўзидан? Ақли соғлом зот яхшилиқни ҳам, ёмонлиқни ҳам тақдири азал ҳукми деб билади. Ёмон одам эса, ёғ ичганида севиниб, қон кечганида замонни, қисматни лаънатлайди...

Ҳазрати Аттор шу ибораларни дона-дона қилиб таъкидлар экан, жойидан оғир кўзғалди.

– Ана кўрдингми, икки кун оёққа дам берувдик, бугун юришга унамай турибди. Ақл ҳам шундай, бўш кўйсанг сира ишлагиси келмайди, ақлни доимо чархлаш лозим. Болтанинг бети қайтса ўткирлаш осон, ақл ўтмаслашса инсон ҳолига вой, болам. Қани энди йўлга отланайлик, илоҳим босган қадамимиз бизларни ўзига яқинлаштирсин...

14

Сахро чекинди.

Ўлик юзидай рангсиз адирлар, қиру ўрлар ортда қолди. Табиат чирой очган келинчак мисол жонлана бошлади. Олисдан биллур тасма каби жимирлаб оқаётган сой кўринди.

– Ҳазрат, неча йилки сарсон-саргардонликда кун кечирдик, муборак Каъбатуллоҳни зиёрат қилдик, шукурки бугун ватан сарҳади кўринур, – деди Хафиф.

Фаридиддин Аттор бу пайтда юздан ошган, соч-соқоли қировдай оппоқ, кўзлари кичкина ихчамгина нуронийга айланган эди. Аммо вужудини ҳали ҳам куч-қувват, миясини ақл-идрок, қалбини жўшқин туйғулар тарк этмаганди.

Улар яна бир кеча юришди. Шаҳар остонасидаги ўша таниш тоғ, тоғ ёнбағридаги қалин дарахтзор ўрмон, қушларнинг турфа овоздаги нолаю фиғони ҳамон боягидай эди. Не ажабки, вақт бутун бир ёшлик-навқиронлик, бутун бир умрни ютмоққа қодир бўла туриб, табиат чехрасига совуқ нафас уролмабди. Аллоҳ асраганда хавф-хатар чикора.

Улар дарахтлар соясидаги юмшоқ гиёҳлар устига ўтириб нафас ростладилар. Энди Хафиф аввалгидай кучли, чаққон эмасди. У ҳам суви қочган чол қиёфасига кириб улгурганди. Эҳтимолки, бу ҳар иккала мўйсафиднинг сўнгги сафари бўлиб қолар.

– Устод, – деди у кўзларини юмганича муруқабага (қалбан аллоҳни ўйламоқ) юзланган ҳазрати Атторга ўгирилиб қараб, – хуржунларимиз ёзув-чизувларга тўлди, не-не валийлар ҳаёти қоғозга

тушди, энди нафас ростлаб, дам олмоқ фурсати ҳам етгандир.

Пири муршид бу саволни жавобсиз қолдирди. Зотан у мудроқ бир ҳолатдан чиқолмаётган каби сокин ўтирарди. Хафиф бемаврид савол берганидан хижолат чекди. У гапларим устоз қулоғига кирмагандир, деган иштибоҳга ҳам борди. Аммо бу хато фикр эди. Ҳаққа таважжух қилаётган зотнинг бутун вужуди сергак туришини у хаёлдан қочирганди. Ниҳоят муршид ўзига келиб, ангишвонадай митти кўзларини очди.

– Хафиф, кўп нуқсонли саволлар берурсан, – деди хиёл норози оҳангда, – тирик жон бу дунёга дам олмоқ учун эмас, риёзат ғамида келганлигини ҳануз англаб етмадинг. Сен ўйлайсанки, бизнинг ибодат ва тақвоимиз аллоҳ дийдорини кўрмоқ учун кифоя деб. Бундай шубҳали ўйдан ўзи асрасин.

Шогирд оппоқ соқолини тарашлаб, ўз фикрини ойдинлаштирмоққа чоғланди.

– Ахир ёшингиз ҳам бир жойга бориб қолди...

– Ибодат ва таваккулга ёшнинг қандай алоқаси бор? Шукурки, кўл-оёғимиз соппа-соғ, ақл-идрокимиз тиниқ. Билсанг, бу неъматлар фақат охират зироати учун аталганки, бир нафас фурсатни бой беришлик қиёматга қадар пушмон отлиғ либосни кийиб юришликка сабаб бўлмоғи мумкин... Ҳа, айтмоқчи, мен сенга адашинг Абу Абдуллоҳ Хафиф ҳақида сўйлаб эдимми?

Хафиф жойидан судралиб, устозга яқинлашди.

– Йўқ ҳазрат, рости, хотирам заифлигидан сира эслай олмаяпман.

– Ҳазрати Абу Абдуллоҳ Хафиф (қодасиллоҳу сирраҳул азиз) шайхлар шайхи эди. Машойих илмида китоб тасниф этибдир. Ўзи бекзода эди. Ҳазрати Абу Муҳаммад Руъям ибни Ато ва ҳазрати Жунайдни кўрибдир. Ул зоти шариф билсанг, бомдод намозидан сўнг кейинги кечага қадар икки минг ракаат намоз ўқир эдилар. Вафотига қадар қирқ бор чилла ўлтирган. Аслида ҳар тўрт йилда бир марта чилла ўлтиришликни ихтиёр этгандилар. Сўнгги чилласида дунёдан кўз юмди.

Бу муҳтарам зотни эсламоқдин маъни шулдирким, шайхнинг бир ўгити сенинг саволингга малҳам каби жавоб бўлур.

– Бутун ихтиёрим измингизда, пирим.

– Унда қулоқ сол, – деди ҳазрат ҳамон нозик гавдасини кимирилатмай, – Абу Абдуллоҳ айтар:

– Бир куни: “Мисрда муруқаб ва таваккул била ўлтирган бир пир ва бир йигит бор”, деб хабар бердилар. Уларни зиёрат қилмоқни дилимга тугиб, йўлга отландим. Кўрдим. Қиблага кўз тикиб ўлтиришарди. Салом бердим. Зикрдан бўшамадиларки, саломимга жавоб берсалар.

– Ўшал топинганимиз аллоҳ ҳақи! Мен томонга бир боқинг, муборак чехрангизни кўрай, – дедим. Ул йигит кўз кири ила менга қаради:

– Эй Абдуллоҳ! Бу дунё бир соатликдир. Шу бир соатни ҳам бесамар ўтказмайликми? Озгина фурсат ичида кўпроқ насиба олмаққа интирмайликми?

Ўша пайт оч ва чарчоқ ҳолатда эрдим. Уларни кўриб бу ранжлар дил ва вужудимдан ариди, жоним тинчланди... Сен эсанг мени нуқул ҳордиққа чорлайсан, мақсаддан чалғитасан.

– Маъзур тутгайсиз, ҳазрат, мен оёғим остидан нарини кўролмай ҳасратдаман.

Хафиф ёшлигидаги каби бир муддат кўзларини ерга тикиб, уялганини билдирмаслик тадоригини кўрди. Сўнг, бирдан хаёлига келган фикр миясида чақмоқдай ёришди-ю, хижолатпазликни ҳам унутиб, устозига нигоҳ бурди.

– Кечиргайсиз, Абу Абдуллоҳни Муҳаммад Руъям, Ибни Ато ва Жунайд ҳазратлари суҳбатига эргашганидан боши кўкка етган экан, ўшал аллоҳнинг валийлари кимлар эди?

Ҳазрати Аттор қўл ишорати ила дарахт шохига илиб қўйилган хуржунни кўрсатди. Мурид уни Муршидига келтириб берди. Хуржундан мовий рангли дафтар олган ҳазрат уни узоқ варақлади. Сўнг керакли саҳифасини очиб, ўқимоққа тутинди. Аввал кўзларини юммай ўзига тикилган ҳамсафарига бир қараб қўйди.

– Эшит, Бағдодда Жунайдни “ҳақиқат аҳлининг султони” деб атардилар. Ўзи орифлар орифи Сирра Сокотийнинг муриди ва жияни эди. Муборак ҳаж зиёратига ҳам шу тоғаси олиб борган.

Ўшанда етти ёшли бола эди. Кейинчалик катта мартабаларга эришди. Тоғаси доимо “Жунайд менинг муридим, аммо муомала

бобида мандан ортиқ” дея эътироф этган. Қирқ йил хуфтон таҳорати билан бомдод намозини ўқиди. Доимо рўза тутар эди. Лутфларида маъно ва мантиқ кучли эди. Қара, устоз нима дебдилар?

– Инсонни йўлдан урувчилар кўп, энг кўрқинчлиси: макр, қаҳр ва хушомад саналур.

Яна айтдики:

– Орифнинг етмиш мақоми бор. Биттаси – ҳаргиз бу жаҳон муродини тиламаслик; оқил улдирким – ёлғизликни севар. Узлат икки қисмдир: биттаси – халқдан, иккинчиси эса – нафс истакларидан мосуволик.

– Содик улдирки, ўзига зиён етадиган жойда ҳам тўғри сўзлагай...

Шу сўзлардан сўнг ҳазрат қўлларини дуога очиб, Жунайд Бағдодий ҳақиға икки дунё саодатини тилади.

Бу вақтда Хафифнинг маънавий чанқоғи ўн чандон ортиб, яна устоз лутфига илҳак кўз тутарди. Бу илҳақликни ориф сезди:

– Абу Муҳаммад Румъям чиндан ҳам Жунайднинг ёронларидан эди. У фикҳ, тафсир ва Қуръон илмида ягона ҳисоблангани боис Жунайд унинг хузурига ошиқар, суҳбатига муштоқлик сезарди. Ул зот ҳақида шундай ривоят эшитибман: “Андоқки, Румъям ҳазратлари жони чиқаётган онда кулар эди. Жонини таслим этди. Ўша киёфаси ўзгармади. Табиб уни тирик деб ўйлади. Қўлини нафасига тутди. Ул ҳазрат эса аллақачон ҳаққа етишган эди”. Ёдингда тут, аллоҳнинг севиқли бандалари учун ўлим олий бир туҳфа саналур.

Унинг бир лутфини эслатурмен. Дебди: “Ихлос – ўқиган намозинг ва бошқа тоатларинг учун икки жаҳонда ҳам эвазини тиламасликдир”. Ажабки, бул замон кишилари намозда дунё тамасини кўймаслар, сўрарда бойлик, мол-мулк неъматини тилидан туширмаслар, ибодати эвазига гўёки аллоҳни қарздор қилгандай манзарат кутгайлар. Ўйлаб ўйимга етолмасмен, бу тирик махлуқот нега кўпи қолиб, озини сўраётганига ақли етмас...

Хафифнинг кўзларида ҳайрат зухурланди. Не тонгки, у тез таъсирлангани баробарида завқ-шавқи ҳам тез босилар, худди қайнаётган қозонга сув қуйилган каби паришонлик бутун вужудини эгаллаб оларди. Ана шу илм танбаллиги комиллик мақомига кўтарилишига тўсқинлик қилиб, қувваи хофизаси теранлашиши,

қалбига нур инишига монелик кўрсатарди. Баъзан ҳар бир ҳикмат ва ривоятни жон-қулоғи ила тинглаб, ҳадсиз қизиқишини тўхтатолмас, гоҳида эшитганларинида тезда ёдидан чиқариб, бу йўқотиш залварини сезмай яна хотиржам юраверарди. Мухими у кунни ўтаётганлигидан, шундай ҳалим ва сабрли зот хизматига яраётганлигидан боши осмонга етиб қувонар, ўзгача ҳаётни тасаввурига сиғдирилмасди. Чунки уларни наинки кунлар ва ойлар, балки узоқ йиллар силсиласи бир-бирларига пўлат занжир каби ўраб-чирмаб ташлаган эди.

– Пирим, биламен, сиз толиқдингиз. Аммо ибн Ато ҳақида икки оғиз ташбеҳ эшитмагунимча кўнглим тўлмас. Аллоҳ умрингизни-да, илмингизни-да зиёда этсин, не-не авлиёлар лутф каломини, тариқатини авлодлар илқиға тутмоқдасиз.

Ҳазрат бир тебраниб, муридига ғалати қаради.

– Яна ҳамд-сано! Бу иллатдан тириклик чоғи қутулмоқ умидинг борми?

Ҳафифнинг меҳри офтоб янглиғ уфуриб, тилининг жилови ечилди.

– Тарки одат-амри маҳол. Боз устига кимгадир иллат туюлган бу одат менга зийнат. Ахир эс таниганимдан буён этагингиздан маҳкам ушлаб келмоқдамен. Билганим ёлғиз аллоҳу, унинг валийси ҳазрати Аттор. Шундай бўлгач, яна кимга мақтов ёғдирай, меҳримни кимга сочай. Мана шу қаршингиздаги тоғлар гувоҳлигида сизга қўл берганим ёдимда. Айланиб, ўргилиб яна шу жойга қайтибмиз. Илло, армоним шул эди, танимни она туфроғим бағрига олса, деган ният менга осойиш бермасди. Шукурки, шаҳримиз остонасида турибмиз, буёғи яна ўзига ҳавола. Аммо сўнги нафасимга қадар хизматингиздан чекинмайман.

Устоз муридининг гапларидан таъсирланганини сездирмаслик илинжида бошини қалин муқовали китобидан кўтармай узоқ ўйга толди. Сўнгра хаёл уммонига шўнғиган шоғирдига юзланди.

– Кўнглингдаги тилақларинг рўёбга чиқишига роббим енгиллик берсин. Энди эшит, ибн Ато не дебдур: “Ботин – ҳақ назиргоҳи, у фақат покликка лойиқ. Ҳар кимнинг кўнглида охират андишаси бўлмаса, шубҳасиз, шайтон уни ўлгунича дунё андишалари билан

машғул этар. Ҳар кимки, адабдан маҳрум қолди, барча яхшиликлардан ажралди...

Бир куни ибни Ато ҳазратлари ёронларидан сўради:

– Одам юксак мартабага қай тариқа эришгай?

– Кими тоат билан, кими мушоҳада билан, кими риёзат билан, кими садақа ва эҳсон билан... дедилар. Ўзлари эса:

– Яхши феъл-атвор билан эришгай, – дея лутф этдилар.

Мана бу ривоят ҳам ибрат сандиғига ўхшайди.

– Шайх ибни Ато ҳазратларининг ўн ўғли бор эди. Азим ва кўркам кўринишли, жамоли хуш, феъли очиқ йигитлар сифатида танилгандилар.

Бир куни оталари билан келишаётганда сахро ичида қароқчилар кўлига тушдилар. Бетавфиқлар тўққиз ўғилнинг бошини кесдилар. Ҳар гал ибн Ато муборак юзини кўкка тутиб, “шукур, сендан келган қазога шукур”, дер ва кулар эди. Қолган биттасини ҳам тутиб, кўзини боғлашди. У:

– Сен отамизсан, бизни кўз ўнгингда битта-биттадан сўйишди, бир оғиз сўз айтмадинг! Яна кулиб, шодлик кўрсатяпсан! – деди.

Шунда ибн Ато ҳазратлари:

– Эй ўғлим! Бу ишни қилган ул подшоҳга (тангри таолога) сўз айтмоқ ярамайдир! Зеро, у ҳолимизни кўрар ва эшитар. Кучи етгай эдики, сизларни сақлашга. Мен бунда ожиз бандаман. Унинг ишига не сўз айтаман? – деди. Қароқчилар сардори бу сўзлардан қаттиқ таъсирланиб, ўғлини қўйиб юборди.

– Эй пир! Агар шу муножотни бошида айтсанг эдинг, биронта ўғлинг ўлмасди, – деди.

Ибн Ато ҳазратлари:

– Бу шундоқ ёзилмиш эди. Қисматга даъво йўқ! – дея жавоб қайтарди.

– Қисматга даъво йўқ, – негадир хомуш такрорлади Хафиф. – Агарчи шундоқ бўлмаганида эҳтимолки ҳаётимиз ўзгача кечармиди, биз ҳам бошқалар каби бола-чақа орттирармидик.

Ҳазрати Атторга бу тавалло ёкмади. Лекин шогирднинг бот-бот фикрдан адашиб қолиш одатини билгани боис бу зорланишига ортиқча урғу бермади. Шунинг баробарида ўз даврида халифаликка

унамаган мухтарам зот Суфёни Саврийнинг эътирофини хотирлади. Ва шу заҳоти бу хотирот хаёлидан кўтарилмай дафтарига мухрланди. Ривоят мазмуни қоғозга шундай тушди.

“Суфённинг ёшлик чоғида бели букилган эди”.

– Бу недандир? Туғишганларинг барчаси тик, адл қоматли, бундай нуқсон боиси недур? – дея сўрашди ундан. Суфён жавоб берди:

– Ғоят олим бир устозим бор эди. Ундан илм ўрганардим. Бу зотга мавти (ўлим) ҳолати яқинлашди. Мен бошини ушлаб ўлтирардим. Ногаҳ кўзини очиб айтдики:

– Эй Суфён! Кўряпсанми, мени нима қилурлар? Эллик йилки одамларга дарс бераман, халқни тўғри йўлга бошлайман. Энди бу замон мени керак эмассан дейдилар... Ҳар қанча имон талқин этмайин, унамади. Бир гина туфайли дунёдан беимон кетди. Энди буни кўрган кишининг бели букилмай нима қилсин?! – деди у.

Хафифнинг озорида ҳам шунга ўхшаш гина зоҳир. Ишқилиб аллоҳ уни имондан айирмасин.

Пири комил беихтиёр мункиллаган шогирдига кўз ташлади. Вожааб, у кекса арча остига жойнамоз ёзиб, нафл намози ўқимокқа тутинганди. Одатда у ҳеч қачон устозидан аввал, ибодатга машғул бўлмасди. Ҳозирги хатти-ҳаракати анчайин эътиборли ва қайсидир маънода тушунуксиз эди.

Шайх унга ҳалал бермаслик учун яна битикларига кўз югуртирди. Шу пайтга қадар мингга яқин азиз-авлиё ҳақида маълумотлар тўплабди, айримларини дафтарига тушириб улгурди. Бироқ ҳали қиладиган юмуши кўп. Ўзига қолса юртга қайтмай яна Шому Ироқ оралиғида дунё кезмокқа рағбати бисёр эди. Иккинчи тарафдан шу тўплаган ривояту нақлларини жамлаб, уларга тартиб бермоқ заҳмати ҳам анча вақт олмоғи тайин. Умр эса ўз интиҳоси сари жадалляпти. Ана шу мулоҳаза уни навбатдаги ҳаж сафарини ортга суриб, Нишопурга йўл солишга ундагани аниқ эди. Мақсади ота кўрғонини тиклаб, хонадон чироғини ёкиб, умрининг охирги дамларини ўзи учун азизу муқаррам саналган Шодиях кишлоғида умргузаронлик қилиш эди.

Зоҳиран ўйланса Хафифнинг бояги андишасида адолат рухсори кўрингандай туюлур. Аслида-чи? Аслида бу риёдан ўзга нарса эмас.

Юрт кезинмоқ, мусофирлик ранж-аламини тотмоқ асносида дунё неъматига етишмоқ муддаоси зухурланса, билинги, бу энг озига даъвогарликка розилик аломатидир. Искандар каби курраи заминни кафтига жойлаштирган кимса ҳам алалхусус ёруғ дунёда жуда кам бойликка кўнганлигини ўлимидан кейин англайди. Омонат олам хузур-ҳаловатидан кечган оқимнинг ниятида буюк мақсад ётади. Яъниким, бу мақсад охиратда ҳаққа етишмоқ саодатидир.

Афсус, ният ила қисмат мезони фарқига бормай, мансаб, амал, дунё учун имонидан юз ўгирадиганлар қанча? Нафс гапига кириб, одамийлик қиёфасини йўқотишдан қўрқмайдиганлар даврнинг кули, яна ҳам аниқроғи, нуқсидирлар. Қозикалонлар, амалдорлар, амирлар ва шу каби омонат дунё тузоғини тожу тахт деб билганлар омонат нарса учун чин дунёсини алиштирган нодонлар ҳисобланади. Акс ҳолда Суф-ёни Саврий: “Ҳаром мол топмоқ қиёмат ҳисобига ишонмасликдир, кимки қиёмат ҳисобига ишонмаса, кофир бўлур”, дея огоҳлантirmас эди.

Миллатнинг чироғи – имоми жаҳон номини олган Абу Ҳанифаи Куфий ҳазратлари ҳеч орасини узмай ўттиз йил рўза тутган эди. Бутун рамазони шарифда олтмиш мартадан ортиқ, умри мобайнида етти минг марта Қуръон хатм қилганди. Эллик беш бора Каъбатуллоҳга борган ва ўттиз жилдли “Мабсути” асарини ёзиб, олтмиш тўрт мингдан ортиқ фатво берган буюк зот, қозилик мартабасидан кўра, ўлимни афзал билганида қандай ҳикмат зоҳирлигини англамаган инсонлардан яна нима кутмоқ жоиз.

Тўғриси ҳам шу: бу дунёда кўнгили тусаб, қўлга илингудай нима борки, ақлли одамнинг унга майли ортса... Бу дунёнинг сирти гўзал, холос, ботини эса алдамчи, чиркин ва жаҳолатга ботиб кетган.

Шул важдин Абу Туроб Нахшабийнинг муриди Ҳамдуни Қассор айтмиш:

– Ҳар ким ўзини устун қўйса, фиръавндан баттар бўлур. Ҳар кимки дунё талаби билан бўлса, охирати хор бўлур. Ҳар кимки дунёни хор тутса, дунё аҳли унинг кўзига улуғ кўринмас. Ҳар кимки мусибатга кўниб сабрни унутса, аллоҳ билан жанг қилган бўлур...

Шу топда ҳазрати Аттор бошини куёшдан яширган дарахт сояси қискариб, офтоб забтига ола бошлади. Ана шундагина устоз ўз

“ҳазина”сига андармонликда вақт нафасини сезмай қолганлигини англади. Наҳотки аср намози хаёлидан фаромуш бўлмиш. Нега Хафиф бунчалар жим, нега устозини огоҳлантирмади?

Пири муршид дафтарларини эҳтиётлаб хуржунга жойлагач, шогирди ибодат қилаётган томонга юз бурди. Хафиф саждага бош кўйганича миқ этмай турарди. Ҳазратнинг вужудини ажиб хавотир эгаллади. “Ишқилиб, ухламаган бўлсин-да!” У шу мулоҳаза билан қалин ўт-ўланларни битта-битта босиб, танаси тилим-тилим баҳайбат арча дарахти томон юрди. Қўли билан Хафифни уйғотмоққа чоғланди. Озгин панжалари юрагига яқин шогирдининг чаккасига текканида юраги шув этди.

– Хафиф, тур ўрнингдан!

Шогирддан садо чикмади.

Шунда у, намоз одобига хилоф бўлса-да, ибодат соҳибининг пешонасидан ушлади. Шундай иссиқда ҳам пешона муздай эди.

Ҳазрати Атторнинг дилига чўғ тушди. Не бахтки, неча йиллик дардкаши, ҳам-сухбати, дўсти ва биродари Хафиф ўз юрти остонасида жойнамоз устида ҳузури муборакка равона бўлганди. Не бахтки, унга айнан шундай ўлим насиб этибди. Демак, у аллоҳнинг суюкли бандалари қаторидан жой олган экан-да. У бундай шарафга пок қалби ва самимияти туфайли эришган бўлса ажабмас. Қанийди, ўзи ҳам шундай саодат неъматига лойиқ топилса, қанийди аллоҳ ҳузурига шаҳидлик мақомида кетса...

Ҳазрати Аттор тошлар орасини очиб, шомга қадар қабр қазиди. Неча йиллар ёнида юриб хизматини ўтаган содиқ шогирдини ўз қўли билан жойига қўйиб, жанозасини ўқиди. Яна янги тонг отгунича қабр ёнида ўлтириб, Куръони карим оятларидан ўқиб, унинг руҳига бағишлади. Эрталаб куёш тоғлар ортидан минг истиҳола ила мўралаётганида у неча йиллик ҳижратдан сўнг яна гавжум Нишопур шаҳри остонасини ҳатлаётган эди.

15

Орадан яна ўн беш йил ўтди. Ёши бир юз ўн тўртга етган ҳазратнинг ҳаракатлари ҳамон тетик, қадди бир оз букчайганлигига

қарамай, ўз хизматига бемалол ярайдиган даражада.

У отасидан қолган эски хужраларда, халқдан бутунлай ажралиб, фақат ёзув-чизувлари ила андармонликда узлатда ҳаёт кечирарди. Даставвал у юртга қайтган ҳамано ҳукамолар суҳбатига аржумандлик билдиришиб, тез-тез йўқлаб турдилар. Аммо дунё ишларию бойлиги, фиску фасод, таънаю маломат, зулм ва ҳасадгўйликдан иборат бундай машваратлар аллақачон пирнинг бадига урган эди. Фақат падари бузруквори Иброҳим Аттор қонидаги меҳмондўстлик, тавозе ва хушодоблик важдан бош-учи кўринмайдиган зиёратчилар хуружига дош берар, билъакс, сира суҳбатга рўйхушлик бермас, беҳуда каломга оғиз очмас, мулоқотга кўр қаламас эди. Аммо кунларнинг бирида бу оғир юмушнинг уддасидан чиқишга сабру бардоши заифлик қилиб қолди.

Ўшанда саратон тафти босилиб, файзиёб куз ўз кўркини намоён этишга чоғланган эди. Гарчи ҳовли саҳнидаги анжир, анор, хуросон нашватисию, шом пўртахоли пишмаган эса-да, бошқа ноз-неъматлар дастурхонни безаб, замин саховатини кўз-кўзлаётгандай. Суҳбатга шаҳар қозикалони Мухосибий, имоми аъло Абдул Раҳмон ва яна бир неча дин пешволари ташриф буюришганди. Машварат бундан неча замонлар муқаддам устозлар устози шайх Рукниддин билан сўнгги бор учрашган ўша кенг ва кунгурадор чорпояда ўтаётганди. Меҳмонларнинг мақсади аён – яъниким Фаридиддин Атторни шаҳар мухтасиблигига даъват этмоқ эди. Аммо турли диний қарама-қаршилиқлар, келишмовчиликлар, тўс-тўполонлардан безган, қолаверса, дунё ишлариданда муҳим мақсад сари умрини бағишлаётган зот учун бу таклиф ердаги хас каби арзимас ва қадрсиз эди. Лекин аёнлар учун бу лавозим юксак мартаба, қиёси йўқ шон-шуҳрат, ҳадсиз ишонч саналарди.

– Аъло ҳазрат, яъниким Нишопур волийси сизнинг асарларингиздин беҳад мутаассирланиб, ўз ахкомлари ёнидан жой олишингизни истайдир, – деди йўғон овозда мухосибий, мошгуруч, қалин соқолини силаб. – Илло сиздаин алломаи давронларнинг саройга яқинлашуви маърифат зиёси тағинда порлашига йўл очгай.

Мезбоннинг қиёфасида заррача ўзгариш сезмаган Абдул Раҳмон қозикалонга ялтоқланиб, фикрини маъқуллади.

– Адолат шамшири, ҳақиқатзабон қозикалонимиз ори рост сўзлайдир. Ахир неча йиллик илм қудратини эл-улус равнақи, авом фароғати учун сарфламаслик гуноҳи азим эмасму. Илм амал билан зийнатланур.

Чиндан ҳам мезбон ўз ўй-хаёли ичра асири лутф эди. Унинг қочқин фикрлари шу топда ота-она хонадонидан қувилган кунларга қанот ёзиб турарди. Чунки, Атторни шиалар тарафдори деб ёзғирганлар ҳам, асарларини оловга отганлар ҳам, ўзига лаънат тамғасини босганлар ҳам шулар эди. Қизиқки, энди бу иддаолар ўрнини тамомила бошқаси эгаллабди. Гўё орада ҳеч қандай гап-сўз ўтмагандай, гўёки мазхаблар ўртасидаги маънисиз, мақсадсиз курашлар барҳам топгандай, гўёки чиркин ва қора ниятларга ҳожат қолмагандай.

– Мен ҳамиша мўмин-мусулмонларнинг тинч ва осойишта, ҳамжиҳатликда ҳаёт кечиришларини истагаймэн, – дея ўз мулоҳазасини ўртага ташлади ҳазрати Аттор. – Аслида ўз диний қарашлардаги айирмачилик динимизни яхши билмаганимиздан, унинг моҳиятини англамаганимиздан. Ахир, ўйлаб кўрайлик, Жалолиддин Румий сўнгги китоботида динимизни етмиш уч фиркага бўлинишини айтиб, ҳар бир қавм алал-оқибат бир манзилда учрашажагини баён этибдилар. Ахир, ният ва маслак муштарак бўлгач, ким қайси тарафдан бориши шунчалар ғалаёнга арзирмикан?

Меҳмонлар қўлларини таомдан тортишди. Қозикалоннинг ғилай кўзлари совуқ ёнди, гўёки соқоли туклари таранглашди. Пойгакдан жой олган қорни қаппайган, калласи катта, бурун катакларидан тук чиқиб, мўйловига қўшилиб кетган миршаблар бошлиғи тўрдаги қозикалонга хавотирланиб қараб қўйди. Албатта, ҳозир волийнинг буйруғи бор, акс ҳолда шу бир оғиз калима олимнинг бошига не ғавғолар солиши ҳеч гап эмасди. Вазият қалтис тус олди. Барчанинг нигоҳи юксак мартаба соҳибига қадалди. Мухосибий (отаси қодарий масҳабидан бўлган, замонасининг шайх ул-машойих номи ила машҳур авлиё Ҳариси Мухосибийнинг авлоди) бундай ҳолатлардан хамирдан қил суғургандай осон чиқиб кетиш қобилиятини кўрсатди.

– Устоз, сиздай пири муршид неча йиллар илгари йўл қўйилган хато учун гинахонлик қилиб юриши бизни кўп хижолатга солмоқда.

Очиғини айтсам, бугунги юришимиз сабаби аввало сиздай мухтарам зотдан узр сўрамоқ ва кейин ана шу андиша жароҳатига малҳам сифатида кадр-қимматингизни азиз тутмоқ эди.

Мезбон ноқулай аҳволга тушди. У қозикалондан бундай мулозамат ва азмойиш кутмаганди. Шу боис соддадиллик билан ўзини оқламоққа киришди.

– Мен фикримни аниқ тушунтиролмадим чоғи. Айтмоқчиманки, мусулмон кишилар ҳеч қачон сохта муҳолифотга берилмай, Каломуллоҳ, пайғамбар (с.а.в.) ҳадислари ва авлиёлар лутфларига ишониб, амал қилиб яшамоқлари жоиз. Ахир исломнинг мағзи аҳиллик, биродарлик, меҳр-оқибат эмасми? Бу дунёи дунга барчамиз бир кечалик меҳмонмиз. Надоматларким, меҳмонлигимизни унутиб, ўзимизни мезбондай сезамиз, арзимас ташвишларни оламнинг фожиаси сифатида баҳолаймиз, бемаврид ва бесамар жанжал кўтариб чарчамаймиз. Риёзат, қаноат бобида машҳур шайхлардан Абу Сулаймон Дороний айтибдурким: “Ҳар кимки дунёни тарк этди, кўнгли мунаввар бўлди”. Биз ожиз бандалар учун дунёдан воз кечмоқлик қийин туюлур, боиси анинг вужудимизга ёпишган иллат эканлигини идрок этолмасмиз. Ахир, иллат ҳам нажосат каби ўзидан бадбўй таратур, инсонни ҳидоят йўлидан чалғитиб, залолат маконига тортадур.

Устоз негадир берилиб сўзламоқда эди. Аммо у сувни сингмайдиган жойга сепаётганини ҳам сезиб турарди. Филҳол, ёмғир ҳарсангни юволмас, аммо муттасил оққан томчи тошнида тешар.

Бирдан қозикалон Абдулло ибн Муборак ҳаётига оид ривоятни эслаб, Фаридиддин Атторни мулзам этмоқчи бўлди.

– Ҳазрат, билурсизким, Абдуллоҳ ибн Муборак аёл зотига бефарқ эмасдилар. Беайб парвардигор, деганлари шу важҳдан эрмасмикан?

Мезбон қулоқлари динг меҳмонларга бирма-бир нигоҳ ташлади. Мухосибийнинг топқирлигидан завқланган аҳли давра бир тебраниб, Аттор оғзини пойлади. Бу қалтис савол замирида алоҳнинг валийлари обрў-мартабасини оёқ ости қилиш, топташ ҳузури ётгани аниқ эди.

– Хотирангиз бунданда зиёда бўлсин, тақсир, – деди пир дастурхондан бошини кўтармай, – Андоқким хўп ажиб воқеалар дилингизга муҳрланур. Одам фарзанди у шундоқ турур – нимани

севса ўшандай хотиротлар кўнглига нақш каби чизилур...

Ҳеч ким Аттордай синиқ, ҳалим ва эҳтиёткор донишманддан бундай журъатни кутмаган эди. Жавоб ўқи нафақат димоғдор қозини, шунинг баробарида аёнларни-да оғзига нос пуркалган илон каби тўлғонтириб юборди. Бироқ ҳеч ким қиличини қайрашга ботинолмади. Сабаби ўртада волий топшириғи турарди.

– Ибн Муборак атиги бир дафъа кўз зиносига эрк берди. Шуниси ҳам борки, унинг маъшуқаси оддий аёл эмас, фаришта эди. Агар фаришта бўлмаса шундай жавоб айтурмиди?

Абдурахмон домла ингичка овозини авж пардасида сўроққа тутди.

– Ажаб, ул жувон нима деганди?

Ҳазрат ҳам атайлаб шу ўртанишни кутганди, оҳиста лутф айлади:

– Эй Муборак ўғли! – дея хитоб қилганди париваш. – Уялмайсанмики, тонгга қадар нафсинг учун оёқда тик турдинг, мени пойладинг. Агар имомга эргашсанг, имом ибодатда Қуръонни сал чўзса, сенга малол келар эди...

Шу лутф боис Абдуллоҳ ибн Муборак зуҳд йўлини танлади, шоҳаншоҳи уламо даражасига кўтарилди. Илм ва шижоат, хунар ва саховатда назири йўқ эрди.

Гурунг қиёмига етганида аёнлардан бири энди Ҳусайн Розий раҳматиллоҳи алайҳи шаънига номуносиб сўз айтди. Бу даъво ҳазратни кайфиятига қаттиқ таъсир этди. Боис у кечагина шайх Юсуф бин Ҳусайн Розий ҳақидаги таснифини ниҳоялаб, ул зот ҳақиға узундан узок дуо ўқиган эди.

– Сиз ҳазрати Юсуфни билурмисиз? – нафис лаблари қалтираб сўради Муршид.

Меҳмон дум-думалоқ кўзларини умидворлик ила қозикалонга йўналтирди. Бу пайтда ҳолва шимиётган Мухосибий гап пайновини илғамай қолганди.

Сухбатга бемаврид ўт қалаганини фаҳм этган аён ўзини гўлликка солишдан ўзга нажот тополмади.

– Сиз Юсуф пайғамбарни назарда тутяпсизми?

– Маъзур тутинг, меҳмон, мен айнан сиз тилга олган Ҳусайн Розий ҳақида изоҳ бермоқчиман.

“Бир куни у араб қабиласи ўрнашган манзилга борди. Араб бекининг қизи уни кўриб ошиқ бўлди. Қиз ғоят соҳибжамол ва латофатли, гўёки бир қошиқ сув ила ютгудай сулув эди. Йигит ишқида ақлу ҳушидан мосуво санам охири севгилисини қидириб келди. Учрашган жойлари дарё қирғоғидаги дарахт ва гулларга бурканган чаманзор эди. Қиз дарҳол ўзини йигитга таклиф этди. Аммо Юсуф гуноҳга қўл урмади – аллоҳдан қўрқди. Нафсини тийиб, пок ҳолида изига қайтди.

Ўша кеча туш кўрди. Тушида кўкаламзор, чор-атрофи гулларга бурканган боғдаги баланд тахтни кўрди. Тахтда юзига ўн қават парда тортилган подшоҳ ўлтирибди, атрофида яшил либосли йигит-қизлар хизмат қилиб юришибди. Юсуф улардан сўради:

– Сизлар кимсизлар?

– Бу тахт соҳиби Юсуф пайғамбар, атрофидагилар эса фаришталардир.

– Қаён борурсизлар?

– Биз шу манзилда яшайдурган Юсуф бин Розий зиёратига чиқиб эдик.

– Ё аллоҳ, ахир мен кимманки зиёратга лойиқ инсон бўлсам, – деб ҳайронлигини билдирибди у.

Шу вақт тахтдан Юсуф пайғамбар тушиб келибди, уни кучоклаб бағрига босибди, кўлидан ушлаб ўз тахтидан жой берибди.

– Араб бекининг қизи ўзини сенга бағишлади. Сен аллоҳ кўркувидан уни тарк этдинг... Ҳақ таоло ҳазратлари сени улуғ валийлар силсиласига қўшганлигини айтмоқ учун мени жўнатди...

Раббим ёрлақанган зот бошига маломат ёғдирмоқ мўминлик белгиси саналмас...”

Аслида нодонга жавоб сукут эди. Лекин ҳазрат ҳаргиз бировни нодонликда айб-ламасди. Бироқ нодон шунинг учун нодонки, манзаратни хушомаддай, ҳурматни мажбуриятдай тушунади. Ақли ноқис кимса ҳозир изза тортганини тан олмай яна мавзуни давом эттирмоққа уринди.

– Хўп яхши, – деди чийилдоқ товушда. – Юсуф Розий шафоатга муносиб эркан, гуноҳи елкасидан тўкилибди. У ҳолда Утбат ул-Фулом тўғрисида не деюрсиз?

– Утбат чиндан ҳам зинокор кимса эди. Навбатдаги аёлга киши кўйди. Аёл менинг қаеримга ошиқ бўлибди, деб сўради. Жавоб келдики, қаро кўзлари юрагини ўйнатиб юборибди. Парда ичидаги аёл сира иккиланмай кўзини ўйиб, тобоққа кўйибди.

– Кўзимни севган бўлса, олсин! – дебди.

Бу ҳолдан қаттиқ таъсирланган Фулом чин дилдан тавбага юз бурди, Ҳасан Басрий хизматига кирди.

Вақтики келиб, сайрда бир хур қизга кўзи тушди.

– Ё Утбат! Мен сенга ошиқман, ҳеч қачон мени кўйиб бошқа аёлни истама, токи мен сенга қарам бўлмайин... – деди ўша хур. Утбат жавоб берди:

– Мен дунёни уч талоқ кўйдим! Киши уч талоқ кўйгани билан қандоқ яшагай?

Авлиёлик наслидан ўтадигани мартаба эмас, унга фақат ихлос, тавба ва зуҳд орқали эришилади. Одам борки, бир тасодифий гуноҳ орқали шафоатга эришади, одам борки, бир гуноҳини кейингиларига улаб умргузаронликда давом этаверади. Бу ҳам бир сир-синоатки, унинг моҳиятига етиш маҳол.

Орага жимлик кўнди. Боядан буён ибратли лутфи каломларни бир қулоғи ила тинглаб, иккинчисидан чиқариб юборган Муҳосибий қалин, гўштдор лабларини ҳафсала билан сочиққа артиб, мақсадга кўчди.

– Хўш, биз Халифанинг ҳам дўсти-шони олий волий ҳазратларига сизнинг ишончингиз боисинда не хабар айтмоғимиз лозим кўрилуру?

Фаридиддин Аттор шунча гапдан сўнг яна шу масала кўтарилганига ҳайрон қолди. Ниҳоят, бир оғиз гап билан муаммога нуқта қўйди.

– Жанобингизга етказингки, менга саройдан кўра охират яқинроқ турибди. Кекса одам манзилининг қисқароғини танлаб қоларкан.

Меҳмонлар бу гал миқ этиб оғиз очишмади. Тезда дуога қўл кўтаришиб, Аттор ҳовлисини тарк этишди. Бу пайтда замон қалқиб, бутун курраи заминни Чингизхон даҳшати қамраб келаётган эди...

Деразадан тушган ой нури пастаккина хужрани хира ёритарди. Ҳазратнинг кекса қалби ҳам шу тахлит ним қоронғи. Во ажаб, неча йилки, уйдан остона хатлаб кўчагада чиқишга вақтини қизганган, ҳаётининг мазмунини ибодату риёзат деб билган, дунё лаззатлари ҳақида ўйлаганида кўнгли беҳузурлик сезиб, шу биргина ҳаёлоти учун ҳаё, андиша ўтида қовуриладиган зотнинг бугун кўли ёзувчизувга бормай турибди. Бу не ҳол? Бу таннинг руҳга қарши исёними? Неча йиллар давомида саркашлик нелигини билмаган идрок нечун бугун даштдан чиққан от каби тайсаллаб қолди? Нега ақл шамчироғи худди булутлар орасига беркинаётган ойдан андоза олур? Бу одатий ва оний чарчоқ хархашасими ёки дил безовталиги ибтидоси? Қизиқ, ёшини яшаб, ошини ошаб, бир инсон елкаси кўтаргудай юмушларни-да адо этиб, фоний дунё захматларига чидаш баробарида, бокий дунё тадоригини кўриб улгурган кекса одамга дил ғалаёни қайдин ёпишди? Ахир, у бундай туйғулар таъсиридан қутилмаганмиди? Йигитлик чоғи ўша дарвеш кимса бирлан мулоқоти-ю, соҳиби кароматнинг омонатини осонгина эгасига топширганидан сўнг инсоний истак ва ҳавасларидан мосуво бўлганди-ку?! Нега кўнгли ғаш, нега қалби бунчалар безовта, нега ичини ит тирнаётгандай?! Бу жафо асрори яхшиликданму ёки ёмонликдан? Умр нарвонининг энг юксак поғонасида одам учун ўлим даҳшати у қадар кўрқинчли эмас. Бор бисотидан айрилиши ҳам соқолининг бир мўйи тўкилишидай арзимас ҳол. Унда инсонни саросима ва ҳадик қаърига етаклагувчи яна қандай хавф бор экан?!

Ҳазрат илкидаги китобни ёпиб, анчагача деразадан ташқарига тикилиб, ҳаёл уммонига шўнғиди. Отаси Иброҳим Атторнинг барваста, доимо залварли қадам ташлагувчи кўркам қиёфаси кўз ўнгига келди. Гўёки, деразадан ташқарида туриб, ўғлининг ҳолатини кузатаётгандай туюлди. Отанинг юз-кўзларида аввалги беғуборлик, самимият ва меҳр уфураётгандай. Ҳазрат ҳам сезмаган ҳолда падари истиқболига пешвоз чиқмоққа пешланди. Бироқ дунё йўлларини роса чангитган оёқлар кўнгил амрига бўйсунмади. У чорасизлигини англаб, хижолат чекди. Энди томирлари қаламдай бўртган қўллари билан дераза раҳига ёпишди. Бироқ бу хатти-ҳаракати ўзини-да овунтирмади. Боз устига ўғлига маънос бокқанча Иброҳим Аттор

секин-аста ундан узоклашиб борарди.

– Ота! – унинг овози заиф эшитилди. Шу заиф сас ҳам гўё оламни тутгандай янгради.

– Кетманг, ота! Нега келдингизу нега бир оғиз сўз айтмай қайтмоқдасиз? Ёки мендан ранжиганмидингиз?

Ё кудратингдан! Дераза ортидаги оппоқ шарпа кўз кўрадиган ораликда муаллақ тўхтади. Оппоқ саллалди бош ортга ўгирилди. Ўша серсоқол, мулойим лаблар ҳаракатга келди.

– Болам, аллоҳ рози бўлган фарзанддан ота рози бўлмайдимми?

Бу лутфни қулоқлар эшитмади, лекин, қалбга нур каби қуйилиб кириб, ақлни беҳад чароғон этди. “Худо рози бўлган фарзанддан ота рози бўлмайдимми?” Бу ўнгими ёки ширин туш?! Агар ухлаётган эрса, шу ҳолатда кошки уйғонмаса. Агар ўнгида кўраётган бўлса, унда нега соғинтирган зот ичкарига қадам босмай қайтаётир?!

– Муҳаммад, болам! Аллоҳнинг ваҳдонияти ва илми ирфони ила битган асарларинг номини ўзингдан эшитмоқ умидида ёнингга келган эдим.

Аттор ўз руҳиятида илгари сира туймаган хотиржамликни ҳис қилди. Тафаккур сарчашмалари ҳаёти мобайнида ёзган китоблари сари учди.

– Эҳ, отажон, уларнинг қай бирини айтай, қайси дostonимдан сизга сўз очай?

Қалбда нидо кўтарилди.

– Барча, барчасини айт, болам. Бугун фарзанднинг отага ҳисоби куни. Ҳа, шундай деб атасам, адашмасмиз.

– Яқинда “Илоҳийнома”га нуқта қўйиб эрдим. Сал барвақтроқ “Асрорнома”, “Мусибатнома”, “Ҳайдарнома”, “Мухторнома”, “Хусравнома”, “Булбулнома”, “Уштурнома” каби китобларга тартиб бергандим.

– Яна эсла! Назаримда, энг асосийси ҳаёлингдан кўтарилган кўринадир.

– Орий рост, ота! Бу асаримни хануз тилга олгани тортинамен.

– Сабаб?

– Боисини билурсиз...

– Билсам, сени қистамас эрдим. Бугун юрагингда нон увоғидай

сир қолмасин, кўнглингни бўшатиб ол, болам.

Ҳазрат деразадан боқмоқликка ўзида куч топа билмади. Гўёки у айна балоғат ёшида-ю, ўз кечмиш дафтарини минг истиҳола ила падарига баён этаётгандай.

– Нега сукут сақлайдирсен, ахир, андишага йўл қолдирган жойинг йўқ-ку?

– Шундай, бироқ, “Жавҳаруз зот” туфайли суннийлар билан шиалар ўртасидаги нифоқ ўти андак аланга олган эди.

– Куйинма, бу ўринда сенда қусур ҳам, нукс ҳам йўқ. Сенинг асаринг мутаассиб-лар учун бир баҳона, холос. Агар “Жавҳаруз зот” эрмаса, бошқа бир баҳонаи сабаб топилур эрди. Қани, давом эт!

– “Мантиқ-ут тайр”га ўзимнинг-да ихлосим баланд.

– Сендан аллоҳ рози бўлсин!

– Жами шеърый асарларим икки юз эллик минг байтдан зиёд.

– Назаримда сўнгги битикларингни сир сақламоқчига ўхшайдирсен...

– Асло! Ҳаётим давомида интилганларим ва излаб-излаб топганларим ҳақинда севинч ила сўз айтмасам кўнглим ўрнига тушмас...

– Сен “Тазкирот ул авлиё”ни назарда тутмоқдасен, шундайми?

Ҳазрати Аттор ҳайрат ила бошини кўтарди. Отаси ҳамон унга жилмайиб боқиб турар, кўзларида ажиб бир меҳрга йўғрилган қувонч, шодлик зухурланарди.

– Сиз буни қайдин билурсиз?

– Буни билмаслигим ҳам борми? Агар ҳақиқатни эшитмоқ истагида ёнсанг, қулоқ сол. Сенинг мана шу хизматларинг эвазига яратган эгам бизларни ҳам ёрлақади. Сен ёруғ дунёдаги энг бахтли фарзандсан, биз эса боқий дунёдаги энг бахтиёр ота-онамиз. Билиб қўйки, сендан кейинги авлодлар ҳам қолдираётган бебаҳо ҳикматларингдан баҳраманд бўлиб, ҳидоят йўлини адашмай топишгай. Сен туфайли не-не адашган кимсалар ҳақиқат ва тариқат этагидан тутгай, ёмонликдан қочиб, эзгулик тарафига ўтгай. Минг-минглаб мусулмонлар дуоси икки дунёингни обод этгай, бошингдан раҳмат ва мағфират ёмғирлари ёғилгай.

– Наҳотки шу эшитганларим ҳақ сўздир?

– Болам, рухлар риёдан холидирлар.

– Аллоҳга шукур. Ахир раббимдан у ёлғиз умидим ҳам шул эрур. “Тазкирот ул авлиё” аввалидаги илтижоларим юрагимга муҳрланган. Ёзибманким, “Ҳар ким бу китобни сафо ва сидқ билан ўқиса, унга авлиёлар асроридан бошқа бўлғай ва мен заифни бир фотиҳа ила ёд қилгайлар, токи ул фотиҳа барокоти ила менга туфроқ ичида раҳмат эшиклари очилсун”.

Ҳазрат шу ерда тўхтади. Давомини эсламади. Йўқ, эсламаслиги мумкин эмасди, эслади. Фақат дилида айланган фикрларни тилида ифода этмоқдан тийилди. Аммо отаси бу андишани тўлдирди. Унинг хайратини янада ошириб, ўйлаганларини ўзи ошкор эта қолди.

– Мана бу панди-насиҳатларинг ҳам ибрат кўрғони каби пишиқ ва мустаҳкамдир. Ёзибсан: “Нечукким, Яхё бин Муоз раҳматуллоҳи алайҳ дунёдан ўтганидан кейин уни тушда кўрдилар ва сўрадилар:

– Аллоҳ таоло сенга не қилди?

Айтдики, “ё Яхё! Менинг сен билан қаттиқ жазолов ишларим бор эди, аммо бир кун мажлисда мени сўзлар эрдинг ва сўзлаб-эслаб таъзим бажо этардинг. Менинг валийларимдан бирови ул ердан ўтар экан, сенинг таъзим ила мадҳ-саноингни тинглаб, вақти хуш бўлди ва сени дуо қилди. Ўшал валийнинг дуоси барокоти ила дўстларим қаторига қўшиб, сенга раҳмат айладим.

Фарзанд ўз қулоқларига ишонмай донг қотди.

– Наҳотки бу ривоятни ёд билурсиз?

– Яхшиси давомини тингла. Али Абу Даққоқ қаддасаллоҳу сирраҳул азиз ҳазратларидан сўрадиларки, “Эранлар сўзини эшитмоқдан фойда бормики, эшитгай-у бу сўз билан амал қилмагай?” Ул зоти шариф буюрдики, “Эранлар сўзини эшитмоқдан икки фойда бор: бири улдирки, агар толиб бўлса, ул сўз уни қавм ҳиммат этгай ва истаганини топиб, муродига ноил бўлғай, иккинчи фойда улки, эшитганнинг кўнгли равшан тортгай, шайтон васвасасини ва дунё ҳирсини, мосуво севгисини унинг қалбидан чиқаргай. Агар басир бўлмаса содиқни ва ёлғончини фарқ этгай...”

Ҳазрат ўз шууридан қайнаб-тошган ҳикматлар жарангини падари лутфидан эшитиб, юрак-бағри сел бўлиб оқди. Неча йилки намланмаган киприклари аро томчилар тизилди. Бу хушҳоллик

туфайли бояги дил изтироби ариб, энди унинг ўрнида тоқатни туюб юборар даражадаги соғинч ҳисси бош кўтарди. Афсуски, дераза ортида қоп-қора зулмат ғужғон ўйнар, кўзга йилт этиб ташланувчи нур ёхуд мавжудот кўринмасди.

Шайх англадики, бу ҳақиқат ва хаёлот оралиғидаги бир хилқат рухсори эди. Бу воқеа замиридаги вожибот асрорини уқмоқ учун ортиқча идрок талаб этилмасди.

– Отажон, шошманг, этагингиз пешини кўзларимга суртай, муборак илкингиздан тўйиб ўпай, кетманг...

Йўқлик қаъридан юракни ўртагувчи кескин сас эшитилди.

– Тинчлан ўғлим, худо хоҳласа дийдор яқин...

Яна бирпасда борликни сукунат эгаллади. Бу шириндан-ширин ва санокли дақиқаларда содир бўлган мужда унинг юрагига кўркув, даҳшат эмас, аксинча, руҳий осойишталик бағишлади. Беихтиёр у набийи акрамнинг “Ўлим – мўмин учун тухфа” деган каломини яна бир бор ёдга олди. Ўрнидан илкис кўзғалиб, бу буюк сафар тадоригини кўра бошлади. Хужрасидаги барча китоб ва ёзувларини тахлаб, дўқондорлигида ортирган сандиққа жойлади. Сўнг ҳовлига чиқиб, бутун умрига гувоҳ бўлган дов-дарахтлар, ариқда сокин оқаётган сув, пастак-пастак уйлар, саҳндаги шинамгина гулзор, хуллас, ҳамма-ҳаммаси билан видолашди.

Ҳовли этагидаги ҳаммомда покланиб чиқиб, нафл намозини ўқиб, бомдодга ҳозирланаётганида дарвоза секин чертилди. У жойнамоз устидан турмай, овоз келган тарафга кулоқ тутди. Хайрият, хизматидаги ўспирин бола уйғониб, эшик зулфини туширди.

– Ҳазратни уйғотдингму?

Шайх бу ўктам овоз соҳибини таниди. У устози шайх Рукниддиннинг набираси мулла Қосим эди. Мулла Қосим ёши элликдан ортганига қарамай қомати адл, нигоҳи бобоси каби ўткир, ўта жиддий киши эди. Гарчи у бу хонадон остонасини тез-тез босиб келса-да, лекин ҳеч вақт бемаҳалда йўқламасди. Демак, шу безовталиққа арзигулик кор-ҳол бўлгандирки, тонг саҳарлаб эшик қоқмоқда.

Шайх жойнамоз этагини букиб, томоқ қирди. Бу киришга ижозат бергани эди.

Мулла Қосим хужрага бош суқиб, тезда шайхнинг этагини ўпди. Сўнг шошиб мақсадга кўчди.

– Пирим, фалокат босди. Лаънати мўғуллар шаҳар остонасига яқинлашиб қолди. Волий душманнинг пойига пояндоз солмоқчи. Бойбадавлат кишилар сичқоннинг ини минг танга деб жуфтакни ростлашяпти. Хуллас, биз ҳам бу ерни тарк этмасак ҳолимиз хароб. Босқинчилардан яхшилик келмайди. Эшитишимча ёғий мўғуллар дин пешволари, олим ва орифларни хушламас эмиш.

Ҳазрат ўзи учун ўғлидай бўлиб қолган қора соқолли кишининг меҳрибонлигидан анчайин таъсирланди. Беихтиёр кечаси, тун ярмидан оққанда рўй берган манзара кўз ўнгида гавдаланди. Ана шу хаёлот ичида Мулла Қосимнинг елкасини силади.

– Болам, мен душмандан қочиб қутилишим мумкин, аммо ўлимдан, ҳазрати Азроилнинг илкидан қаерга ҳам яширина олардим.

– Ҳазрат, нималар деяпсиз, бу сахройилар Азроилдан ёмон. Ҳозир мунозара фурсати эмас. Мен от-уловларни тайёрлаб қўйдим. Айтинг, нималарни юклайлик. Ҳар бир дақиқа ғанимат.

Устоз бу оғир-вазмин кишиники шунчалар безовталиқ эгаллабдими, алалхусус вазият чиндан-да қалтис эканлигини фаҳмлади. Шу боис бутун бор бисоти – дуб дарахтидан ишланган, нам ўтказмайдиган сандиқни шогирдига кўрсатди.

– Мана, болам, шу менинг 114 йиллик бойлигим. Фақат илтимос, уни кўз қорачиғидай асра. Билки, шу китоблардан қай бири йўқолса, мен қайтадан ўлган бўламан.

Мулла Қосим пирининг гапларига дарҳол эътироз билдирди. У оғир сандиқни даст кўтариб эшикка юзланаркан, хонадон соҳибини шоштирди.

– Қани тезроқ чиқинг, биз кўпчиликмиз.

Чиндан ҳам пир дарров остонада кўринди. Бироқ у уй кийимида эди. Мулла Қосимнинг ўғли Абдул Раҳим нуронийнинг қўлтиғидан ушлаб, отга миндирмоққа чоғланди. Бироқ оқсоқол қўли билан уни тўхтатди.

– Мендан хавотирланманглар, сизларни аллоҳим ўз паноҳида асрасин!

Бу пайтда карвон бошида куймаланиб юрган мулла Қосим дуони

эшитиб, югургилаб пири пойига етиб келди.

– Биз сизни ташлаб кетолмаймиз. Қани, отга мининг, устоз!

Ҳазрат қатъий бош ирғади.

– Болам, мен бундай қилолмайман. Шу муаззам туфроқ отаонамни, сенинг бобонгни бағрига олган. Мен улардан узоқлашишни истамайман.

– У ҳолда биз ҳам сиз билан қоламиз.

Ҳазрати Аттор мулла Қосимнинг гўштдор, қалин кафтига кафтини босди.

– Ўжарлик қилма. Сизларнинг йўриғингиз бошқа. Билки, Нишопурда танзим қолғай, жони-жаҳоним сенинг илқингдадир. Мени десанг, ашёларимни олиб, тезда тоққа чиқиб кет, юрт тинчигунча ўша жойларда жон сақла, китобларимни халққа етказ, иложини топиб кўпайтир. Илоҳим сендан аллоҳ рози бўлсин. Омин!

Мулла Қосим учун эътирозга ўрин қолмаган эди. У оёғини аранг судраб қарвон олдига ўта бошлади.

Қарвон йўлга тушди. Пир эса анча маҳалгача ўзи учун жон қадар азиз бўлиб қолган одамлар ортидан қараб, кўзларига ёш олди.

Истилочилар узоқ куттиришмади. ...Улар гарчи волий билан сулҳ тузган эса-лар-да, оддий халқни бало-қазодай таладилар, мўрумалах каби бутун Эрон, Мовароуннаҳр худудига ёпирилиб кириб, шаҳар ва қишлоқларни аёвсиз ёндирдилар. Энг аввало босқинчилардан расадхоналар, масжид ва мадрасалар, зиёхоналар талафот кўрдилар. Маҳаллий халқнинг миллий кадриятларига алоқадор барча осоритикалар ер билан яқсон қилинди, уламолар сўйилди, китоблар гулханга улоқтирилди, аёлларнинг номуси топталди, беғуноҳ гўдақлар ҳам золимлар дастидан омон қолмади. Гўёки қиёмат-қойим бўлаётгандай эди.

Бу манзараларга хотиржам қараб туришга эр кишининг ғурури йўл қўймасди. Ҳазрати Аттор озодлик ҳаракатини бошлаган оддий хунармандлар, деҳқонлар, ўрта ҳол кишилар сафида босқинчи мўғулларга қарши курашга отланди. Бироқ кучлар мувозанати мутлақо тенг эмасди. Мўғулистондан токи Мовароуннаҳргача қон кечиб, жангу жадалларда дийдаси қотган қаттол душманга бас келиш игна билан қудуқ қазишдай гап эди. Лекин бу исёнда олийшон бир

мақсад ётарди: тиз чўкиб яшамоқдан тик туриб ўлмоқ шиори мужассам эди.

Қаттиқ жанглardan бирида ватан ҳимоячиларидан аксарияти қириб ташланди. Юзлаб ўликлар орасига қора қузғундай ёпирилган мўғул аскарлари ўлжа қидириб юриб, харобазор ерда узала тушиб ётган нуронийни учратиб қоладилар. Қариянинг оппоқ соқолига қон сачраган, қўлида узун найза, кўзлари юмуқ, чалажон эди.

– Бир оёғи гўрда-ю, яна урушга кирганига нима дейсан, – деди уни топиб олган сувсар қалпоқли, қисик кўз мўғул.

– Қани олдимга туш!

Ҳазрати Аттор куни битганини тушунди. Индамай туриб бориб дарахтлар остида тўпланган асирлар сафига қўшилди. Қуёш тиккага келган маҳал уларни сазойи қилиб шаҳар кўчалари бўйлаб ҳайдаб кетишди. Ёш жувон ва қизлар йўл-йўлакай сотилиб кетди. Нишопурнинг тор кўчасига киришганида маҳаллий бойлардан бири мўғул аскарига мурожаат қилди.

– Жон биродар, мана шу қўли боғланган оқсоқолни менга сот!

Босқинчининг кичик кўзларига ғазаб қуйилди.

– Ҳой, форсий забон, ўзинг ҳам бандилар орасига кирмоқчимисан? Шу исқирт чолни сотиб оламан деб устимдан кулаяпсанми?

Бадавлат нишопурлик жиддий боқиб, аскарнинг қўлига минг динор тутқазди.

– Мана шунга розимисан энди?

Мўғулнинг эсхонаси ўйнаб, ҳазратнинг нозик қотма гавдасига кўз тикди.

– Ақлингни йиғ, келгинди, у мени яхши танийди, шунинг учун сув текинга харид қилмоқчи. Аслида нархим баланд.

Босқинчи бу иддаога ишонди. Биринчи дуч келган одам суриштирмай минг динор таклиф қилганида бошқаси кўпроқ бериши аниқ. У харидорга ўдағайлади.

– Бор, тошингни тер, бу чолнинг баҳоси йўқ.

Мўғул аслида ихтиёрсиз айтди бу сўзни. Лекин ўша ихтиёрсиз гапда ҳақиқат зоҳирлигини ўзи англашга ожиз эди.

Йўлда давом этишди. Шаҳар чеккасида дехқонлар бугдой янчиш

билан овора эдилар. Душманга қарши курашга бел боғлаган ҳамюртларининг аҳволига қараб ачинган деҳқонлардан бири югуриб келди.

– Мана шу мўйсафидни менга бергин, – деди мўғул аскарига ёлвориб.

– Хўп, яхши, – дарров рози бўлди у, – қанча берасан?

Деҳқоннинг ҳеч вақоси йўқ эди. Ҳайрон бўлиб елка қисди. Сўнг ортига ўгирилди, ғарам-ғарам сомонга кўзи тушди.

– Сенга бир қоп сомон бераман, – деди у иложсизликдан.

Аскарнинг фиғони фалакка кўтарилди, нигоҳини нафрат билан ҳазратга бурди.

Авлиё мутлақо хотиржам эди.

– Наҳотки сенга шундай нарх қўйишса? – деди у бутун вужуди қалтираб.

Ҳазрати Аттор битта-битта босиб, босқинчига яқинлашиб:

– У ҳақ, чиндан ҳам бундан ортиғига арзимаيمان, – деди.

Мўғул аскар таажжубланди. “Сал аввал унга минг динор ваъда қилаётган эдилар. Орадан кўп ўтмай эса бир қоп сомонга баҳоляптилар. Бир қоп сомон? Ундан кўра...” Қони қайнаб турган мўғул аскари қиличини кинидан чиқариб баланд кўтарди ва... Бирдан у қўлидаги қиличи эгилиб-букилиб эриб кетганлигини, кўкда кўзни кўр, қулоқни қар қиладиган даражада момақалдиروق гулдираганини эшитиб, юраги қафасидан оти-либ чиққундай даражада ураётганини сизди. Зум ўтмай мўғул аскарининг жонсиз танаси отдан қулаб тушди. Худди шу дамда ҳазрати Атторнинг муборак вужуди узра ёрқин ва оппоқ нур таралиб турарди. Кўз очиб юмгунча содир бўлган бу синоатни кўрган халойиқ ҳам, босқинчилар ҳам ҳайратланиб қотиб қолдилар. Ёғийлар юрагига чексиз бир кўрқув ғулу солган эди. Дунёни илоҳий сўз билан тўлдирган, маънолар қошифи улуғ шайх Фаридиддин Аттор ана шу тариқа кофир қўлида шахидлик мақомига эришиб, ўзи интилган парвардигор ҳузурига йўл олди.

* * *

Орадан йиллар ўтиб, буюк бобомиз Алишер Навоий унинг бир

асрдан зиёд ҳаёти ва ижодини бир жумлаи жаҳон ила шундай ифодалади:

“Ҳазрати Аттор ўт ичида туғилиб, илоҳий ишқни ёниб куйлаш шавқидан олов чиқариб, атрофга аланга таратадиган ва ўзи ҳам шу чўғга қўшилиб ёниб кетадиган афсонавий қакнус кушига монанд умргузаронлик қилди...”

Улуғ шайхнинг жасади Нишопур шаҳрига дафн этилди. Ҳазрат Навоий XV асрга келиб бу ерда янги сағана зиёратгоҳ барпо этди. Бу зиёратгоҳ ҳозир ҳам минглаб покдомон қалбларни ҳидоят нури ила мунаввар айлаб, комиллик манзилига чорлаб турибди. Зеро, тафаккур ҳамма замонда ҳам инсонни азизу муқаррам қилувчи неъмат бўлиб қолган. Ҳаёт чархпалаги айланаверади. Замонлар, тузумлар ўзгариши мумкин, лекин инсониятни ҳидоятга чорловчи тафаккур мангу яшаб қолади. Инсоният гўзал жамият, икки дунё саодатига фақатгина тафаккур туфайлигина эришади.

АВЛИЁЛАР СИЙРАТИ

Улуғ шайхлар, азиз-авлиёлар, қаландар-дервешлар ҳақида ёзилган китоблар асрлар давомида эл эътиборида бўлиб келган. Бунинг сабаби шуки, одамлар бу зотлар сиймосида пок парвардигорга яқинлик, тўғрилиқ ва муқаддаслик, адолат ва абадий ҳақиқатлар тимсолини кўрганлар. Авлиёлар сўзи хулқи дунё учун ҳам, охираат учун ҳам асқотадиган ибрат ва сабоқ деб ҳисобланган. Инсон ҳар доим адолат ва покликка интилиб келган ва бу туйғу бугун ҳам биз учун бегона эмас.

Андижонлик Абдумутал Абдуллаев – бир неча китоб муаллифи, ўқувчилар қалбига йўл топган адиб. У айнан ахлоқий мавзуларни қаламга олади, маънавий фазилатлар, инсон зотини улугловчи сифатлар, хулқ-атвори намуна бўладиган одамларнинг сийратини очиб, ибрат қилиб кўрсатади, бунинг акси ўлароқ таназзул ва тубанликка нисбатан нафрат уйғотадиган воқеа-ҳодисаларни тасвирлаб, кишиларни огоҳлантиради.

Абдумутал тасаввуфга оид манбаларни мутолаа қилиш орқали ўзида пайдо бўлган таассуротларни ҳозирги ҳаёт муаммолари билан боғлаб, бир тарафдан, улардаги гояларнинг ҳаётийлиги ва боқийлигини кўрсатса, иккинчи тарафдан, шу гояларни кенгайтириб, замонавий моҳиятини очишга муваффақ бўлади. Бу ҳам ўзига хос усулдир. Жумладан, у Фаридиддин Аттор хусусида, шунингдек, унинг “Тазкиратул авлиё” асаридаги нақл ва ҳикоятлар асосида, Робиа Адавия, Ҳасан Басрий, Молики Динор, Саҳл Тус-тарий, Жунайд Бағдодий каби шайхлар ҳақида ўқувчи диққатини тортадиган маърифий қисса яратган. Илоҳга ошиқлик, жазба, қалб осойишталиги, ҳалоллик, руҳий-маънавий юксалишига даъват унинг гоявий мазмунини ташкил этади.

Аждодларимиз мероси моҳиятини бугунги кишилар онгу шуурига етказишида бу асар муҳим аҳамият касб этишига ишонамиз.

Нажмиддин КОМИЛОВ,
профессор